

คำนำ ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้

คู่มือการศึกษา กัมมัฏฐานสังคหวิภาค พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕ นี้ ได้พิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกเมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๗ โดยคณะนักศึกษาพระอภิธรรมได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์ตามศรัทธา จัดพิมพ์ขึ้นเป็นธรรมทานจำนวน ๕๐๐ เล่ม ตามเจตน์จำนงของผู้รวบรวม และได้แจกจ่ายกันไปจนหมดจำนวนแล้ว ต่อจากนั้นมาก็ยังมีผู้ปรารถนาจะได้ไว้เป็นผู้มีอีก แต่ก็หมดโอกาสที่จะได้ตามความประสงค์เสียแล้ว และไม่มีทางที่จะหาซื้อได้ด้วย เพราะไม่มีจำหน่ายที่ไหนเลย ทั้งนี้เป็นเพราะการรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มขึ้น ก็ด้วยเจตนาที่จะให้เป็นธรรมทาน ดังปรากฏในคำปรารภและคำนำที่พิมพ์ครั้งแรก ซึ่งได้นำมาลงไว้ต่อท้ายคำนำนี้ด้วยแล้ว

บัดนี้ คณะนักศึกษาพระอภิธรรมและผู้ที่มีธรรมฉันทะ ปรารถนาที่จะให้พระธรรมได้เผยแผ่ให้แพร่หลาย และเพื่อสนองความต้องการของผู้ที่ประสงค์จะได้คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปริเฉทที่ ๕ ไว้เป็นคู่มือ จึงได้ร่วมใจกันด้วยศรัทธาอันแรงกล้า บริจาคทรัพย์พิมพ์คู่มือเล่มนี้เป็นครั้งที่ ๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เพื่อมอบให้คณะธรรมสภาจันฉา ลานอโศก วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นจำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม ไว้จำหน่าย นำรายได้ทั้งหมดบำรุงกิจการสถานธรรมสภาจันฉา ลานอโศก นั้น ส่วนอีก ๑,๐๐๐ เล่ม สำหรับเป็นธรรมบรรณาการ

ในการที่คณะนักศึกษาพระอภิธรรมและผู้ใคร่ในธรรมทั้งหลาย ได้บำเพ็ญมหากุศลในครั้งนี้ เป็นการให้ปรมัตถธรรมเป็นทาน ซึ่งเป็นทานที่ประเสริฐกว่าทานทั้งปวง สมดังพุทธภาษิตว่า สพุพทานํ ทุมมทานํ ชินาติ เพราะปรมัตถธรรมนี้จะทำให้ชาวพุทธทั้งหลายเกิดสติปัญญาเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้องตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นการสืบพระพุทธศาสนาให้สถิตเสถียรสถาพรอยู่บนชัฏกาลาวสานอีกประการหนึ่งด้วย ขออนุโมทนาสาธุการในกุศลทานครั้งนี้ ด้วย ความปิติ และเต็มใจในการพิมพ์คู่มือเล่มนี้ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม ได้ตามความประสงค์

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้มีโอกาสแก้ไขข้อความบางแห่ง และเพิ่มเติมคำอธิบายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนหลักธรรมนั้นคงมีเนื้อความตามเดิม ไม่มีการ

เปลี่ยนแปลงแก้ไขแต่อย่างใด ในการดำเนินการพิมพ์ตลอดจนการตรวจพิสูจน์
ตัวอักษรขณะพิมพ์นั้น ได้มอบให้ พ.ต.ต. สุจินต์ สงวนหมู่ แห่งกองการสื่อสาร
กรมตำรวจ เป็นผู้รับไปดำเนินการโดยตลอด จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เนื่องจากเจตนารวบรวมและเรียบเรียงคู่มือเล่มนี้ขึ้นเพื่อเป็นธรรมทาน จึง
ขอให้อาณาภาพแห่งเจตนาในมหากุศลนี้จึงเป็นพลั่วปัจจัยให้ผู้บริจาคทรัพย์, ผู้มีส่วน
ช่วยในการพิมพ์หนังสือนี้, ผู้ศึกษาธรรมเล่มนี้ ตลอดจนผู้ที่มีธรรมอันทะนุถนอ
จงสมบูรณ์พูนสุข เจริญด้วย อายุ วัณณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ
และให้เกิดปัญญาญาณแตกฉานในหลักธรรม จนน้อมนำไปปฏิบัติให้บรรลุถึงซึ่ง
อมตธรรม จงทั่วกันทุกท่านเทอญ.

ขุนสรรพกิจ โกศล

นักศึกษาพระอภิธรรม

กรกฎาคม ๒๕๐๕

๑๒ ซอยสวัสดิ์อำนาจ
ถนนประดิพัทธ์ สามเสนใน คูสิต
พระนคร
พระนคร

คำนำ

ในการพิมพ์ครั้งแรก

สมุดคู่มือเล่มนี้ ได้รวบรวมคำสอนพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่ ๘ ที่ชื่อว่า กัมมัฏฐานสังคหวิภาค อันเป็นปริจเฉทสุดท้ายแห่งพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ที่พระอนุรุธาจารย์ เป็นผู้รจนา ปริจเฉทนี้เป็นปริจเฉทที่สำคัญมาก และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะแสดงถึงการงานทางใจที่จะให้บรรลุถึงฌาน และถึง มัคค ผล นิพพาน

อันการบรรลุถึง มัคค ผล นิพพาน นั้น เป็นยอดแห่งความประพฤติ ปฏิบัติศาสนกิจที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาแต่เพียงศาสนาเดียวเท่านั้น ซึ่งศาสนาอื่นใดไม่มีการสอนให้ทำใจให้บริสุทธิ์หมดจดจนหลุดพ้น โดยสิ้นเชิงอย่างนี้เลย นี้ เป็นประการแรกที่พระพุทธศาสนาประเสริฐกว่าศาสนาอื่น ความประเสริฐกว่าศาสนาอื่นอีกประการหนึ่ง ก็คือพระพุทธศาสนาสอน ให้เชื่อด้วยเหตุด้วยผล ไม่ได้มีการ ขอร้อง วิงวอน หรือบังคับให้เชื่อแต่อย่างใดๆ ทั้งสิ้น ดังปรากฏในกาลามสูตร แสดงไว้ว่า

เออ ตุมฺเห กาลามา	กาลามชนทั้งหลายจง
มา อนุสฺสเวน	อย่าได้เชื่อโดยฟังตามกันมา
มา ปรมุปราย	อย่าได้เชื่อโดยถือว่าเป็นของเก่าสืบๆ กันมา
มา อิติกิราย	อย่าได้เชื่อโดยตื่นข่าวเล่าลือ
มา ปิฎกสมฺปทานน	อย่าได้เชื่อโดยอ้างตำรา
มา ตกฺกเหตุ	อย่าได้เชื่อโดยนึกเดาเอา
มา นยเหตุ	อย่าได้เชื่อโดยความคาดคะเน
มา อาการปริวิตกฺเคน	อย่าได้เชื่อโดยตรึกตามอาการ
มา ทิฎฺฐินิซฺฆมานกฺขนฺติยา	อย่าได้เชื่อโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิ

ของตน

มา ภพฺพุรูปตายน	อย่าได้เชื่อโดยถือว่ามีผู้พูดควรเชื่อได้
มา สมฺโณ โน คุรุติ	อย่าได้เชื่อโดยนับถือว่า ท่านเป็นครูของเรา

แต่สอนว่า บรรดาคำสั่งสอนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดทั้งนั้น จงอย่าเพื่อรับ

รองและอย่าเพื่อกัดค้ำกัน แต่ให้พิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อน ต่อเมื่อ
ได้พิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้วและเห็นว่าเหตุกับผลสมกัน ลงกันได้ จึงควรปลงใจ
เชื่อถือต่อไป

อนึ่ง มีคาถาใน ธรรมบท แสดงไว้ว่า

กัจฉ โภ มนุสฺสปฏิลาโก ความได้เป็นมนุษย์ ฟังได้แสนยาก

กัจฉ มัจฉาน ชีวีติ ชีวิตความเป็นอยู่ ของสัตว์ทั้งหลาย

ฟังได้แสนยาก

กัจฉ สทฺทมนุสฺสวานิ ความได้ฟังพระสัทธรรม ฟังได้แสนยาก

กัจฉ โภ พุทฺธานมฺปฺปาโท ความบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ฟังได้แสนยาก

กิจการที่เราท่านได้บังเกิดมาเป็นมนุษย์ ดำรงชีวิตสืบมาได้จนครบเท่า
ทุกวันนี้ อยู่ในยุคที่ยังมีพระพุทธศาสนา ซ้ำยังได้สดับตรับฟังพระสัทธรรม ได้
ศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ จนถึงปริจเฉทที่ ๕ นี้แล้ว นับว่าประเสริฐพร้อมที่
จะเจริญกัมมัฏฐาน เพื่อไปถึงซึ่ง โมกขธรรม อันเป็นธรรมที่ประเสริฐยิ่ง จึงไม่
ควรที่จะให้พลาดโอกาสอันประเสริฐนี้ไปโดยเปล่าประโยชน์ เพราะเพียงแต่ศึกษา
พระปรมัตถธรรม ก็ทำให้เกิดความรู้ถึงสภาวะธรรมตามเหตุผลที่ท่านกล่าวไว้เท่า
นั่นเอง ส่วนการปฏิบัติธรรมจนถึงเจริญกัมมัฏฐาน เฉพาะอย่างยิ่งการเจริญ
วิปัสสนากับมัญฐาน เป็นการเข้าไปพิสูจน์ความรู้ดังที่ได้กล่าวแล้วนั้น ให้ประจักษ์
แจ้งแก่ตนเองโดยไม่ต้องเชื่อเหตุผลที่ท่านได้กล่าวไว้แต่เพียงอย่างเดียว วิธีการ
เจริญกัมมัฏฐานก็มีแนวทางที่จะประพฤติปฏิบัติดังที่แสดงไว้ใน พระอภิธรรมมัตถ
สังคหะปริจเฉทที่ ๕ นั้นแล้ว ซึ่งหนังสือคู่มือเล่มนี้ได้พยายามเก็บย่อข้อคำสอน
เท่าที่ได้ศึกษาและพบเห็นจากหนังสือต่างๆ มารวบรวมไว้ในหนังสือเล่มนี้เพื่อ
ให้สะดวกแก่การศึกษา

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นเพียงคู่มือสำหรับศึกษา ไม่ถึงขั้นที่เป็นตำรับตำรา
ฉะนั้นการศึกษาจากคู่มือเล่มนี้ จำต้องศึกษาด้วยความพิจารณาไตร่ตรองให้
ถ่องแท้ถึงเหตุถึงผล ต่อเมื่อได้พิจารณาเห็นเห็นเหมาะสมทั้งเหตุทั้งผลแล้ว จึง
ควรปลงใจเชื่อ เว้นข้อความที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนอันฟังมีนั้นเสีย ซึ่งเข้าใจว่า
คงมีข้อบกพร่องคลาดเคลื่อนไปบ้าง อันเป็นความผิดพลาดที่เกิดจากความเบา
ปัญญาของข้าพเจ้าผู้รวบรวมแต่ผู้เดียว เพราะเป็นผู้ที่ยังอยู่ในฐานะเป็นนักศึกษา

พระอภิธรรมอยู่ และเป็นนักศึกษาพระอภิธรรมที่ไม่ได้เรียนรู้บาลี ทั้งยังไม่ได้
อุปสมบทเลย

เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะกล่าวว่า ที่ได้เก็บย่อข้อคำสอนพระอภิธรรม
มัตถสังคหะ มาจนครบทั้ง ๕ ปริจเฉทนี้ ก็เพราะบรรดาครูบาอาจารย์ผู้ปราสอน
พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ได้กรุณาถ่ายทอดความรู้ให้โดยมิได้เห็นแก่ความเหนื่อย
ยากต่างๆ ที่มีได้มีสิ่งตอบแทนในการสอน ตลอดจนท่านที่ได้รับงานหนังสือบรรดา
ที่ได้ใช้ประกอบในการรวบรวมเป็นคู่มือนี้ด้วย จึงขอกราบขอบพระคุณครูบา
อาจารย์ทั้งหลายและผู้รจนานหนังสือเหล่านั้นไว้ ณ ที่นี้ด้วย

และการที่หนังสือคู่มือชุดนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้ทั้ง ๕ ปริจเฉท ก็
ด้วยความสมานฉันท์ของบรรดาท่านที่เป็นนักศึกษาพระอภิธรรม ได้ร่วมให้ความ
อุปการะทั้งกำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา และกำลังทรัพย์ ด้วยสัทธาอัน
สูงส่ง จึงขออนุโมทนาสาธุการในธรรมทานนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะ

ยาทิสฺส วปะเต พิชฺชํ หว่านพิชเชนฺโตไว้

ดาทิสฺส ลกเต ผลิํ ย่อมได้ผลเช่นฝน

กถยาณการิํ กถยาณิํ ผู้ทำเหตุดี ย่อมได้ผลดี

ในที่สุดนี้ ด้วยกุศลเจตนาที่รวบรวมคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ
ชุดนี้ขึ้นเพื่อเป็นธรรมทาน จึงขออนุภาพแห่งมหากุศลนี้จึงเป็นพลวปัจจยให้
ท่านที่ได้กรุณาและอุปการะดังกล่าวแล้ว ตลอดจนผู้มีพระคุณทั้งหลาย และสรรพ
สัตว์ทั้งหมด จงปราณจากภัยพิบัติด้วยประการทั้งปวง คงตั้งมั่นอยู่ในความ
สมบูรณ์พูนสุขด้วย อายุ วัณณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ และ
เฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ใฝ่ใจศึกษาพระอภิธรรม จงเกิดปัญญาญาณให้เชี่ยวชาญแตก
ฉานในพระอภิธรรม จนน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติให้บรรลุถึงซึ่ง โมกขธรรม
โดยทั่วกันทุกท่าน เทอญ

บุญสรรพกิจ โกศล

นักศึกษาพระอภิธรรม

๑๒ ซอยโรงเรียนสวัสดิ์อำนวยการ

ถนนประดิพัทธ์ สามเสนใน คูสิต

พระนคร

สารบัญ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค

พระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕

หน้า	๑	ความเบื้องต้น
"	๒	กัมมัฏฐานมี 2 ประการ
"	๓	สมถกัมมัฏฐาน
"	๔	หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐
"	๕	" ๒ อสุภะ ๑๐
"	๕	" ๓ อนุสสติ ๑๐
"	๕	" ๔ อัปมัณญา ๔
"	๑๕	" ๕ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑
"	๒๐	" ๖ จตุธาตววัตถาน ๑
"	๒๐	" ๗ อรูปกัมมัฏฐาน ๔
"	๒๒	จริต หรือ จริยะ
"	๓๑	อัชฌาสัย
"	๓๒	กัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับจริต
"	๓๕	ภาวนาและนิมิต
"	๓๕	ปติโพธ
"	๔๑	สัพปาเย
"	๔๒	กัลยาณมิตร
หน้า	๔๕	ข้อที่ควรเว้นในการเจริญกัมมัฏฐาน
"	๔๕	ข้อที่ควรปฏิบัติในการเจริญกัมมัฏฐาน
"	๔๗	การเจริญกสิณกัมมัฏฐาน
"	๔๘	วสีตา หรือ วสีภาวะ
"	๕๑	การเจริญอสุภกัมมัฏฐาน
"	๕๒	การเจริญอนุสสติกัมมัฏฐาน
"	๖๐	การเจริญอัปมัณญากัมมัฏฐาน
"	๖๑	เมตตากัมมัฏฐาน
"	๖๕	กรุณากัมมัฏฐาน
"	๗๒	มูทิตากัมมัฏฐาน

- " ๓๔ อุเบกขากัมมัฏฐาน
- " ๓๕ อัปมัชฌนุกัมมัฏฐานถึงฌานไม่เท่ากัน
- " ๓๖ การเจริญอาหารเรปฏิกูลตัณญากัมมัฏฐาน
- " ๓๗ การเจริญจตุธาตวัตถานกัมมัฏฐาน
- " ๓๘ การเจริญอรุปกัมมัฏฐาน
- " ๓๙ อภิญญา
- " ๔๐ การอบรมสมาธิเพื่อทำอภิญญา
- " ๔๑ กสิณใดแสดงฤทธิ์อะไรได้
- " ๔๒ อภิญญา ๕
- " ๑๐๕ อภิญญา ญาณ วิชา
- " ๑๐๖ สรูปอารมณ์ของอภิญญา
- " ๑๐๗ อานิสงส์ของสมาธิ
- หน้า ๑๐๘ วิปัสสนากัมมัฏฐาน
- " ๑๑๑ วิสุทธิ ๗
- " ๑๑๓ อานุภาพแห่งญาณทัสสนวิสุทธิ
- " ๑๑๓ ปริยญากิจ
- " ๑๑๓ ปหานกิจ
- " ๑๑๔ ภาวนากิจ
- " ๑๑๔ สัจฉิกิริยากิจ
- " ๑๑๔ ผังวิสุทธิ ๗
- " ๑๑๕ โสฬสญาณ
- " ๑๑๖ ไตรลักษณ์
- " ๑๒๑ วิปัสสนากุมิ
- " ๑๒๒ วิปัสสนาธรรม
- " ๑๒๔ สิ่งที่ยึดบังไตรลักษณ์
- " ๑๒๖ อนุปีตสนา
- " ๑๒๘ วิปัสสนาญาณ
- " ๑๓๐ วิโมกข และ วิโมกขมูข
- " ๑๓๑ การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

- " ๒๐๒ อริยบุคคล ๘
- " ๒๐๔ จำแนกพระอริยะแต่ละชั้น
- " ๒๐๗ ปฏิปทา ๔
- " ๒๐๘ ปฏิสัมภทาญาณ ๔
- " ๒๑๐ อานิสงส์ของปัญญา
- " ๒๑๓ พระอริยสุกขวิปัสสกะเข้าผลสมาบัติได้หรือไม่
- " ๒๒๐ บารมี ๑๐ ทิศ
- " ๒๓๕ คำดับของบารมี
- " ๒๔๓ บารมีจัดเป็น ๓ ชั้น
- " ๒๔๔ อานิสงส์ของบารมี
- " ๒๔๖ อวสานกาลาปริจเฉทที่ ๘
- " ๒๔๗ อวสารแห่ง ปกรณ์

มตฺตานุกฺโขงติโก เสฏฺโผ

บรรดาทางทั้งหลาย ทางมีองค์ ๘ ประเสริฐสุด

สจฺจันนํ จตุโร ปหา

บรรดาสัจทั้งหลาย สัจ ๔ ประเสริฐสุด

วิราโต เสฏฺโผ ชมฺมานํ

บรรดาธรรมทั้งหลาย วิราคธรรม ประเสริฐสุด

ทิปทานตฺจ จกฺขุมา

บรรดาสัตว์ทั้งหลาย พระตถาคต มีพระจักขุ ประเสริฐสุด

คู่มือการศึกษา
กัมมัฏฐานสังคหวิภาค
พระอภิธรรมมัตตสังคหะ
ปริจเฉทที่ ๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ความเบื้องต้น

คู่มือการศึกษาเล่มนี้ รวบรวมคำสอนพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕
ที่ชื่อว่า กัมมัฏฐานสังคหวิภาค อันเป็นปริจเฉทสุดท้ายแห่งพระอภิธรรม-
มัตตสังคหะ ที่พระอนุรุธาจารย์ เป็นผู้รจนา

กัมมัฏฐาน แปลตามพยัญชนะ ตามตัวอักษรว่า ที่ตั้งแห่งการทำงาน
แต่ตามอรรถ ตามความหมาย ในที่นี้หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงานทางใจที่จะให้
ถึงฉานและถึงมัคคถึงผล ไม่ได้หมายถึงการงานอื่นใดที่นอกจากนี้เลย

สังคหะ แปลว่า รวบรวมโดยย่อ

วิภาค แปลว่า ส่วน

กัมมัฏฐานสังคหวิภาค จึงรวมแปลตามความหมายว่า เป็นส่วนที่
รวบรวมโดยย่อซึ่งที่ตั้งแห่งการงานทางใจ อันจะให้ถึงฉานและถึงมัคคถึงผล

- ๒ -

ดังปรากฏตามนัย มูลฎีกา แสดงวจนัตถะ ของคำกัมมัฏฐานว่า
กมฺมเมว วิเสสธมฺมสฺส □านนฺติ กมฺมฏ□านํ
การกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุ ฌาน มัคค ผล นิพพาน ที่เป็น
ธรรมพิเศษนั้นเทียว จึงชื่อว่า กัมมัฏฐาน

กมฺเม ภาวนา รพฺโพิ □านนฺติ กมฺมฏ□านํ
การเจริญภาวนาทั้ง ๒ อย่าง เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุ ฌาน มัคค ผล
นิพพาน จึงชื่อว่า กัมมัฏฐาน

กัมมัฏฐาน มี ๒ ประการ

ภาเวตพฺพา ปุณฺปุณฺนี วฑฺฒเตตพฺพาติ ภาวนา
ธรรมชาติได้อันบุคคลพึงอบรมให้เจริญ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ภาวนา
กิลเส สเมตฺติ สมโถ

อันว่า เอกกคตาเจตสิก สมาธิใด ยังกิลเสทั้งหลายให้สงบ เพราะ
เหตุดังนั้น อันว่า เอกกคตาเจตสิก สมาธินั้น ชื่อว่า สมถะ

ขนฺธาติสงฺขตฺตมฺเม อนิจฺจาติวิวิธาการเณ ปสฺสตีติ วิปัสสนา
อันว่า ปัญญา รู้ด้วยประการใด ย่อมเห็นสังขตธรรม มีขันธเป็นต้น
ด้วยอาการต่างๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น อันว่า ปัญญานั้น ชื่อว่า วิปัสสนา
มีคาถาสังคหะ อันเป็นคาถาที่ ๑ แห่งปริจเฉทนี้แสดงว่า

- ๓ -

๑ สมถวิปัสสนานัน ภาวานานมิโต ปริ

กมฺมฏฺเฐน ปวกฺขามิ ทฺวิธมฺปิ ขถากฺกมฺ ฯ

เบื้องหน้าแต่ ปัจจยนิเทศน์ จักแสดงกัมมัญฐาน แม้ทั้ง ๒ อย่างแห่ง

ภาวนา คือ สมถะ และวิปัสสนา ต่อไปตามลำดับ

มีความหมายว่า เมื่อพระอนุรุธาจารย์ได้แสดง ปัจจยสังคหวิภาค

อันเป็นปริจเฉทที่ ๘ จบไปแล้ว ต่อไปข้างหน้านี้ จักได้แสดง ภาวนา ๒ ประการ

คือ สมถกัมมัญฐาน และ วิปัสสนากัมมัญฐาน ตามลำดับ

สมถกัมมัญฐาน

๒ เยนเยนฺอุปเกฺลสาปิ สมฺนติ วุปสมฺนติ หิ

โธ โธ วุปสโมปาโย สมฺโถติ ปฺวฺจฺจติ ฯ

แม้อุปกิเลสทั้งหลาย ย่อมสงบระงับด้วยอุบายใดๆ อุบายอันเป็น

เครื่องสงบระงับนั้นๆ ท่านเรียกว่า สมถะ

มีความหมายว่า ถ้ามีอุบายหรือวิธีการใดๆ ที่ทำให้อุปกิเลส อันเป็น

เครื่องเศร้าหมองและเร่าร้อน ซึ่งมีแต่จะให้โทษนั้น สงบระงับลงไปได้

อุบายหรือวิธีการอย่างนั้นๆ แหละเรียกว่า สมถะ

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็ว่า สมถะ คือ การทำให้จิตสงบระงับจากกิเลสเครื่อง

เศร้าหมองเร่าร้อนทั้งหลาย จนจิตใจไม่มีอาการคั่นรน ไม่กระสับกระส่าย

ตลอดเวลาที่กิเลสเหล่านั้นสงบระงับอยู่

- ๔ -

อุบายหรือวิธีการนั้นก็ได้อะการเจริญกัมมัฏฐาน การเพ่งกัมมัฏฐาน
คือ หน่วงเอากัมมัฏฐานมาเป็นอารมณ์สำหรับเพ่ง ซึ่งสมถกัมมัฏฐานนั้น
มีจำนวนถึง ๔๐ จัดได้เป็น ๗ หมวด ดังคาถาที่ ๓ ที่ ๔ แสดงว่า

๓ กสิณาสุภานุสสติ ทสธา นสธา □ิตา

จตสุโส อปฺปมตฺตาโย สตฺเตกาหาร นิสฺสิตา ฯ

กสิณ อสุภะ อนุสสติ ตั้งอยู่แล้วโดยประเภทอย่างละ ๑๐ อย่างละ ๑๐,
อัปป์มัญญา ๔ม สัจญญาที่อาศัยอาหารเป็นอารมณ์ ๑

๔ เอกคฺจ ววตฺถานมฺปิ อรูปา จตุโร อิติ

สคฺคธา สมถกมฺมฏ □านสฺส ตาว สงฺคโห ฯ

แม้การเพ่งธาต ๑, อรูป ๔ นั้น (ก็นับ) ด้วย รวมสมถกัมมัฏฐาน
เป็น ๗ หมวด (จำนวน ๔๐) ดังกล่าวมาจะนี้

มีความหมายว่า ในการเจริญสมถภาวนานั้น มีอารมณ์สำหรับเพ่ง
ที่เรียกว่า สมถกัมมัฏฐาน รวม ๗ หมวดเป็นกัมมัฏฐาน ๔๐ คือ

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐ กัมมัฏฐานว่าด้วย ทั้งปวง

" ๒ อสุภะ ๑๐ " " ไม่งาม

" ๓ อนุสสติ ๑๐ " " ตามระลึก

" ๔ อัปป์มัญญา ๔ " " แผ่ไปไม่มีประมาณ

" ๕ อาหารแปฏิกูลสัจญญา ๑ " " หมายรู้ความแปฏิกูลในอาหาร

" ๖ จตุธาตวัตถานะ ๑ " " กำหนดธาตุทั้ง ๔

" ๗ อรูป ๔ " " อรูปกัมมัฏฐาน

- ๕ -

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

กสิณ คือกัมมัญฐานที่อาศัย ทั้งปวง หมายความว่า เช่นเพ่ง
ปฐวีกสิณ ก็เหมือนกับว่าเพ่งดินทั้งปวง หรือว่าดินทั้งปวงก็เหมือนกับดินที่ดวง
กสิณนี้เอง

อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ทั่วไป ทั้งหมด คือการเพ่งดวงกสิณจะต้องเพ่ง
ให้ทั่วทั้งดวงกสิณ เพ่งให้ตลอดทั่วถึงหมดทั้งดวงกสิณ เพ่งให้ทั่วถึงทุก
กระเปาะนี้

กสิณ มี ๑๐ อย่าง แม้จะเพ่งอย่างไรอย่างหนึ่งอย่างแน่แน่ว ก็จะทำให้
จิตใจไม่คืนรน ไม่กระสับกระส่าย ทำให้กิเลสเครื่องเศร้าหมองเราร้อนต่างๆ
สงบระงับ สามารถทำให้เกิดมานจิตตั้งแต่ปฐมฌาน ขึ้นไปตามลำดับจนถึง
ปัญจฌานได้ กสิณ ๑๐ คือ

๑ ปฐวีกสิณ คือเพ่งดิน

๒ อาโปกสิณ " น้ำ

กสิณทั้ง ๔ นี้เนื่องด้วยมหาภูตรูป

๓ เตโชกสิณ " ไฟ

ทั้ง ๔ จึงรวมเรียกว่า ภูตกสิณ

๔ วาโยกสิณ " ลม

๕ นิลกสิณ " สีเขียว

๖ ปิตกสิณ " สีเหลือง

กสิณทั้ง ๔ นี้เนื่องมาจากสี จึง

๗ โลหิตกสิณ " สีแดง

รวมเรียกว่า วัณณกสิณ

๘ โอทาทกสิณ " สีขาว

๙ อากาสกสิณ " ที่ว่างเปล่า

๑๐ อาโลกกสิณ " แสงสว่าง

- ๖ -

๑ ปฐวีกถิติน

การทำดวงปฐวีกถิตินั้น ใช้ดินสีแดงเหมือนแสงอาทิตย์เมื่อแรกขึ้น มา
ตำให้ละเอียด ร่อนหรือกรองอย่าให้มีเม็ดกรวดเม็ดทราย ใบไม้ ใบหญ้า หรือ
เศษผงอย่างใด ๆ ติดอยู่ด้วยเลย เอาดินนั้นผสมน้ำ ละเลงบนสะดึง ให้เป็นแผ่น
กลม หนาพอประมาณ โดประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ทำให้เรียบเสมอกัน อย่าให้
สูงๆ ต่ำๆ หรือเป็นหลุมเป็นบ่อ แล้วขัดด้วยไม้ให้เกลี้ยงดั่งหน้ากลอง อย่าให้มี
แม่แต่รอยขีดรอยข่วน เสร็จแล้วตั้งไว้เฉพาะหน้า ห่างประมาณสัก ๒ ศอก สูงพอดี
สายตาดูได้ถนัด ไม่ต้องก้มไม่ต้องเงย

ขั้นต้นให้ลืมตาเพ่งพร้อมกับบริกรรมในใจว่า ปฐวี ปฐวี หรือ ดิน ดิน
ตามความถนัด เพ่งไปจนกว่าจะเกิด อุกคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต และจนกว่าจะ
เป็น อุปจารสมาธิ อธิปนาสมาธิ

เรื่อง นิมิต และสมาธิ จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

๒ อาโปกถิติน

ให้ตักน้ำใสสะอาด หรือจะใส่มือน้ำ อ่างน้ำ ชันน้ำ ก็ได้ ที่ปากกว้าง
กึ่งเศษ ใส่น้ำให้เสมอปากภาชนะนั้น พอเต็มพอดี วางให้ห่างสักศอกกึ่ง พอ
เพ่งได้ถนัด ให้เพ่งพร้อมกับบริกรรมในใจว่า อาโป หรือ น้ำ น้ำ

๓ เตโชกถิติน

ก่อไฟให้ลุกเป็นเปลว ใช้เชื้อลำแพน หนั่งสัตว์ ฝ้า หรือสิ่งใดก็ได้
เจาะให้เป็นช่องกลมโตสัก ๑ คืบ ๔ นิ้ว เอาตั้งบังไฟเข้าเฉพาะหน้า แล้วเพ่ง
เปลวไฟตามช่องนั้น พร้อมกับบริกรรมว่า เตโช เตโช หรือ ไฟ ไฟ

- ๗ -

๔ วาโยกลีณ

ให้เพ่งคลุม โดยอาศัยความไหวของใบไม้ ยอดหญ้า เส้นผม หรือสิ่งใดก็ได้ เป็นเครื่องกำหนด คือเอาความไหวของวัตถุต่างๆ เป็นอารมณ์ พร้อมกับบริกรรมว่า วาโย วาโย หรือ ลม ลม

๕ นีลกลีณ

ให้หาดอกไม้ที่มีกลีบสีเขียว เช่นดอกอัญชัน (สีครามแก่) เป็นต้น มาประดับในขัน โอ ชาม หรือภาชนะอะไรก็ได้ ปากกว้างสัก ๑ คืบ ๔ นิ้ว ให้เรียบเสมอปากภาชนะนั้น อย่าให้เห็นก้านและเกสร เพราะก้านคงเป็นสีเขียว ใบไม้ เกสรโดยมากสีเหลือง ซึ่งไม่ใช่สีเขียวกับกลีบที่เป็นสีเขียวครามแก่นำมาตั้งไว้เฉพาะหน้าห่างสักศอกคืบ ให้เพ่งสีเขียวนั้นเป็นอารมณ์ พร้อมกับบริกรรมว่า นีล นีล หรือ เขียว เขียว ก็ได้

นอกจากใช้ดอกไม้สีเขียวแล้ว จะใช้ผ้าหรือกระดาษสีเขียว ตัดเป็นแผ่นกลมโตคืบเศษ สำหรับเพ่งก็ได้เหมือนกัน

๖ ปิตกกลีณ ๗ โลหิตกกลีณ ๘ โอทาทกกลีณ

ทั้ง ๓ กลีณนี้ มีวิธีทำเช่นเดียวกับนีลกลีณนั่นเอง ต่างกันแต่ว่า นีลกลีณที่กล่าวแล้วนั้นใช้ ดอกไม้ ผ้า กระดาษ ที่เป็นสีเขียว

ส่วน ปิตกกลีณ ใช้ดอกไม้ ผ้า กระดาษสีเหลืองเป็นอารมณ์สำหรับเพ่ง พร้อมกับบริกรรมว่า ปิต ปิต หรือ เหลือง เหลือง

- ๘ -

โลหิตกสิณ ใช้ดอกไม้ ฝ้าย หรือ กระจาดสีแดง เป็นอารมณ์สำหรับเพ่ง
พร้อมกับบริกรรมว่า โลหิต โลหิต หรือ แดง แดง

โอทาคกสิณ ใช้ดอกไม้ ฝ้าย เป็นกระจาดสีขาว เป็นอารมณ์สำหรับเพ่ง
พร้อมกับบริกรรมว่า โอทาค โอทาค หรือ ขาว ขาว

โดยเฉพาะ โอทาคกสิณนี้เป็นกสิณที่ประเสริฐ เพราะสามารถทำให้
จิตใจของโยคีที่เจริญภาวนาอยู่นั้น ผ่องใสปราศจาก ถีนะ มितตะ เป็นพิเศษ

๘ อากาศกสิณ

ให้ตัด ลำแพน แผ่นหนัง หรือ ฝ้าย ให้เป็นช่องกลมโตสัก ๑ คืบ ๔ นิ้ว
แล้วเพ่งความว่างเปล่าที่ช่องนั้น พร้อมกับบริกรรมว่า อากาโส อากาโส หรือ
ว่างเปล่า ว่างเปล่า

มีข้อที่ควรทราบอยู่ว่า อากาศกสิณนี้เพ่งความว่างเปล่าภายในช่องนั้น
อันเป็นความว่างเปล่าที่มีขอบเขตโดยจำกัด ไม่ใช่ว่างเปล่าเว้งว่างทั่วไปที่ไม่มี
ขอบเขตขีดกั้นนั้นเลย

๑๐ อาโลกกสิณ

ใช้ความสว่างเป็นอารมณ์ หมายถึงแสงอาทิตย์ แสงจันทร์ แสงไฟ
ที่ส่องลอดเข้ามาตามช่องฝาเป็นวงกลม ให้เพ่งความสว่างที่เป็นวงกลมนั้น ถ้า
ไม่มีอย่างนี้ก็ให้ทำขึ้นโดยใช้ปับมาเจาะที่ข้างหนึ่งให้เป็นวงกลม เอาไฟเช่น
ตะเกียงใส่ลงไปในปีบนนั้น ปิดฝาปับเสีย หันปับให้ด้านที่เจาะเข้าข้างฝา ให้เพ่ง
แสงสว่างที่ส่องออกมาจากปับเป็นดวงกลมที่ติดอยู่ที่ข้างฝานั้น พร้อมกับบริกรรม
ว่า โอภาโส โอภาโส หรือ อาโลโก อาโลโก หรือ สว่าง สว่าง

- ๘ -

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐

อสุภะ หมายถึง เฟงของ ไม่งาม เป็นกัมมัญฐาน ซึ่งจะปรากฏ
อุคคหนิमित ปฏิภาคนนิमित อุปจารสมาธิ อปปนาสมาธิ ตามควรแก่การเพ่งนั้น

อสุภะ มี ๑๐ อย่าง จะเพ่งอย่างไรอย่างหนึ่งก็แล้วแต่จะพึงมี อสุภะ
สามารถให้เกิดฉานจิตได้แก่ปฐมฉานเท่านั้นเอง อสุภะ ๑๐ คือ

๑	อุทฐมตกอสุภะ	ศพที่น่าเกลียด	โดยมีอาการขึ้นพอง
๒	วินีลกอสุภะ	" "	เน่า ขึ้นเขียว
๓	วิปุลพกอสุภะ	" "	มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออกมา
๔	วิลิทกอสุภะ	" "	โดยถูกตัดขาดเป็นท่อนๆ
๕	วิกขาติกอสุภะ	" "	ถูกสัตว์แทะกัดกิน เหวอะหวะ
๖	วิกขิตตกอสุภะ	" "	มือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทางสองทาง
๗	หตวิกขิตตกอสุภะ	" "	โดยถูกสับฟันยับเยิน
๘	โลहितกอสุภะ	" "	มีโลหิตไหลอาบ
๙	ปุปฺพกอสุภะ	" "	มีหนองไหลทั่วร่างกาย
๑๐	อัญญิกกอสุภะ	" "	เหลือแต่กระดูกกระจัดกระจายไป

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ แปลว่า ตามระลึก หรือ ระลึกถึงเรื่อยๆ มีความหมายว่า
เอาความที่ตามระลึกถึงเรื่อยๆ นั้นมาเป็นอารมณ์กัมมัญฐาน ซึ่งมีจำนวน ๑๐

- ๑๐ -

- ๑ พุทธานุสสติ ระลึกเนื่องๆ ถึงคุณของ พระพุทธเจ้า
- ๒ รัชมานุสสติ " " " พระธรรม
- ๓ สังฆานุสสติ " " " พระอริยสงฆ์
- ๔ ลีลานุสสติ " " " ลีลา
- ๕ จาคานุสสติ " " " การบริจาค
- ๖ เทวตานุสสติ " " " การเป็นเทวดา
- ๗ อุปสมานุสสติ " " " พระนิพพาน
- ๘ มรณานุสสติ ระลึกถึงบ่อยๆ ถึงความที่จะต้องตาย
- ๙ กายคตาสติ ระลึกเนื่องๆ ถึง กายโกฏฐาส มี เกสา โลมา เป็นต้น
- ๑๐ อานาปานสติ ระลึกถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก

อนุสสติ ๑๐ ประการนี้ ใช้เพ่งให้เกิดสมาธิได้เพียง ๒ ประการเท่านั้น
คือ กายคตาสติ เจริญได้เพียงปฐมฌานเท่านั้นเอง ส่วน อานาปานสติ
เจริญได้ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึงปัญจฌาน

อนุสสติ ๑๐ มีรายละเอียดดังนี้

๑ พุทธานุสสติ

พระคุณของพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีเป็นเอกประการ สุตที่
จะพรรณนา แต่เมื่อรวบรวมรัดเกล้าโดยย่อแล้วก็มี ๕ ประการ คือ

๑ อรหฺ เป็นผู้ที่ไกลจากข้าศึก คือ กิเลส อีกนัยหนึ่งว่า เป็นผู้ที่ไม่มี
ที่รโหฐาน หมายความว่า แม้แต่ในที่ลับ ก็ไม่กระทำบาป

- ๑๑ -

๒ สมุมาสมพุทฺโธ เป็นผู้ที่ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

๓ วิชชาจรณสมปนฺโน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ วิชาและจรณะนี้ได้แสดงแล้วในปริจเฉทที่ ๗ ตอน สัพพสังคหะ ตรงมัคคอรียสังจ ขอให้ดูที่นั่นด้วย

๔ สุกโต แปลว่า ทรงไปแล้วด้วยดี ซึ่งในที่นี้มีความหมายถึง ๔ นัย คือ

ก. เสด็จไปงาม คือไปสู่ที่บริสุทธิ อันเป็นที่ที่ปราศจากโทษภัย ทั้งปวง ซึ่งหมายถึง อริยสังจ ๔

ข. เสด็จไปสู่ฐานะอันประเสริฐ คือ อมตธรรม อันเป็นธรรมที่สงบ ร้างจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง

ค. เสด็จไปในที่ถูกต้อง คือพ้นจากวิภวภูมิจึงไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ง. ทรงตรัสไปในทางที่ถูกที่ชอบ คือ ทางเทศนาในสิ่งที่เป็นความจริงและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้ฟัง ประมวลลักษณะแห่งพระพุทธดำรัสได้เป็น ๖ ลักษณะ ดังจะแสดงโดยย่อที่สุดดังนี้

(๑) ไม่จริง ไม่กอบปรีย์ด้วยประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

(๒) " " " แม้จะเป็นที่รักที่ชอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

(๓) จริง แต่ไม่กอบปรีย์ด้วยประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

(๔) " " " แม้จะเป็นที่รักที่ชอใจของผู้อื่น ก็ไม่ตรัส

(๕) จริง และกอบปรีย์ด้วยประโยชน์ ถึงจะไม่เป็นที่รักที่ชอใจของผู้อื่น ก็รู้กาลที่จะตรัส

(๖) " " " และเป็นที่รักที่ชอใจของผู้อื่นด้วย ก็รู้กาลที่จะตรัส

- ๑๒ -

๕ โลกวิทู พระพุทธองค์ทรงรู้โลกอย่างแจ่มแจ้งด้วยประการทั้งปวง คือ ทรงรู้จักโลก รู้จักเหตุเกิดของโลก รู้จักธรรมที่ดับของโลก และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงธรรมที่ดับของโลก

อิกนัยหนึ่ง หมายถึงการแจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก

ก. สังขารโลก หมายถึง สังขารธรรม คือ รูปนาม ได้แก่ จิต เจตสิก รูปทั้งหมด ซึ่งเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัย ด้วยการปรุงแต่ง ทำให้หมุนเวียนไปในสังสารวัฏฏ์ จำแนกโลกได้เป็นหลายนัย เช่น

โลกนับว่ามี ๑ ได้แก่ สพฺเพ สตุตา อาหารภูฏิกาสัตว์ทั้งหลาย ย่อมอยู่ได้ด้วยต้องอาศัยอาหารเหมือนกันหมด

โลกนับว่ามี ๒ ได้แก่ นามะ จ รูเป จ คือ นาม ๑ รูป ๑ หรืออีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ อุปาทินนกสังขาร ๑ อนุปาทินนกสังขาร ๑

โลกนับว่ามี ๓ ได้แก่ ติสฺสู เวหนาสฺสู คือ เวทนา ๓ มี สุขเวทนา ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา

โลกนับว่ามี ๔ ได้แก่ จตุสฺสู อาหารเรสฺสู คือ อาหาร ๔ มี กพฬิการาหาร ผัสสาหาร มโนสัทฺถเจตนาหาร และ วิญญาณาหาร อิกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ สติปฏิจฺจาน ๔

โลกนับว่ามี ๕ ได้แก่ ปตฺตจสฺสู อุปาทานกฺขนฺเรสฺสู คือ อุปาทานจันท์ ๕ อิกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ อินทริย ๕

- ๑๓ -

โลกนับว่ามี ๖ ได้แก่ อสุ อชฺมุตฺติเกสุ อายตเนสุ คือ อายุตนะ
ภายใน ๖ อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ นิสสรณียธาตุ ๖

โลกนับว่ามี ๗ ได้แก่ สตุตฺตฺ วิตุตฺตฺ วิตุตฺตฺ วิตุตฺตฺ คือ วิญญานฐิติ ๗
อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ โภชนงคฺ ๗

โลกนับว่ามี ๘ ได้แก่ อฏฺฐ โลกธมฺเมสุ คือ โลกธรรม ๘ อีกนัย
หนึ่งว่า ได้แก่ อริยอฏฺฐังคิกมคฺค ๘

โลกนับว่ามี ๙ ได้แก่ นวสุ สตุตฺตฺวาเสสุ คือ สัตตฺวาเส ๙ อีกนัย
หนึ่งว่า ได้แก่ โลกุตตรธรรม ๙

โลกนับว่ามี ๑๐ ได้แก่ ทสสุ อุกุสลกมฺมปฺเปสุ คือ อุกุสลกรรมบถ ๑๐
อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ กุสลกรรมบถ ๑๐

โลกนับว่ามี ๑๒ ได้แก่ อายุตนะ ๑๒

โลกนับว่ามี ๑๘ ได้แก่ ธาตุ ๑๘

ข. สัตว์โลก บาลีเป็น สัตตฺโลก หมายถึง บุคคล คือสัตว์
ทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งทรงแจ้ง ประเภท (บุคคล ๑๒), เหตุให้เกิด, นิสัย, จริต,
บารมี, แห่งสัตว์เหล่านั้นทั้งสิ้น

ค. โอกาสโลก หมายถึง ภูมิ อันเป็นที่ตั้งแห่งสังขารธรรมคือ
เป็นที่อาศัยเกิด อาศัยอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีจำนวนรวม ๓๑ ภูมิ

๖. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ทรงสามารถฝีกอบรมสั่งสอนแนะนำ
ผู้ที่สมควรฝึก ได้เป็นอย่างดีไม่มีใครเสมอเหมือน ทั้งนี้เพราะทรงทราบอัชยาศัย
ของสัตว์นั้นๆ

- ๑๔ -

๗. สดุดา เทวมนุสฺसानํ ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งไม่มีศาสดาใดจะเทียบเท่า เพราะทรงนำสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากกองทุกข์ได้

๘. พุทฺโธ ทรงเห็นทุกอย่าง (สพฺพทสฺสาวิ), ทรงรู้ทุกสิ่ง (สพฺพญฺญ) ทรงตื่น, ทรงเบิกบานด้วยธรรม

๙. ภควา ทรงเป็นผู้ที่มีบุญที่ประเสริฐพูด ทรงสามารถจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ตามควรแก่อรรถภาพของสัตว์นั้นๆ

๒ ชัมมานุสสติ

พระธรรมในที่นี้หมายถึง มัคค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และพระปริยัติธรรมรวมนับเป็น ๑ จึงเป็นธรรม ๑๐ ประการด้วยกัน คุณของธรรม ๑๐ ประการนี้เมื่อกล่าวรวบยอดโดยย่อแล้ว ก็มี ๖ อย่าง คือ

๑. สวากขาโต เป็นธรรมที่ทรงตรัสไว้ดีแล้ว สมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ ดีพร้อมทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและในที่สุด คุณธรรมข้อนี้หมายถึงพระปริยัติธรรม

๒. สนฺทิภูฏฺโกลิโก เป็นธรรมที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง คุณธรรมข้อนี้หมายถึงโลกุตตรธรรมทั้ง ๕

๓. อกาลิโก เป็นธรรมที่พึงปฏิบัติได้และให้ผลทันทีในลำดับนั้นเลยทีเดียว โดยไม่ต้องรอเวลาหรือมีระหว่างกันแต่อย่างใด คุณธรรมข้อนี้หมายถึง มัคคจิต ๔

๔. เอหิปสฺสุลฺลิโก เป็นธรรมที่ให้ผลได้อย่างแท้จริง จนสามารถที่จะทำให้พิสูจน์ได้ คุณธรรมข้อนี้หมายถึงโลกุตตรธรรมทั้ง ๕

- ๑๕ -

๕. โอปนยิโก เป็นธรรมที่ควรน้อมนำมาให้บังเกิดแก่ตนและทำให้
แจ้งแก่ตน หมายความว่า ควรบำเพ็ญเพียรให้เกิดมกคจิต ผลจิต ก็จะแจ้ง
ซึ่งพระนิพพาน คุณธรรมข้อนี้หมายถึง โลกุตตรธรรมทั้ง ๘ เหมือนกัน

๖. ปัจจตุตฺ เวทิตพฺโพ วิญญู เป็นธรรมที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตนเอง
ผู้อื่นหาช่วยไม่ได้ว่า มัคคเราเจริญ ผลเราบรรลุนิโรธเราได้แจ้งแล้ว เป็นการรู้
ด้วยการประจักษ์แจ้งอย่างที่เรียกว่า ประจักษ์สิทธิ

๓ สังฆานุสสติ

สงฆ์ในที่นี้ หมายถึง พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เรียกว่า
พระอริยสงฆ์ คือผู้ที่บรรลุมกคผล คุณของพระอริยสงฆ์ มี ๘ ประการคือ

๑ สุปฏิปนุโน เป็นสาวกที่ปฏิบัติดีแล้วชอบแล้ว

๒ อชฺฐปฏิปนุโน เป็นสาวกที่ปฏิบัติตรงแล้ว

๓ ญายปฏิปนุโน เป็นสาวกที่ปฏิบัติธรรมอันเป็นเครื่องออกจากทุกข์

๔ สามิจิปฏิปนุโน เป็นสาวกที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๕ อาหุเนยฺโย เป็นสาวกที่ควรแก่สักการที่เขานำมาบูชา

๖ ปาหุเนยฺโย เป็นสาวกที่ควรแก่สักการที่เขาจัดไว้ต้อนรับ

๗ ทกฺขิเนยฺโย เป็นสาวกที่ควรรับทักษิณาทาน

๘ อญฺชสิกรณิโย เป็นสาวกที่ควรแก่การกราบไหว้

๙ อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสุตฺต เป็นเนื่อนานุญอย่างยอดเยี่ยม
ของโลก ไม่มีนานุญอื่นยิ่งกว่า

- ๑๖ -

๔ ลีลาอนุสติ

การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของสิ่งที่ได้สมาทานหรือรักษาอยู่นั้น ว่าเป็นการรักษาไว้โดยปราศจากโทษ ๔ อย่าง คือ อชณฺท ไม่ขาด ไม่เป็นท่อน, อธิทฺท ไม่ทะลุ, อสพล ไม่ค้าง, อกมฺมาส ไม่พริ้ว และยังเป็น อนิสฺตีสฺล คือ ไม่เจือปนด้วยตัณหาหรือทิฏฐิด้วยแล้ว ก็ยังทรงคุณอันประเสริฐ ให้ผลใหญ่หลวงยิ่งนัก

สิ่งที่เจือปนระคนด้วยตัณหา หรือทิฏฐินั้น ชื่อว่า นิสฺตีสฺล ได้แก่ ตัณหานิสฺตีสฺล เป็นสิ่งที่เจือปนด้วยตัณหา คือ มีความปรารถนาในโภคสมบัติ และในภวสมบัติ จึงรักษาสี่ล

ทิฏฐินิสฺตีสฺล เป็นสิ่งที่เจือปนด้วยทิฏฐิ คือ มีความเห็นว่าจะพ้นจากสังสารวัฏฏด้วยอานิสงส์ของสี่ล จึงรักษาสี่ล

ส่วน อนิสฺตีสฺล นั้น เป็นการรักษาสี่ลโดยไม่ได้หวังว่าตนจะได้รับผลตอบแทนแต่อย่างใด แต่รักษาสี่ลเพื่อมิให้มีการเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อมิให้เกิดเป็นทุกข์โทษภัยแก่ผู้อื่น และเพื่อให้มีความปกติสุขโดยทั่วหน้ากัน

เมื่อได้นึกถึงความบริสุทธิ์ของสิ่งที่ตนรักษาแล้ว จงระลึกว่า สี่ลนี้เป็นคุณที่ยังให้สมาธิทั้งหลายได้เกิดขึ้น ถ้าปราศจากสี่ลเสียแล้ว สมาธิก็จะเกิดขึ้นหาได้ไม่

- ๑๗ -

๕ จาคานุสสติ

ระลึกถึงการบริจาคทานของตน ที่เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ เกิดความ
อึดเอิบใจในการเสียดสละ ปราศจากการนึกหวงแหน ไม่หวังชื่อเสียง ไม่หมาย
ได้หน้า และไม่มีการโอ้อวด

การบริจาคทานเป็นบาทเบื้องต้นที่ทำให้เป็นผู้ทรงศีล และศีลเป็นบาท
ให้เกิดสมาธิอีกต่อหนึ่ง

๖ เทวदानุสสติ

การระลึกถึงกุศลธรรมของตนมีสัทธาเป็นต้นอยู่เนื่องๆ โดยนึกถึงเทวดา
นึกถึงพรหมทั้งหลาย เป็นตัวอย่างหรือเป็นองค์พยานว่า ผู้บริบูรณ์ด้วยสัพปุริส-
ธรรม ๑ ประการ มี สัทธา หิริ โอตตปปะ พหุสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา นี้ เมื่อ
จตุจากโลกนี้แล้ว ย่อมไม่บังเกิดในเทวโลก ในพรหมโลกนั้น กุศลธรรม
เหล่านี้ในจิตใจของเราก็มียู่ คงจะส่งผลให้ไปสู่สุคติได้เช่นเดียวกัน

เมื่อระลึกอยู่เช่นนี้ จิตใจก็จะไม่คั่นรน ไม่กระสับกระส่าย ไม่ฟุ้งซ่าน
มีแต่จะสงบระงับ ซึ่งเป็นทางให้เกิดสมาธิได้ง่าย

๗ อุปमानุสสติ

การระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ที่มีสภาพเป็นสันติสุข สงบจากกิเลส
ทั้งหลาย และหมดสิ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เป็นธรรมที่คลายความกำหนด

- ๑๘ -

กำจัดความมัวเมา ดับความกระหาย คลายความอาลัย ลีนค้นหา ตัดวิญญะ
พ้นจากเครื่องร้อยรัด ดับสนิท พ้นจากการปรุงแต่ง

เมื่อระลึกถึงคุณของพระนิพพานอยู่เนืองๆ จิตใจก็สงบ ไม่กระสับ
กระส่าย อย่างแน่นอน

๘ มรณานุสสติ

การระลึกถึงความตายว่าตนจะต้องตายแน่นอน แม้ผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็
พรหม เป็นเทวดา เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นเศรษฐีคหบดี นักปราชญ์
ราชบัณฑิต คนโง่เขลาเบาปัญญา กระยาจกเจ็บใจ สัตว์ใหญ่ สัตว์น้อย
ทั้งหลาย จะต้องตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เมื่อได้เกิดมาแล้ว ที่จะไม่ตายเป็น
ไม่มีเลย

นึกเช่นนี้บ่อยๆ ก็จะเกิดความสลัดใจ คลายความทะยานอยากลงได้ไม่
ไข่น้อย ทำให้มีความสงบระงับมากขึ้น สมาธิเกิดได้ง่ายเข้า

๙ กายคตาสติ

การระลึกถึงอาการ ๓๒ ของตนอยู่เนืองๆ ว่าล้วนแต่เป็นสิ่งปฏิญูลทั้งนั้น
จึงไม่เป็นที่น่าปรารถนาของบัณฑิต

ระลึกได้เช่นนี้ ย่อมจะคลายความมีทิฏฐิมานะ ถือตัวถือตนลงได้มาก
ทีเดียว ทิฏฐิมานะน้อยลง สมาธิย่อมดีมากขึ้น

กายคตาสตินี้สามารถเจริญได้เพียงปฐมฌานเท่านั้นเอง ไม่สูงไปกว่านั้น

๑๐ อานาปานสติ

การระลึกถึงลมหายใจเข้าลมหายใจออก ถ้าจิตใจจดจ่ออยู่แต่ที่ลมหายใจอย่างแน่วแน่ ไม่ผลอไปคว้าอารมณ์อย่างอื่นแล้ว เป็นการเจริญสมาธิได้เป็นอย่างดี

อานาปานสตินี้ สามารถเจริญให้ถึงได้ ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับ จนถึง ปัญจฌาน

หมวดที่ ๔ อัปมัญญา ๔

อัปมัญญา หมายความว่า แผ่ไปไม่มีประมาณ แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลาย จนประมาณไม่ได้ โดยไม่เลือกที่รักที่ชังเลย บ้างก็เรียกว่า พรหมวิหาร หมายความว่า ธรรมอันเป็นเครื่องสำราญอยู่ของพรหม อัปมัญญามี ๔ คือ

๑ เมตตา การแผ่ความรักใคร่ ความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้มีความสบายความสุขโดยทั่วกัน ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

๒ กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ หรือที่จะได้รับความทุกข์ต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ

๓ มุทิตา การแผ่ความชื่นชมยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือที่จะได้รับความสุขต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ

๔ อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอาการวางตนเป็นกลาง ไม่รักใคร่ ไม่สงสาร ไม่ชื่นชมยินดี ไม่มีอคติ แต่ประการใดๆ โดยไม่เอกลี ชาติ ชั้น วรรณะ

- ๒๐ -

อัปมัณฺญา ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา นั้น สามารถเจริญให้ถึงได้ ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึงจตุตถฌาน ส่วน อุเบกขา นั้น เจริญได้ โดยเฉพาะเพื่อให้เกิด ปัญจฌาน อย่างเดียวเท่านั้น

หมวดที่ ๕ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑

การพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไปนั้น ว่าเป็นของที่น่าเกลียด จนมีความรู้สึกเป็นไปตามที่พิจารณาเห็นนั้น

การพิจารณาความปฏิกุศลของอาหารนี้ ไม่สามารถที่จะให้เกิดฌานจิตได้ แต่ว่าทำให้จิตแน่วแน่เป็นสมาธิได้ไม่ใช่น้อยเหมือนกัน

หมวดที่ ๖ จตุธาตุววัตถาน ๑

การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มี ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกาย เพื่อให้เห็นว่าร่างกายนี้ก็คือธาตุต่างๆ ที่มาประชุมรวมกันอยู่เท่านั้น หาใช่ตัวตนเราเขาแต่อย่างใดไม่

การกำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ นี้ ก็ไม่สามารถที่จะถึงฌานจิตได้ เพียงแต่เป็นสมาธิที่เฉียดฌานเข้าไปแล้วเหมือนกัน

หมวดที่ ๗ อรูปกัมมัฏฐาน ๔

อรูปกัมมัฏฐาน หมายความว่า กัมมัฏฐานที่ไม่ใช่รูป ที่ไม่มีรูป ซึ่งเป็นกัมมัฏฐานที่เป็นวิสัยของผู้ที่ได้ถึงรูปจระปัญจฌานแล้ว จึงจะพึงกระทำให้เป็นอารมณ์ เพื่อเจริญให้ถึงอรูปฌานต่อไป อรูปกัมมัฏฐาน ๔ นั้นได้แก่

- ๒๑ -

๑ อรูปกัมมัฏฐานเบื้องต้น ชื่อ กสิณคณาภิมาภาสบัญญัติ คือเพ่ง
อากาศความว่างเปล่าเว้งว่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า
อากาโส อนนโต ความว่างไม่มีที่สุด ซึ่งสามารถให้เกิด อากาसानัญญาชยตณ
ฉานจิตได้

๒ อรูปกัมมัฏฐานที่ ๒ ชื่อ อากาसानัญญาชยตณฉาน คือเพ่ง
วิญญาณความรู้ที่รู้ว่าอากาศไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า
วิตุตาณั อนนตัง วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งสามารถให้เกิด วิญญาณัญญ-
ชยตณฉานจิตได้

๓ อรูปกัมมัฏฐานที่ ๓ ชื่อ นัตถิกาวบัญญัติ คือเพ่งความไม่มีอะไร
เป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า นตฺถิ กิตฺติ นิคหนึ่งก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มี
ซึ่งสามารถให้เกิด อากิญจัญญาชยตณฉานจิตได้

๔ อรูปกัมมัฏฐานที่ ๔ ชื่อ อากิญจัญญาชยตณฉาน คือเพ่งความรู้
ที่รู้ว่านิตหนึ่งก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มีนั้นเป็นอารมณ์ ความรู้ถึงขั้นนี้เป็นความรู้
ที่ละเอียดอ่อนมากเหลือเกิน จึงปริกรรมว่า เอตัง สนฺตัง เอตัง ปณีตัง สงบหนอ
ประณีตหนอ ซึ่งสามารถให้เกิด เนวสัณฺญาณาสัญญาชยตณฉานจิตได้

- ๒๒ -

จรีต หรือ จริยะ

จรีต เรียกว่า จริยะ ก็ได้ นั่น คือความประพฤติจนชินเป็นนิสัย ซึ่งมี
ต่างๆ กัน ๖ อย่าง ดังคาถาที่ ๕ แสดงว่า

๕ ราโค โทส จ โมโห จ สทุธา วิตกุก พุทธิโย

อิมสั อุนัน ฌมมานัน วสา จรีต สงฺคโห ฯ

สงเคราะห์จรีต ตามอำนาจแห่งกรรมนั้น มี ๖ คือ รากจรีต โทสจรีต
โมหจรีต วิตกจรีต สทุธจรีต และพุทธิจรีต

มีอธิบายว่า ที่มนุษย์มีจรีตต่างๆ กัน ก็เนื่องมาจากการบำเพ็ญบุญ
กุศลแต่ชาติปางก่อนนั้น ได้กระทำไปไม่เหมือนกัน จึงได้รับผลไม่เหมือนกัน
กล่าวคือ

๑ ในขณะที่กำลังบริจจาคทาน รักษาศีล หรือ เจริญภาวนาอยู่นั้น
จิตในปรารถนาในการมีหน้ามีตา ได้ชื่อเสียง ได้เสวยมนุษย์สมบัติ ทิพยสมบัติ
เหล่านี้เป็นต้น อันเป็นตัวต้นหาราคะ, ครุ่นคิดไปในการถือเนื้อถือตัวว่าเป็นนั่น
เป็นนี่ อันเป็นตัว มานะ หรือน้อมใจไปในการถือว่าเป็นตัวตนเราเขา อันเป็น
ตัว ทิฎฐิ กุศลที่เจือปนด้วยตัณหา มานะ ทิฎฐิ เช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิด
มานั้นมีรากะจรีต

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ผู้ที่จืดมาจากสวรรค์ หรือ จืดมาจากเปรต จาก
อสุรกายนั้น โดยมากเป็นผู้ที่มีรากะจรีต

ผู้ที่มีรากะจรีตนั้น ชาติทั้ง ๔ คือ ปรุวิชาตุ อาโปชาตุ เตโชชาตุ และ
วาโยชาตุ นั้นมีกำลังเสมอทัตเทียมกัน

- ๒๓ -

๒ ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลนั้น เกิดมีความขุ่นเคือง เสียใจ เสียหาย
อิสสา ริษยา รำคาญ เกิดขึ้นในจิตใจด้วย กุศลที่เจือปนกับ โทสะ อิสสา
มัจฉริยะ กุกกุงจะ เช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิดมานั้น มีโทสจริต

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ผู้ที่มีพฤติกรรมมากไปด้วยการฆ่า การทำลาย
การจงจำ มาในชาติก่อน หรือว่า จุตมาจากนรกนั้น โดยมากเป็นผู้ที่มีโทสจริต
ผู้ที่มีโทสจริตนั้น เดโชธาตุและวาโยธาตุ มีกำลังมาก

๓ ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลนั้น ทำไปโดยไม่ได้คำนึงถึงเหตุผลใน
การกระทำ เพียงแต่ทำไปตามธรรมเนียมที่เคยทำกันมา ทำไปตามสมมตินิยม
หรือเกิดสงสัยในผลของกุศลนั้นขึ้นมา บางทีก็คิดฟุ้งไปในเรื่องอื่น จิตใจไม่ได้
ตั้งมั่นอยู่ในการกุศลที่กำลังทำนั้นเลย กุศลที่เจือปนด้วยโมหะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ
เช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิดมานั้นมี โมหจริต

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ผู้ที่ชาติก่อนเพลิดเพลินในการค้ำน้ำเมาเป็นนิจ
ไม่ชอบศึกษา ไม่ได้ตามสนทนากับบัณฑิต หรือ จุตมาจากสัตว์ดิรัจฉานนั้น
โดยมากมักเป็นผู้ที่มี โมหจริต

ผู้ที่มีโมหจริตนั้น ปฐวีธาตุและอาโปธาตุ มีกำลังมาก

๔ ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลนั้น มัวแต่ไปนึกถึงความสนุกสนาน
เพลิดเพลินในเรื่องกามคุณอารมณ์ อันเป็น กามวิตก, คิดไปในการเกลียดชัง
ปองร้ายผู้อื่น อันเป็น พยาบาทวิตก หรือ คิดไปในทางเบียดเบียนทำลายความสุข
ผู้อื่นให้ได้รับความเดือดเนื้อร้อนใจ อันเป็น วิหิงสาวิตก กุศลที่เจือปนด้วยอาการ
อย่างนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิดมานั้นมี วิตกจริต

- ๒๔ -

๕ ในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลนั้น ยิ่งด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ตลอดจนความเลื่อมใสที่เกิดจาก เพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม (รูปปมาณ), เพราะเห็นความประพุดิเรียบร้อย เครื่องในธรรมวินัย (ลูขปมาณ), เพราะได้ ยินกิตติศัพท์ว่าดีอย่างนั้นอย่างนี้ (โฆสปมาณ), เพราะได้สดับตริบฟังธรรมที่ ฉลาดในการแสดง (ธมฺมปมาณ) เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นสัทธาทั้งนั้น กุศลที่มั่นในสัทธาเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้เกิดมานั้นมี สัทธาจริต

๖ ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลอยู่นั้น ได้ระลึกรู้คิดด้วยว่า การทำดี ย่อมได้รับผลดี การทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตัว ตลอดจนตัวเราเอง สักแต่ว่าเป็นรูปเป็นนาม มีความไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแตกดับไป ไม่มีตัวมีตนที่จะบังคับบัญชาว่ากล่าวให้ เป็นไปตามใจนั้นได้ อันเป็นวิปัสสนาปัญญา หรือแม้แต่เพียงตั้งใจปรารถนาว่า ด้วยอำนาจแห่ง กุศลผลบุญนี้ ของงได้เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นคนมีปัญญาต่อไป เหล่านี้เป็นต้น ย่อมเป็นเหตุให้ผู้เกิดมานั้นมี พุทธิจริต

พุทธิจริตนี้บ้างก็เรียกว่า ปัญญาจริต

๗ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จริตของมนุษย์แต่ละคนจึงไม่เหมือนกัน และ แต่ละบุคคลก็อาจมีจริตได้หลายอย่าง คลุกเคล้าปะปนกันมา แต่ว่าจริตใดจะมีมาก ออกหน้า เป็นประธาน เป็นประจำ เป็นตัวนำ เป็นเด่นกว่าจริตอื่น ก็เรียกว่า เป็นผู้ที่มีจริตนั้น

- ๒๕ -

๘ ในจริตทั้ง ๖ อย่าง ท่านสงเคราะห์ด้วยความเสมอภาคกันได้เป็น ๓ คู่ คือ

ราคจริต กับ สัทธาจริต

โทสจริต กับ ปัญญาจริต

โมหจริต กับ วิตกจริต

๘ ราคจริต กับ สัทธาจริต ที่จัดว่ามีความเสมอภาคกันนั้น คือ ราคะ เป็นหัวหน้าในฝ่ายกุศล สัทธา ก็เป็นหัวหน้าเหมือนกัน แต่เป็นหัวหน้าทางฝ่ายกุศล

ราคะ ย่อมแสวงหากามในกามคุณ สัทธา ก็แสวงหาเหมือนกัน แต่แสวงหาบุญคือกุศลธรรม มีศีล เป็นต้น

ราคะ นั้นคิดใจในสิ่งที่ไร้สาระไร้ประโยชน์ฉันทใด สัทธาก็เลื่อมใสในสิ่งที่ เป็นสาระเป็นประโยชน์ฉันทนั้น

๑๐ โทสจริต กับ พุทธิจริต (หรือปัญญาจริต) ที่จัดว่ามีความเสมอภาคกันนั้น คือ

โทสะ มีการเบียดเบียน แต่เป็นการเบียดเบียนในสิ่งที่ไม่ชอบ ถ้าสิ่งใด ยังชอบอยู่ ก็ไม่เบียดเบียนในสิ่งนั้น ส่วน ปัญญาก็มีการเบียดเบียนเหมือนกัน คือเบียดเบียนในสังขารธรรมทั้งปวง ไม่ใช่ว่าเลือกเบียดเบียนบ้างไม่เบียดเบียนบ้าง เหมือนอย่างโทสะ

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โทสจริตนั้นเบียดเบียนด้วยอำนาจแห่งโมหะ ซึ่งเป็นทางให้ถึงอบาย ส่วนพุทธิจริตนั้นก็เบียดเบียนเหมือนกัน แต่ว่าเบียดเบียนด้วยอำนาจแห่งปัญญา ซึ่งเป็นทางให้ถึงสวรรค์ ตลอดจนถึงพระนิพพานก็ได้ นี่เป็นประการหนึ่ง

- ๒๖ -

อีกประการหนึ่ง โทสะเป็นธรรมที่เกิดเร็ว คุงไฟไหม้ฟางลุกโพล่งขึ้น ในทันใด ฝ่ายปัญญาก็เป็นธรรมที่เกิดเร็วเหมือนโทสะ คือเกิดสว่างจรัสแจ่มขึ้นมา ในทันใดนั้นเหมือนกัน

๑๑ โมหจริต กับ วิตกจริต ที่จัดว่ามีความเสมอภาคกันนั้น คือ โมหะ มีอาการสงสัยลังเลใจอยู่ ส่วน วิตกก็คิดแล้วคิดอีก อันเป็นอาการที่คล้ายกับ ลังเลไม่แน่ใจเช่นเดียวกัน

อีกประการหนึ่ง โมหะ มีอาการฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ส่วน วิตก ก็คิดอย่างนี้ คิดอย่างนั้น แล้วก็คิดอย่างโน้น อันเป็นอาการคิดพล่านไปเช่น เดียวกัน ดังนั้นจึงว่ามีความเสมอภาคกัน

๑๒ ผู้ใดมีจริตอย่างใด มีลักษณะที่พอจะอาศัยใช้เป็นเครื่องสังเกตอยู่ ๕ ประการ คือ

อริยาบถ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน และอาการที่เคลื่อนไหวทำ กิจการงานต่างๆ

กิจจะ ได้แก่ การงานที่ทำ

โภชนะ ได้แก่ อาหารที่บริโภค

ทสฺสนะ ได้แก่ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบไล้แต่งเนื้อแต่งตัว

ธัมมปวัตติ ได้แก่ ความเป็นไปต่างๆ เป็นต้นว่า ความประพฤติดี

หรือเลว

ได้เขียนเป็นแบบบัญชีดังต่อไปนี้ เป็นการเปรียบเทียบกันไปในตัว เพื่อให้เห็นความแตกต่างกัน ได้ชัดว่าเขียนอย่างไร และได้แสดงกัมมัญฐาน ที่เหมาะแก่จริตนั้นๆ ไว้ในช่องสุดท้ายด้วย

สังกะ(๕) - หน้าที่ 27

- ๒๗ -

จิต

- ๒๘ -

อนึ่ง ในวิสุทธิมรรค ได้แสดงลักษณะแห่งจริตต่างๆ ดังนี้

ลักษณะของผู้ที่หนักในราคะจริต

- ๑ มายา มารยา เจ้าเล่ห์
- ๒ สาถยุย โ้ออวด
- ๓ มาโน ถือตัว
- ๔ ปาปิจจตา ปรารถนาลามก
- ๕ มหิจจตา ปรารถนามาก มีความอยากใหญ่
- ๖ อสนนุคฺคฺชิตา ไม่สันโดษ
- ๗ สิงฺคิ แง่งอน
- ๘ จาปฺลยฺ จี้โอ้

ลักษณะของผู้ที่หนักในโทสะจริต

- ๑ โภโร มักรโกรธ
- ๒ อุปนาโห ผูกโกรธ
- ๓ มกุโข ลบหลู่คุณท่าน
- ๔ ปลาโส ตีตนเสมอท่าน
- ๕ อิศฺสา ริษยา
- ๖ มจฺจริยฺ ตระหนี่

- ๒๕ -

ลักษณะของผู้ที่หนักในโมหจริต

- ๑ ถีนี หคหุ
- ๒ มิทุฐิ เกลิบเคลิ้ม
- ๓ อุทุฐิจิ ฟุ้งซ่าน
- ๔ กุกุกุจิจิ รำคาญ
- ๕ วิจิจิจุณา เคลือบแคลง
- ๖ อาทานคฺคาหิตา ถือมั่นในสิ่งที่ยึดถือ ถืองมงาย
- ๗ ทุပ္ปฏินิสฺสคฺคิตา สละ (สิ่งที่ยึดถือ เช่น อุปาทาน) ได้ยาก

ลักษณะของผู้ที่หนักในสัทธาจริต

- ๑ มตฺตจกตา บริจาคทรัพย์เป็นนิจ
- ๒ อริยานํ ทสฺสนกามตา ใคร่เห็นพระอริยะ
- ๓ สทุฐมฺมํ โสตุกามตา ใคร่ฟังพระสัทธรรม
- ๔ ปาโมชฺชพหฺลตา มากด้วยความปราโมทย์
- ๕ อส◻ตา ไม้อ้อวด
- ๖ อมาชาวิตา ไม่มีมารยา
- ๗ ปสาทนีเยสุ ◻นเนสฺส ปสาโท เลื่อมใสในสิ่งที่ควรเลื่อมใส

- ๓๐ -

ลักษณะของผู้ที่หนักในพุทธิจริต

- ๑ โสวจสุตตา ว่าง่าย
- ๒ กลุยามมิตตตา มีมิตรดีงาม
- ๓ โภชเน มตตญญา รู้ประมาณในโภชนะ
- ๔ สติสมุปรชญญ์ ระลึกและรู้สีกตัว
- ๕ ชาคริยานุโยโค ประกอบความเพียร
- ๖ สัมเวชนิเยสุ □านesu สัมเวโค สดใจในสิ่งที่ควรสด
- ๗ สัมวิคฺคสุส โยนิโส ปธานัง เริ่มตั้งความที่ใจสดไว้โดยแยกกาย

ลักษณะของผู้ที่หนักในวิตกจริต

- ๑ ภสฺสพหุลตา พุดมาก
- ๒ คณารามตา ยินดีคลุกคลีในหมู่คณะ
- ๓ กุสลานุโยเค อรติ ไม่ยินดีในการประกอบกุศล
- ๔ อนนฺวญฺญิกิจจตา มีกิจไม่มั่นคง จับจด
- ๕ รตฺติธฺมมายนา กลางคืนเป็นควัน
- ๖ ทิวาปรชฺชลนา กลางวันเป็นเปลว
- ๗ หุราหุริ ชาวนา คิดพถ่านไปต่างๆ นานา

- ๓๑ -

อัชฌาศัย

นอกจากจริต ๖ ที่กล่าวแล้ว ยังมีคำว่า อัชฌาศัย อีกคำหนึ่ง ซึ่งมี ความคล้ายคลึงกัน คือ จริต หรือ จริยะ เป็นความประพฤติที่เคยชินจนเป็น นิสัย ซึ่งมีทั้งเด็กและชัว ส่วน อัชฌาศัย เป็นความประสงค์ เป็นความนิยม เป็น ความมุ่งหมาย ที่จะให้เป็นไปเช่นนั้น อันหมายความว่า เป็นนิสัย หรือความ มุ่งหมายในทางที่ดีงาม ซึ่งเกิดมาจากจิตใจโดยตรง ไม่เกี่ยวไปในทางไม่ดีไม่งาม หรือในทางชั่วเลย อัชฌาศัย ก็มี ๖ เหมือนกัน ได้แก่

- ๑ อโลภชุฆาสโย มีความไม่โลภเป็นนิสัย มีความพอใจในการ จำแนกแจกจ่ายทาน
- ๒ อโทสชุฆาสโย มีความโกรธ ไม่ประทุษร้ายเป็นนิสัย มีความพอใจ พิณิจถึงคุณ โทษ กุศล อกุศล และพิใจเจริญอัปมาทธรรม
- ๓ อโมหชุฆาสโย มีความไม่หลงไม่มัวเมาเป็นนิสัย มีความพอใจ พิณิจถึงคุณ โทษ กุศล อกุศล และพอใจเจริญอัปมาทธรรม
- ๔ เนกขมมชุฆาสโย มีนิสัยไม่คิดในกาม ไม่คิดในความพยายาท ไม่คิดในความเบียดเบียน มีความพอใจออกบวช
- ๕ ปวิเวกชุฆาสโย มีนิสัยชอบสงบ มีความพอใจออกจากหมู่จากคณะ แล้วและอยู่ในที่สงัด
- ๖ นิสุสธชุฆาสโย มีความยินดียิ่งในนิพพาน อันเป็นธรรม ที่หลุดพ้นจากทุกข์เลย มีความพอใจที่จะให้พ้นจากภพทั้ง ๓

- ๓๒ -

กัมมัฏฐานที่เหมาะสมแก่จริต

ผู้เจริญภาวนา จะต้องเลือกกัมมัฏฐานให้ถูกแก่จริตของตน จึงจะเป็นที่สบาย ง่าย ได้ผลเร็ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แสดงไว้ว่า

เริ่มต้นก็กล่าวถึง เสนาสนะ ที่อยู่อาศัยในการเจริญกัมมัฏฐานของผู้ที่มีราคะจริตว่า เติงคังที่นั้งที่นอน ต้องไม่สวย ไม่น่าดู ไม่เป็นที่สบาย ให้กรรุงรังสักหน่อยก็ได้ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ควรใช้ของเก่าๆ สีซีดๆ มีขาดมีปะบั้งก็ยิ่งดี อาหารการกินก็จัดให้อย่างชนิดที่สี่สรรไม่ชวนดู กลิ่นและรสก็เป็นอย่างที่ไม่นิยมยินดี สักแต่ทำให้กินพอให้หนักท้องไปเท่านั้นเอง กัมมัฏฐานก็ต้องเป็นชนิดที่ไม่เกิดความเพลิดเพลินยินดี ทั้งนี้เพราะเหตุว่าผู้ที่มีราคะจริต ย่อมชอบสิ่งที่สวยงามเป็นที่เจริญตาเจริญใจ เมื่อได้พบเห็นสิ่งที่สวยสิ่งทีงามอันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเพลิดเพลินแล้ว รากะย่อมไหลไปตามอารมณ์นั้นๆ ได้โดยง่าย จึงต้องให้ได้เห็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม งามฉันทะจะไม่ได้ไม่เกิดมาทำให้เป็นเครื่องขัดขวางแก่การเจริญภาวนา

เสนาสนะของผู้เจริญกัมมัฏฐานที่มีโทสะจริต ต้องเรียบร้อย สะอาด สวยงาม ประดับด้วยดอกไม้ของหอมด้วยก็ยิ่งดี ทุกสิ่งทุกอย่างต้องล้วนแล้วแต่สิ่งที่น่าดู น่าฟัง น่าสูดดม นำรับประทาน นำสัมผัสถูกต้อง จะได้ข่มไม่ให้โทสะเกิดขึ้นมาทำลายสมาธิเสีย

เสนาสนะของผู้ที่มีโมหะจริต ควรให้เป็นสถานที่กว้างขวาง มีอากาศโปร่ง ได้รับแสงสว่างมาก ถ้าสถานที่แคบ อากาศทึบ แสงสว่างน้อย ก็จะทำให้ซึมเซา เหนง่วง ไม่อยากพินิจพิจารณาอะไร ทำให้ขาดวิจาร์ในการประหาณวิจิกิจฉา

- ๓๓ -

เสนาสนะของผู้ที่มีวิตกจริต ไม่ต้องกว้างขวางใหญ่โต แม้จะกระเดียดไปข้างเล็กสักหน่อยก็ไม่เป็นไร และให้เรียบๆ ไม่ต้องตกแต่งให้มีสิ่งที่ชวนชมชวนพิศ มิฉะนั้นวิตกจะพล่านหนักขึ้น เมื่อไม่พล่านไปอื่น ก็จะวิตกอยู่แต่ในอารมณ์กัมมัฏฐาน

เสนาสนะของผู้ที่มีสังขารจิต ก็เพียงขนาดกลาง ไม่ต้องกว้างใหญ่นัก แต่ก็อย่าให้เล็กจนเกินไป ทุกอย่างให้เป็นแต่เพียงกลางๆ แม้จะไม่น่าดู แต่ก็อย่าให้ถึงกับน่าเกลียด แม้จะไม่น่าฟัง แต่ก็อย่าให้ถึงกับหยาบคายร้ายกาจจนฟังไม่ได้ แม้แต่จะไม่หอม แต่ก็อย่าให้ถึงกับเหม็น เหล่านี้เป็นต้น ก็จะไม่ทำให้ถึงกับฟุ้งซ่านหรือก่อให้เกิดความรำคาญ คงมีสุขสบายพอควรแก่การเจริญภาวนาไปได้

โดยเฉพาะผู้ที่มีพุทธรจริตหรือปัญญาจริตนั้น มิได้เป็นที่ติดใจหรือห่วงใยในเสนาสนะใดๆ ทั้งสิ้น นอกจากป่าและโคนไม้ อันเป็นธรรมดาตามธรรมชาติ ส่วนกัมมัฏฐานที่เหมาะสมแก่จริตนั้น เป็นดังนี้

๑ อสุภะ ๑๐ และ โภกฐาส คือ อาการ ๓๒ ที่เรียกว่า กายคตาสติ ๑ รวมกัมมัฏฐาน ๑๑ นี้ เหมาะสมแก่บุคคลผู้ที่มี ราคะจริต

๒ วัณณกสิณ ๔ และ อัปป์มัญญา ๔ รวมกัมมัฏฐาน ๘ นี้ เหมาะสมแก่ผู้ที่มี โทสะจริต

๓ อานาปานสติ ๑ ย่อมเหมาะสมแก่ผู้ที่มี โมหะจริต และ วิตกจริต

๔ อนุสสติ ๖ มีพุทธานุสสติ เป็นต้น จนถึง เทวदानุสสติ เหมาะสมแก่ผู้ที่มี สังขารจริต

๕ มรณานุสสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑ และ จตุธาตุวัตถาน ๑ รวมกัมมัฏฐาน ๔ นี้ เหมาะสมแก่ผู้ที่มี พุทธรจริต

- ๓๔ -

๖ ส่วนกัมมัฏฐานที่เหลือทั้งหมด ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ ๑
อาโลกกสิณ ๑ และอรูปกัมมัฏฐาน ๔ รวมกัมมัฏฐาน ๑๐ อย่างนี้ ย่อมเหมาะ
สมแก่บุคคลทั่วไป และแก่ ทุกจริต

ในบรรดาสมถกัมมัฏฐานทั้ง ๔๐ นั้น เฉพาะกสิณ ๑๐ องค์กสิณ คือ
ดวงกสิณสำหรับผู้ที่มีโมหจริต ต้องมีขนาดกว้างประมาณเท่าลานข้าว แต่สำหรับ
ผู้ที่มีวิตกจริต มีขนาดเล็กเพียงเท่ากระดิ่งก็พอ

อนึ่ง ใน อภิธัมมวาทารอรรถกถา แสดงว่า

อสุภานิ ทสหาร สญญา กายคตาสติ

เทเวสุ นปวตฺตุนฺติ ทวสทเสตานิ สพฺพทาฯ

กัมมัฏฐาน ๑๒ คือ อสุภะ ๑๐ อหारेปฏิกูลสัจญญา ๑ กายคตาสติ ๑
ย่อมเจริญไม่ได้โดยประการใดๆ ในเทวภูมิ ๖ ชั้น

หมายความว่า เทวดาทั้ง ๖ ชั้น เจริญกัมมัฏฐานได้เพียง ๒๘ เว้น

อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ และอหारेปฏิกูลสัจญญา ๑ ทั้งนี้เพราะ

เทวดาเป็นส่วนมาก เมื่อจุติแล้วไม่มีซากศพเหลืออยู่ ร่างกายสูญหายไป
เหมือนหนึ่งไฟดับ

เทวดาที่ยังไม่จุติ ส่วนของร่างกาย เช่น ผม ขน เล็บ เป็นต้นก็สลายสด
งดงาม ไม่เป็นปฏิกูล

อาหารก็เป็นทิพย์ เป็นสุทธาโภชน์ บริโภคแล้วก็ไม่มีการ

กัมมัฏฐาน ๒๘ ที่เทวดาพึงเจริญภาวนาได้นั้น คือ กสิณ ๑๐, อนุสสติ ๕
(เว้นกายคตาสติ), จตุรธาตุวัตถานะ ๑, อัปปมัญญา ๔, และอรูปกัมมัฏฐาน ๔.

- ๓๕ -

คานี ทวาทสเจตานิ อานาปานัสสติ ปิจ

เตรส จ ปเนตานิ พุรหุมโลเก นวิชชาเร ฯ

กัมมัฏฐาน ๑๓ คือ กัมมัฏฐาน ๑๒ ที่เจริญไม่ได้ในเทวภูมิ และ
อานาปานสติ ๑ ย่อมไม่มีในรูปภูมิ

มีความหมายว่า ในรูปพรหม ๑๕ ชั้น (เว้นอสังขยัตต) เจริญกัมมัฏฐาน
ได้เพียง ๒๗ เพราะ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อาหารเรปฏิกูลสังขยา ๑ และ
อานาปานสติ ๑ รวม ๑๓ อย่างนี้ ไม่มีในรูปพรหม ๑๕ ชั้นนั้น ด้วยเหตุว่า
ส่วนของร่างกายแห่งพรหมทั้งหลายนั้น ไม่เป็นปฏิกูล และเมื่อจุดแล้วก็ไม่มี
ซากศพเหลืออยู่เช่นเดียวกับเทวดา นอกจากนั้น พรหมก็มีชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้อง
บริโภคข้าวปลาอาหาร และไม่มีลมหายใจด้วย

□ เปตวา จตุรารูปเป นคติ กิตติ อรูปีสู

มนุสฺสโลเก สพฺพานิ ปวตฺตุนฺติ น สํสโย ฯ

ในรูปภูมินั้น นอกจากอรูปกัมมัฏฐาน ๔ แล้ว กัมมัฏฐานอื่นๆ
อย่างหนึ่งอย่างใด ย่อมไม่มีทั้งนั้น

ส่วนในมนุษย์ภูมิ ย่อมเจริญกัมมัฏฐาน ๔๐ ได้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย

ภาวนา และ นิमित

๖ ปริกมฺม ภาวนา จ อุปจารปฺปนา ตถา

ปริกมฺม อุกฺกหฺตฺจ นิमितฺตํ ปฏิกากิยฺ ฯ

๗ ภาวนฺตฺจ นิमितฺตฺถ จ ติธา ติธา วิภาวเย

ตาฬีส กมฺมฏฺฐานํ นโยยฺ ปรีตีปีโต ฯ

บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา อัปนาภาวนา บริกรรมนิมิต อุกคห
นิมิต ปฏิภาคนิมิต

ประโยชน์ควรพึงยังภาวนาและนิมิตให้เกิด โดยประเภทอย่างละ ๓
อย่างละ ๓ นี้ ท่านแสดงไว้ในกัมมัฏฐาน ๔๐

มีความหมายดังกล่าวต่อไปนี้

๑ บริกรรมนิมิต คำว่า บริกรรมแปลว่า การบำเพ็ญ ท่องบ่น หรือ
กำหนดใจ, นิมิต แปลว่า เครื่องหมาย บริกรรมนิมิตจึงรวมแปลว่า เครื่องหมาย
ที่กำหนด เครื่องหมายที่เพ่ง ในที่นี้ก็ได้แก่กัมมัฏฐาน ๔๐ มี กสิณ เป็นต้นนั่นเอง
หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เพ่งกัมมัฏฐานใด กัมมัฏฐานนั้นแหละเป็น
บริกรรมนิมิต เช่นเพ่ง ปฐมวิกสิณ ก็ปฐมวิกสิณที่เพ่งนั้นแหละ คือ บริกรรมนิมิต

๒ อุกคหนิมิต แปลว่า นิมิตติดตา หมายความว่าเมื่อเพ่งปฐมวิกสิณ
จนดวงกสิณนั้นติดตา ไม่ว่าจะลืมตาอยู่หรือแม้แต่จะหลับตา ก็เห็นดวงกสิณนั้น
แจ่มแจ้งชัดเจนทุกกระเบียดนิ้ว จนกระทั่งว่าถ้ามีอะไรติดอยู่หรือมีรอยขีดอยู่ที่
ดวงกสิณนั้นสักนิดเดียวก็เห็นได้แจ่มชัด เหมือนหนึ่งว่า ลืมตามองเห็นอยู่ฉะนั้น

๓ ปฏิภาคนิมิต มีความหมายว่า นิมิตคือดวงปฐมวิกสิณนั้นติดตาอยู่
เหมือนกัน แต่ว่าสแห่งกสิณตลอดจนริ้วรอยหรือตำหนิอย่างใดๆ ที่ดวงกสิณนั้น
จะไม่ปรากฏเลย คงปรากฏว่าดวงกสิณนั้นใส สะอาด บริสุทธิ์ กระจ่างแก้วมณี
ตลอดจนจะขยายปฏิภาคนิมิตนั้นให้ใหญ่ขึ้นหรือย่อให้เล็กลง ก็ได้ตามความ
ปรารถนา

- ๓๗ -

๔ นิमितทั้ง ๓ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ กล่าวโดยอาศัยกัมมัญฐานที่มี
รูปพรรณสัณฐานสี่สรวัดณะนั้นเป็นหลัก เช่น กสิณ และอสุภะ เป็นต้น อันจะ
ต้องเริ่มต้นเพ่งด้วยนัยน์ตา ที่เรียกว่า บริกรรมนิमित จึงจะเห็นติดตาที่เรียกว่า
อุคคหนิมิต ส่วนกัมมัญฐานที่ไม่มีรูปร่าง เช่น อนุสสติ เป็นต้น ไม่ได้เริ่มต้นเพ่ง
ด้วยนัยน์ตา แต่เพ่งด้วยใจ คือกำหนดใจให้ระลึกนึกถึงคุณของพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น คุณของพระพุทธเป็นต้นที่เพ่งด้วยใจนี้ ก็เรียกว่า
บริกรรมนิमित ครั้นจิตใจซาบซึ้งถึงพระคุณนั้นอย่างชัดเจนแน่นอนวจนกระชับจับ
ใจเช่นนี้ ก็เรียกว่า อุคคหนิมิตเหมือนกัน แต่เป็นอุคคหนิมิตติดใจ ไม่ใช่
อุคคหนิมิตติดตาเหมือนอย่างก่อน

๕ สมถกัมมัญฐานทั้ง ๔๐ เป็นบริกรรมนิमित และอุคคหนิมิตทั้ง ๔๐
ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้น มีได้ในกัมมัญฐาน ๒๒ เท่านั้น คือ กสิณ ๑๐
อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑

แม้แต่ อัปปมัญญา ๔ และอรุปกัมมัญฐาน ๔ ที่ถึงอัปนาภavana
(คือถึงฌาน) ก็ไม่ถึง ปฏิภาคนิมิต เป็นได้เพียง อุคคหนิมิต เท่านั้น

๖ บริกรรมภาวนา คำว่า ภาวนา แปลว่า อบรมให้มีขึ้น อบรม
ให้เกิดขึ้น และให้เจริญยิ่งขึ้นด้วย ดังนั้น บริกรรมภาวนา จึงรวมแปลว่า
อบรมให้มีการกำหนดใจขึ้น อบรมให้เกิดการท่องบ่นในใจขึ้น การบำเพ็ญให้มีขึ้น
กัมมัญฐานที่กำลังเพ่งอยู่นั้นเรียกว่า บริกรรมนิमित, ภาวนาจิตที่มี

- ๓๘ -

นิमितที่ถึงกับติดตาติดใจนั้น เรียกว่า อุกคหนิมิต แต่ภาวณาจิตที่มี
อุกคหนิมิตเป็นอารมณ์ ก็ยังคงเรียกว่า บริกรรมภาวณา (บริกรรมสมาธิ)
อยู่อย่างเดิม

๓ อุปจารภาวณา คำว่า อุปจาระ แปลว่า ใกล้ บริเวณรอบๆ
ดังนั้น อุปจารภาวณา จึงรวมแปลว่า อบรมใกล้เข้าไปแล้ว หมายความว่าใกล้จะได้
ฌานแล้ว ใกล้จะถึงอัปนาภาวณาแล้ว

การเพ่งกัมมัฏฐานจนถึงปฏิภาคนิมิตเมื่อใด เมื่อนั้นแหละได้ชื่อว่า
อุปจารภาวณา และเมื่อกล่าวโดยอำนาจแห่งสมาธิ ก็มีชื่อว่า อุปจารสมาธิ

๔ อัปนาภาวณา คำว่า อัปนา แปลว่า แนบแน่น หมายความว่า
แนบอยู่กับอารมณ์นั้นจนแน่นแฟ้น ไม่โยกคลอน หรือเสไปสู่อารมณ์อื่น
อีกนัยหนึ่งแปลว่า ทำลายกิเลสมีนิวรณ์เป็นต้น ดังนั้น อัปนาภาวณาจึงรวมมี
ความหมายว่า อบรมจนแนบแน่นในอารมณ์ที่เพ่ง กิเลสไม่สามารถมารบกวนได้

ต่อจากที่ อุปจารภาวณา เกิดขึ้นแล้ว ก็เพ่งปฏิภาคนิมิตนั้น โดย อุปจาร
สมาธิให้ขึ้นไปอย่างสมบูรณ์ พยายามรักษาจนปฏิภาคนิมิตนั้นแนบแน่น ไม่ให้
หายไปได้แล้ว ฌานจิตก็ย่อมจะเกิดขึ้น ตรงนี้แหละที่ได้ชื่อว่า อัปนาภาวณา
เมื่อกล่าวโดยอำนาจแห่งสมาธิ ก็มีชื่อว่า อัปนาสมาธิ

๕ กัมมัฏฐานทั้ง ๔๐ เป็นอารมณ์ของบริกรรมภาวณา ได้ทั้งหมด

ในกัมมัฏฐานทั้ง ๑๐ ได้แก่ อนุสสติ ๘ (เวทนา ๑ กายคตาสติ ๑ อานาปาน
สติ ๑) อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑ และจตุรธาตุวัตถถานะ ๑ ย่อมได้เพียงอุปจาร
ภาวณาเท่านั้น อัปนาภาวณา คือ ฌาน ไม่เกิด

- ๓๕ -

ส่วนกัมมัฏฐานที่เหลืออีก ๓๐ อัน ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐
กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑ อัปปมัญญา ๔ และอรุพ ๔ ย่อมสำเร็จได้
ถึงอัปปนากาวนา คือ ฌาน

ปติโพธ

ผู้ปรารถนาที่จะเจริญกัมมัฏฐาน จะเป็น สมถกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนา
กัมมัฏฐาน ก็ตาม เบื้องต้นจะต้องตัด ปติโพธ คือเครื่องกังวลใจต่างๆ อัน
เป็นสิ่งที่ทำให้ ห่วงใย เป็นกังวล ไม่สงบระงับ ไม่สามารถที่จะตั้งมั่นอยู่ใน
อารมณ์กัมมัฏฐานนั้นๆ ได้ ปติโพธ มี ๑๐ ประการ คือ

๑ อวาสปติโพธ ห่วงที่อยู่ที่อาศัย เช่นเป็นภิกษุก็ห่วงไปว่า ถ้าไป
เจริญกัมมัฏฐานเสีย ก็จะมีภิกษุอื่นมาอยู่กุฏิแทน เมื่อกลับไปก็จะมีที่อยู่
มิฉะนั้นก็เกรงไปว่า ฝนจะรั่ว ปลวกจะขึ้น

๒ กุลปติโพธ ห่วงบริวาร วานเครือ ตลอดจนผู้อุปถัมภ์ ผู้อุปฐาก
เกรงว่าจะห่างเหิน ขาดตอนกันไปเสีย

๓ ลาภปติโพธ ห่วงรายได้ เกรงว่าลาภผลที่ตนเคยได้อยู่ จะลดน้อย
หรือเลื่อนลอยไปเลย

๔ คณปติโพธ ห่วงพวกพ้อง ลูกน้อง ลูกศิษย์ และมิตรสหาย
ที่เคยสั่งสอน ช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยกันอยู่

๕ กัมมปติโพธ ห่วงการงานที่กำลังทำค้างอยู่ หรือที่จะลงมือทำ
ในเร็ววันนี้ เช่น ปลูกบ้านปลูกเรือน ขุดบ่อ ก่อศาลา สร้างโบสถ์ วิหาร
การเปรียญ เป็นต้น

- ๔๐ -

๖ อัทธานปติโพธ ห่วงการเดินทางไกล กะไว้ว่าจะไปโน่นไปนี่
ต้องมีเวลาเตรียมตัว เตรียมข้าวของทองเงินต่างๆ

๗ ญาติปติโพธ ห่วงพ่อแม่ ลูกเมีย พี่น้อง ครูบาอาจารย์ จะขาด
ผู้ปรนนิบัติ หรือผู้ปกครองดูแลอุ้มชู

๘ อาพาธปติโพธ ห่วงว่ากำลังไม่สบายอยู่ หรือฤดูนี้เคยไม่สบาย
เกรงว่าจะเกิดเจ็บป่วยขึ้น กลัวจะเป็นลมเป็นไข้ต่างๆ นานา

๙ คันถปติโพธ ห่วงการศึกษาเล่าเรียน ถ้าไปเจริญกัมมัฏฐานเสีย
เกรงว่าจะเรียนไม่ทันเขา ผู้เขาไม่ได้ ถ้าเป็นครูอาจารย์ ก็ห่วงการสอนศิษย์

๑๐ อิทธิปติโพธ ห่วงการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ อันการแสดงฤทธิ์
หรืออภิไศยต่างๆ นั้น จำเป็นต้องบริหารอยู่เนืองๆ ต้องหมั่นอบรมสมาธิให้
มั่นคงอยู่เสมอ ถ้าละทิ้งไปนานนัก อาจเสื่อมไป จนไม่สามารถแสดงฤทธิ์ได้

เฉพาะ อิทธิปติโพธนี้ เป็นเครื่องกังวลแก่การวิปัสสนาแต่ฝ่ายเดียว
เท่านั้น หาได้เป็นเครื่องกีดขวางทางสมณะไม่ เพราะการทำสมาธิยิ่งมากเท่าใด
ก็ยิ่งเป็นประโยชน์แก่สมณะมากเท่านั้น ส่วนการเจริญวิปัสสนา ถ้าสมาธิแก่กล้า
เกินไป ก็ทำให้อันตรียไม่เสมอกัน วิปัสสนาไม่สามารถจะเกิดได้

เมื่อมีความตั้งใจเจริญภาวนา คือ เจริญกัมมัฏฐาน จนถึงกับตัดเครื่อง
กังวลใจดังที่ได้กล่าวนี้ได้แล้ว ยังจะต้องพิจารณาธรรมอีกหลายประการที่เรียกว่า
สปายะ เสียก่อน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

- ๔๑ -

สัปายะ

สัปายะ แปลงมาเป็น สบายะ คือ สบาย นั่นเอง หมายถึงธรรมอันเป็นที่สบายที่เหมาะสมแก่การเจริญกัมมัฏฐาน อันเป็นส่วนหนึ่งซึ่งอุปการะให้มีความสงบระงับ ทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย สบายธรรมมีหลายประการ จำแนกเป็น ๔ บ้าง เป็น ๕ บ้าง ในที่นี้ขอกล่าวว่ามี ๗ ประการ คือ

๑ ที่อยู่อันเป็นที่สบาย ไม่ไกล่ทางสัญจรไปมา ไม่ใกล้บ่อน้ำ อันจะเกิดความรำคาญจากผู้คน ไปมาจอแจพูดจากันจ้อกแจ้กไม่ขาดสาย แต่ควรเป็นสถานที่ที่วิเวก สดจากสิ่งทีรบกวนความสงบ และมีรั้วรอบขอบชิด ไม่ต้องห่วงเรื่องคนร้าย

๒ ทางเดินอันเป็นที่สบาย หมายถึงทางที่จะเดินจงกรม ก็สะดวก สบาย ไม่ถูกแดดมากนัก ทางไปบิณฑบาตทั้งเที่ยวไปและเที่ยวกลับ ก็ไม่ต้องเดินทวนตะวันให้แดดส่องหน้าแสงเข้าตา เพราะการถูกแดดมาก ก็จะทำให้เกิดทุกขเวทนา อันเป็นปฏิปักษ์กับสมาธิ

๓ การฟังการพูดอันเป็นที่สบาย หมายความว่า ควรฟังหรือควรพูดในเรื่องที่จะโน้มน้าวจิตใจให้เกิด สัทธา วิริยะ และความสงบระงับ อันจะเป็นคุณแก่การเจริญกัมมัฏฐาน ให้เว้นการฟังการพูดที่ไม่เป็นสบายะนั้นเสีย

๔ บุคคลเป็นผู้ที่สบาย หมายถึงบุคคลที่จะติดต่อคบหา ควรเป็นผู้ที่มั่นในศีลธรรม ชักจูงแนะนำไปในทางที่ทำให้เกิดความมักน้อย ความเพียร ความสงบระงับ ยิ่งเป็นผู้ที่เคยเจริญกัมมัฏฐานมาแล้ว ก็ยิ่งจะเป็นคุณมาก ให้เว้นจากบุคคลที่ฟุ้งซ่านและมากไปในทางกามรมณ์ ในทางโลกียสุข

- ๔๒ -

๕ ฤดูอันเป็นที่สบาย หมายถึงความร้อนความเย็นของอากาศตามฤดูกาล เช่น บางฤดูก็ร้อนจัดมาก บางฤดูก็หนาวเสียเหลือเกิน หรือ กลางวันร้อนจัด แต่กลางคืนก็เย็นมากจนถึงกับหนาว อย่างนี้คงไม่สบายแน่ อาจเกิดเจ็บป่วยได้ง่าย จำต้องเลือกให้เหมาะสมแก่ความเคยชินของตนที่พอจะทนได้

๖ อาหารอันเป็นที่สบาย หมายถึงว่าควรบริโภคแต่อาหารที่จะเป็นคุณ เป็นประโยชน์แก่ร่างกายเป็นประมาณ โดยไม่ต้องคำนึงถึงรสของอาหาร แม้รสจะดีแต่ถ้าเสาะท้องหรือทำให้ท้องขึ้นท้องเฟ้อ ก็ควรงดเสีย เฉพาะภิกษุ ควรพิจารณาด้วยว่าตำบลนั้น อัดคัดขาดแคลนจนถึงกับบิณฑบาตได้ไม่พอขบฉัน หรือไม่ด้วย ส่วนผู้ที่มีผู้ส่งเสียดอาหาร ก็ให้ทำความเข้าใจว่าอาหารที่เป็นชิ้นใหญ่ ก็ให้หันให้เล็กพอควร ที่เป็นผักก็ตัดหรือม้วนให้พอดีคำ ที่มีกระดูกหรือก้าง ก็ให้จัดการเอาออกเสียให้หมดด้วย

๗ อิริยาบถอันเป็นที่สบาย หมายถึงอิริยาบถ ๔ เคน ยืน นั่ง นอน อิริยาบถใดทำให้จิตคิดพล่านไป ไม่สงบ ก็แสดงว่าอิริยาบถนั้นไม่เป็นที่สบาย จึงไม่ควรใช้อิริยาบถนั้น แต่เมื่อจำเป็นก็ให้ใช้แต่น้อย มีข้อที่ควรระวังใน อิริยาบถนอนอยู่ว่า นอนเพื่อกำหนด หรือเพราะร่างกายต้องการพักผ่อนอย่าง แท้จริง ไม่ใช่นอนด้วยอำนาจแห่ง โกสัชชะ เพราะหน่ายจากความเพียร

กัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร ในที่นี้หมายถึง อาจารย์บุคคล ผู้เจริญกัมมัญฐานไม่ว่า จะเป็นทาง สมณะ หรือ วิปัสสนา ควรมีอาจารย์เป็นผู้แนะนำชี้ทางผิดและทาง ถูกให้ เพราะอาจารย์ก็นับเป็นจำนวน ๑ ใน ๓ ที่โยคีบุคคลจะละเสียมิได้ คือ

- ๔๓ -

อุปนิสฺสย อยู่ในสำนักอาจารย์ผู้สามารถ

อารกฺข รักษาอินทรีย์ให้สมบูรณ์

อุปนิพฺพช ผูกจิตไว้ในอารมณ์กัมมัฏฐาน

เหตุนี้จึงนับว่าอาจารย์เป็นบุคคลที่สำคัญยิ่ง ผู้ที่จะเข้าเป็นศิษย์ต้องพินิจพิจารณาให้จงหนัก แต่ไม่ควรวิพากษ์วิจารณ์ไปในทางที่เป็นโทษ เพราะอาจารย์ทุกท่านย่อมพากเพียรเกื้อกูล ให้เป็นคุณแก่ศิษย์ด้วยความเมตตากรุณา ในวิสุทธิมรรค แสดงองค์คุณของอาจารย์ไว้ว่า

๑ ปิโย เป็นผู้มึนศีล เป็นที่รัก น่าเลื่อมใส เป็นที่รักใคร่ของสรรพสัตว์ เพราะความสมบูรณ์แห่งศีล

๒ กรุ เป็นผู้มึนใจคอหนักแน่น น่าเคารพยำเกรง

๓ ภาวนียो เป็นผู้ได้ฝึกฝนอบรมตนมาแล้วด้วยดี ทั้งการเรียนและการปฏิบัติ มีศีลาจารวัตรอันดีงามควรแก่การยกย่องสรรเสริญ

๔ วตฺตฺตา เป็นผู้ที่สามารถแนะนำชี้แจงแสดงแนวทางแห่งการปฏิบัติได้ดี และถูกต้องด้วย

๕ วจนกฺขโม เป็นผู้ที่มีขันติอดทนปราศอน ศิษย์ไม่เข้าใจก็พยายามให้เข้าใจตามแนวทางแห่งการปฏิบัติ และอดทนต่อการกล่าวล่วงเกินของศิษย์และผู้อื่น ไม่หวั่นไหวต่ออภิวรรณณ์ และ อนิภวธรรมณ์นั้นๆ

๖ คมภีรตฺถจ กถิ กตฺตา สามารถแสดงวิปัสสนาภูมิให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจได้ด้วยวิธีการที่ สอนน้อย แต่ให้ทำมาก

๗ โน □ภู□าเน นิโยชเย บอกทางที่ถูกให้

- ๔๔ -

นอกจากนี้แล้ว ในมหาฎีกา ยังแสดงคุณสมบัติของผู้ที่ควรเป็นอาจารย์ไว้อีกดังนี้ คือ

๑ สัทธาสมฺปนฺโน โหติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย สัทธา เชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม ตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์

๒ สีสสมฺปนฺโม ถึงพร้อมด้วยศีล คือมีมารยาทอันดีงาม

๓ สุตสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยการศึกษา สามารถแสดงแนวทางแห่งการปฏิบัติได้ดี

๔ จากสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยการบริจาค ขอมเสียสละ มักน้อยสันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ

๕ วิริยสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ได้เคยเจริญกัมมัฏฐานมาแล้ว

๖ สติสมฺปนฺโน ถึงพร้อมแล้วด้วยสติ ไม่เพลอ ไม่ประมาท

๗ สมาธิสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยสมาธิ มีจิตตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กระสับกระส่าย

๘ ปญฺญาสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ข้อที่ควรปฏิบัติในการเจริญกัมมัฏฐาน

๑ กมฺมารมตา ประกอบกิจอื่นเสีย เช่นเขียนหนังสือ อ่านหนังสือ สวดมนต์ เป็นต้น อันไม่ใช่กิจในการเจริญกัมมัฏฐาน

๒ ภสฺสรามตา มัวแต่คุยกันเสีย ไม่ตั้งใจกำหนด

- ๔๕ -

๓ นิทุทธารมตา มัวแต่เห็นแก่นนอน นอนมากกว่าความเพียรน้อย
โยคีบุคคลนอนแต่น้อยเพียงคืนละ ๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๒ นาฬิกา ถึง ๖ นาฬิกา
ก็พอ กลางวันห้ามนอน จงนึกถึงคำเก่าที่กล่าวไว้ว่า ฌาฬิ ฤทธิสมม นั้น
เป็นเครื่องเตือนใจ

๔ สงกานิการมตา พอใจคลุกคลีอยู่กับหมู่คณะ ไม่ชอบอยู่ตาม
ลำพังโดยเฉพาะ

๕ อคฺคตทวารตา ไม่สำรวมทวารทั้ง ๖ ด้วยดี

๖ โภชนเ อมตตตฺตฤตา ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค คือกิน
อิมเกินไป คะเนาอีก ๕ คำจะอิม ให้หยุด เป็นพอดี

๗ ขถาวิมุตตํ จิตฺตํ ปรฺจเวกฺขติ จิตฺตํ อารมณฺโณ ใด ไม่กำหนด
อารมณฺณํ หรือจิตตกไปโดยอาการใด ไม่กำหนดรู้โดยอาการนั้น

ข้อที่ควรปฏิบัติในการเจริญกัมมัฏฐาน

นอกจากต้องปฏิบัติตามนัยที่ตรงกันข้ามกับข้อที่ควรเว้น เช่น ประกอบ
แต่กิจที่เพ่งกัมมัฏฐานโดยไม่ประกอบกิจอื่น, ตั้งใจกำหนดโดยไม่คุยกับผู้อื่น
 เป็นต้น ทั้ง ๗ ข้อนั้นแล้ว ยังมีข้อที่ควรปฏิบัติอยู่อีกมากมายหลายประการ
ที่สำคัญอันควรยกขึ้นมาก่าว่าในที่นี้ นั้น ได้แก่

๑ ต้องมีขันติ มีความอดทนพร้อมทั้ง ๓ ประการ คือ

- ก. อดทนต่อความยากความลำบาก
- ข. อดทนต่อทุกขเวทนา
- ค. อดทนต่อความเขี้ยววนของกิเลส

- ๔๖ -

๒ เพื่อให้ขั้นศีลธรรมนั้นสมบูรณ์ จะต้องตั้งใจแน่วแน่ในการเจริญ
กัมมัฏฐานว่า แม้เนื้อจะเหือด เลือดจะแห้ง คงเหลือแต่ หนัง เอ็น กระดูก ก็
จะไม่ทอดยลละเลิกไป จนกว่าจะบรรลุถึงธรรมที่กำลังบำเพ็ญเพียรอยู่นี้

๓ เพื่อให้สมประสงค์ตามข้อ ๒ จะต้องกระทำอินทรีย์ให้เสมอกัน คือ
สัทธา กับ ปัญญา จะต้องเสมอกันคู่หนึ่ง วิริยะ กับ สมาธิ อีกคู่หนึ่งนี้ก็จะต้องให้
เสมอกันด้วย ทั้งนี้เพราะ

ถ้าสัทธา กล้า ก็ทำให้เชื่ออย่างงมงาย ไม่คำนึงถึงเหตุผล

สัทธา อ่อน ก็ทำให้ความเลื่อมใสน้อยเกินควร ชวนจะให้เลิกปฏิบัติ

ปัญญา กล้า ทำให้คิดออกนอกกลุ่มนอกทาง

ปัญญา อ่อน ทำให้ไม่เข้าถึงเหตุผลตามความเป็นจริง

วิริยะ กล้า ทำให้คิดพล่าน ฟุ้งซ่านไป

วิริยะ อ่อน ทำให้เกียจคร้าน

สมาธิ กล้า ทำให้ติดในความสุขนั้นเสีย

สมาธิ อ่อน ทำให้ไม่ถึงอุปจารภavana อัปปนาภavana

ส่วนสติไม่มีเกิน มีแต่ขาดอยู่รำไป

เมื่อได้กล่าวมาถึงเพียงนี้ นับว่ามีพื้นพอที่จะลงมือเริ่มปฏิบัติได้แล้ว
ในขั้นตอนนี้ จะกล่าวถึงวิธีเจริญสมถกัมมัฏฐานแต่โดยย่อพอเป็นสังเขปต่อไป

- ๔๗ -

การเจริญกสิณกัมมัฏฐาน

จะได้กล่าวถึงการเจริญปฐวีกสิณพอเป็นตัวอย่างโดยย่อๆ แต่อย่างเดียวกสิณที่เหลืออื่นๆ อีก ๕ กสิณก็เจริญในทำนองเดียวกัน

๑ เมื่อทำดวงปฐวีกสิณเสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้นำมาตั้งเฉพาะหน้าให้ห่างสัก ๒ ศอกพอมองเห็นได้ถนัด แล้วจงนั่งขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวให้ตรง จิงจะนั่งได้ทนนั่งได้นาน แล้วลืมหัดดวงกสิณให้ใจจดจ่ออยู่ที่อารมณ์ คือที่ดวงกสิณที่เพ่งนั้น อาการเช่นนี้เรียกว่า วิตก คือ ยกจิต ขึ้นสู่อารมณ์ และจง ประคองจิต ไว้ไม่ให้เสียดีกไปอย่างอื่น ให้คงคิด และเพ่งอยู่แต่ในอารมณ์ คือ ดวงกสิณนั้นแต่อย่างเดียว อาการเช่นนี้เรียกว่า วิจารณ์ ดวงกสิณที่เพ่งนั้นเรียกว่า ปรกิรรมนิมิต จิตที่เพ่งปรกิรรมนิมิตนี้เรียกว่า ปรกิรรมภาวนา ปรกิรรมภาวนานี้เป็นไปได้ด้วยอำนาจ ปรกิรรมสมาธิ

ข้อนี้เป็นการเห็นด้วยนัยนตา เป็นการเห็นทางจักขุทวาร

๒ ลืมหัดเพ่งดวงกสิณให้ทั่วทั้งดวงกสิณ ให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งทุกกระเปียดนี้ว่าตรงไหนเป็นอย่างไร เช่นว่ามีเศษผงหนึ่งติดอยู่ตรงนี้มีรอยบุ๋มตรงนั้น เป็นรอยขีดตรงโน้น ให้จิตแน่วแนในดวงกสิณนั้นในอารมณ์นั้น ประคองไว้ไม่ให้จิตตกไปจากอารมณ์นั้น

๓ ลืมหัดเพ่งจนเห็นว่าจำได้ทั่วทุกส่วนในดวงกสิณนั้นแล้ว ก็ให้ลองหลับตาจะติดตา คือ เห็นดวงกสิณเหมือนดังที่ลืมหัดเห็นนั้นหรือไม่ ถ้ายังเห็นไม่ชัดก็ให้ลืมหัดดูใหม่ ทำเช่นนี้แล้วเช่นนี้อีก จนเมื่อหลับตาก็เห็นดวงกสิณนั้นชัดเจนทุกส่วนทั่วทั้งดวงกสิณ แม้จนกระทั่งเศษผง รอยบุ๋ม รอยขีดอยู่ตรงไหนบ้าง

- ๔๘ -

ก็เห็นชัดหมดทุกสิ่งทุกอย่าง นิमितที่เห็นติดตาเช่นนี้เรียกว่า อุกคหนิมิต จิตที่นึกเห็นอุคคหนิมิตนี้ยังคงเรียกว่า บริกรรมภาวนา บริกรรมภาวนานี้เป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งบริกรรมสมาธิ ตอนนี้เป็นารเห็นโดยทางมโนทวาร คือ ทางใจ

๔ หลับตาเพ่งเช่นนั้น หรือลืมตาโดยไม่ได้มองดวงกสิณ ก็ติดตาเห็นดวงกสิณชัดเจนอยู่อย่างนั้น นิमितไม่คลาดคลายหายไป เพ่งหนักเข้า อุกคหนิมิตนั้นจะชัดเจนจนกระทั่งใส สะอาด ประคุดดวงแก้วมณี เศษผง รอยบุ๋ม รอยขีดที่เคยเห็นก็ค่อยจางหายไป ดวงกสิณจึงใสบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นนัก นิमितที่เห็นเช่นนี้เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต และปฏิภาคนิมิตนี้อาจขยายให้ใหญ่ หรือย่อให้เล็กลงได้ตามความปรารถนาด้วย จิตที่นึกเห็นปฏิภาคนิมิตนี้เรียกว่า อุปจารภาวนา เป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งอุปจารสมาธิ คือ ใกล้เคียงได้ฉานแล้วละ เป็นการเห็นทางใจทางมโนทวารเช่นเดียวกับข้อ ๓

ถึงขั้นนี้ก็สามารถประหาณนิวรรณ์ทั้ง ๕ ที่เป็นปฏิปักษ์กับสมาธินั้นได้แล้ว แต่ยังเป็นแค่ กามาวจรสมาธิ มีกำลังยังไม่มาก ยังไม่แน่นอน ยังไม่แนบแน่น มันคงถึง อัปปนาสมาธิ

๕ เพ่งปฏิภาคนิมิตด้วยอุปจารภาวนาเช่นนั้น ให้เป็นไปได้โดยสมบูรณ์ จนอารมณ์คือปฏิภาคนิมิตนั้นไม่หายไป แต่แนบแน่นในจิตประทับติดอยู่ในใจ ยิ่งนัก รูปาวจรปฐมฌาน ก็ย่อมเกิดขึ้น ที่รูปาวจรปฐมฌานเกิดขึ้นนี้โดยอาศัย

- ๔๕ -

ฉานจิตนี้สามารถข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ ไว้ได้นานตราบเท่าที่ฉานยังไม่เสื่อม
การข่มนิวรณ์ได้ด้วยอำนาจแห่งฉานนี้แหละที่เรียกว่า วิกขัมภนปหาน

๖ ปฐมฉาน มีองค์ ๕ และองค์ฉานทั้ง ๕ ที่ทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ทั้ง ๕
องค์ฉานใดข่มนิวรณ์อะไร อย่างนั้น ได้กล่าวแล้วในปริจเฉทที่ ๑ ตอน
รูปาวจรจิต ตรงนิวรณ์ของฉานและการเพานิวรณ์ ขอให้ดูที่นั่น จะได้ไม่ต้อง
กล่าวซ้ำในที่นี้อีก

วสีตา หรือ วสีภาวะ

๗ วสี คือความชำนาญ ความแคล่วคล่องว่องไว

ผู้ที่ได้รับรูปาวจรปฐมฉานดังที่ได้กล่าวแล้ว จะเข้าฉานสมาบัติก็ดี จะเจริญ
สมถภาวนาต่อเพื่อให้ได้ทุติยฉานก็ดี จะต้องมี วสี ในปฐมฉานนั้นเสียก่อน คือต้อง
หมั่นเข้าปฐมฉานจนชำนาญ มีความแคล่วคล่องว่องไวถึง ๕ ประการ ได้แก่

(๑) อวชฺชนวสีตา ชำนาญในการนึกเข้าฉาน อีกนัยหนึ่งว่า ชำนาญ
ในการกำหนดพิจารณาองค์ฉานแต่ละองค์ โดยวิถิจิตที่ติดต่อกันไปตามลำดับ โดย
มีภวังคจิตคั่นไม่มากนัก

(๒) สมุปชฺชนวสีตา ชำนาญในการเข้าฉานได้โดยรวดเร็ว

(๓) อธิฏฺฐานวสีตา ชำนาญในการหยุดในฉานเป็นเวลาช้าเร็ว
กี่ชั่วโมง กี่วัน ก็จะอยู่ในฉานสมาบัติได้ตามกำหนดที่ได้ตั้งความปรารถนาอย่าง
แรงกล้าไว้

(๔) วุฏฺฐานวสีตา ชำนาญในการออกจากฉานได้โดยว่องไว ไม่ให้
เกินเวลาที่ตนได้อธิฐานไว้

- ๕๐ -

(๕) ปัจจเวทขณวัตติตา ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌานด้วยขวนจิต อันเกิดในลำดับแห่งมโนทวาราวชชนะ ติดต่อกันเป็นลำดับไป โดยมีวังคลัน ไม่มากนัก

อวิชชขวนวสี กับ ปัจจเวทขณวัตติ ทั้ง ๒ อย่างนี้ ต้องเกิดด้วยกันเสมอ เพราะที่เรียกว่า อวิชชขวนวสีนั้นยกเอามโนทวาราวชชนจิตเป็นประธาน ส่วน ปัจจเวทขณวัตตินั้น ยกเอาขวนจิตเป็นประธาน ซึ่งก็อยู่ในวิถิจิตเดียวกันนั่นเอง

เมื่อปฐมฌานลาภินุคคผล มีวสีในปฐมฌานแล้วคล่องว่องไวเป็นอย่างดีแล้ว ก็สามารถจะเข้าฌานสมาบัติ หรือเจริญภาวนาต่อไปเพื่อให้ถึง ทุตติยฌานได้

๘ ปฐมฌานลาภินุคคผล จะต้องเข้าปฐมฌานบ่อยๆ จนชำนาญใน วสีภาวะทั้ง ๕ ก็จะได้เห็นโทษของวิตก จึงประสงค์จะละวิตกอันเป็นสิ่งที่หยาบนั้น เสีย เพื่อให้ถึงทุตติยฌานซึ่งประณีตกว่า ต้อง เริ่มเพ่งปฏิภาคนิมิต ที่ตนเคย ได้เห็นแล้ว กระทำให้เป็นอารมณ์อย่างแนบแน่นแน่วแน่นในดวงใจ จนกระทั่ง ทุตติยฌานจิตเกิดขึ้น

๙ ฌานลาภินุคคผล ปรารถนาจะเจริญให้ถึง ทุตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน ก็จะต้องปฏิบัติให้เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ตามลำดับแห่ง ฌาน จะข้ามไปลัดไปหาได้ไม่

๑๐ กสิณ ๑๐ นี้ ใช้เป็นกัมมัฏฐานในการเจริญสมถภาวนาได้ตั้งแต่ ปฐมฌาน ตลอดไปตามลำดับจนถึงปัญจฌาน คือถึงรูปฌานได้ทั้ง ๕ ฌาน

- ๕๑ -

การเจริญอสุภกัมมัฏฐาน

การเจริญอสุภกัมมัฏฐาน มีรายละเอียดในวิธีการอยู่ไม่น้อย เช่น เบื้องต้นจะต้องรู้ว่าศพอยู่ที่ไหน ทิศใด ตายเมื่อไร เพราะถ้าตายใหม่ๆ ก็ไม่ให้พิจารณา ด้วยว่าอาจเกิดระคายขึ้นมาได้ ก่อนไปก็ให้บอกเล่าแก่สาธุชนมิกด้วยกันเพื่อเป็นหลักฐาน ให้ไปคนเดียว จดจำทางและเครื่องหมายระหว่างทาง ให้แม่นยำไปถึงก็ให้สังเกตว่า ศพอยู่ตรงไหน ใกล้อะไรที่พอเป็นที่สังเกตได้ ให้ไปยืนที่เหนือลม ประมาณกึ่งกลางศพ อย่าใกล้นัก แล้วพิจารณากำหนด โดยสี (เป็นศพคนขาว คนดำ), โดยวัย (แก่ หนุ่ม), โดยสัณฐาน (ให้รู้ว่านี่ศีรษะนี้ท้อง นี่เท้า), โดยทิศ (แต่สะดือขึ้นมาเป็นทิศเบื้องบน แต่สะดือลงไป เป็นทิศเบื้องล่าง), โดยที่ต่อ (ต่อที่แขน, ขา, เอว), โดยช่อง (ช่องปาก จมูก หู), โดยที่ลุ่ม (บ่อตา บ่อคอ บ่อท้อง), โดยที่คอง (หน้าผาก หน้าอก ตะโพก), โดยรอบๆ ด้าน (ทั่วตัว), จนนิมิตเกิดขึ้น, นิมิตกลับเสื่อมหายไป และจำแนก อสุภะที่ควรแก่จจิต เหล่านี้เป็นต้น

เนื่องจากสภาพของบ้านเมืองและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย แตกต่างจากความเป็นอยู่ในสมัยก่อน โฉมหน้ามากมาย แม้แต่ในชนบทก็เห็นจะหาอสุภะสำหรับเพ่งได้ยากเต็มที ดังนั้นจึงขอคุณ ไม่อธิบายรายละเอียดและวิธีการตามที่กล่าวไว้ข้างบนนั้น ถ้าต้องการทราบรายละเอียด ขอให้ดูในหนังสือ วิสุทธิมรรค ตอนสมาธินิเทศ

- ๕๒ -

ในที่นี้จึงขอรวบรัดกล่าวว่า การเจริญอสุภกัมมัฏฐานก็เป็นไปในทำนองเดียวกับกสิณกัมมัฏฐานนั่นแหละ

อสุภกัมมัฏฐานนี้เจริญภาวนาได้เพียง ปฐมฌาน เท่านั้นเอง เพราะเหตุว่า อสุภะ เป็นอารมณ์ที่ไม่สวย ไม่งาม ไม่น่าเกลียด น่ากลัว และเป็นอารมณ์ที่หยาบอีกด้วย ภาวนาจิตของผู้เจริญกัมมัฏฐานเช่นนี้จะตั้งมั่นอยู่ได้ก็ต้องอาศัยวิตกเป็นหลัก ซึ่งเป็นของธรรมดาเหลือเกินที่สิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่นศพคน เช่นนี้ ใครๆ ก็ไม่อยากจะอยากนึกอยากจะเห็น ถ้าไม่มีวิตกเป็นหลักคอยค้ำจุน ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์อสุภะแล้ว ภาวนาจิตนั้นก็ไม่สามารถตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์นั้นได้ เหตุนี้ อสุภะจึงเป็นกัมมัฏฐานให้ได้เพียงปฐมฌานที่มีวิตกประกอบอยู่ด้วย แต่ไม่สามารถที่จะให้ได้ถึงทุติยฌานขึ้นไป เพราะฌานเหล่านั้นเป็นฌานที่ปราศจากวิตก

การเจริญอนุสสติกัมมัฏฐาน

อนุสสติ ๑๐ เจริญให้ถึงฌานได้เพียง ๒ คือ กายคตาสติ ๑ และ อานาปานสติ ๑ ดังได้กล่าวแต่ตอนต้นมาครั้งหนึ่งแล้ว

๑ การเจริญ กายคตาสติ เป็นการกำหนดพิจารณากาย ซึ่งหมายถึงสิ่งของที่ประชุมกันด้วย โภกฐาส ๓๒ หรือ อากา ๓๒ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น

โภกฐาส ๓๒ คือ อากา ๓๒ นั้น แบ่งเป็น ๖ หมวด แต่ละหมวดได้แก่อะไรบ้าง มีรายละเอียดแจ้งในคู่มือปริจเฉทที่ ๖ ตอนมหาภูตรูป ตรงปฐวีธาตุ มี ๔ หมวดเป็นอากา ๒๑, ตรงอาโปธาตุ มี ๒ หมวดเป็นอากา ๑๒ นั้นแล้ว ขอให้ดูที่นั่นด้วย

- ๕๑ -

๒ โกฎฐาส ๓๒ นี้ ถ้าพิจารณาโดยความเป็นธาตุ ก็เป็นวิปัสสนา
กัมมัฏฐาน วิปัสสนากาวนา แต่ถ้าพิจารณาโดยความเป็นบัญญัติ โดยความ
เป็นสิ่งปฏิกุศล ก็เป็นสมถกัมมัฏฐาน สมถกาวนา ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะ
สมถกาวนาเท่านั้น

๓ ในขั้นต้นให้พึงท่องจำกฎฐาส ๓๒ นี้เป็นหมวดๆ ไป และแต่ละ
หมวดก็ให้คล้องทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมาจนขึ้นใจ แล้วจึง
พิจารณาในอาการ ๓๒ นั้นเป็น ๕ นัย คือ

- ก. พิจารณาโดย สี ว่าเป็นของปฏิกุศล
- ข. " " สัตถฐาน ว่าเป็นของปฏิกุศล
- ค. " " ทิศ ว่าตั้งอยู่เบื้องสูงหรือเบื้องต่ำ
- ง. " " โอกาส ว่าตั้งอยู่ตรงไหน
- จ. " " ปริจเฉท ว่าไม่ปะปนกับส่วนอื่น

๔ พิจารณาอาการ ๓๒ แต่ละอาการโดยนัยทั้ง ๕ นั้นตามลำดับไปทุก
อาการ บางอาการก็จะเห็นได้ชัด บางอาการก็จะเห็นไม่ชัด ที่ไม่ชัดก็ให้ละไป
จนเหลืออาการที่ชัดที่สุดแต่อาการเดียว ให้กำหนดอาการที่ชัดนี้เป็นบริกรรมนิมิต
บริกรรมภาวนาไปจนกว่า อุกคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต จะปรากฏขึ้น ซึ่งเป็น
อุปจารภาวนา และ อัปปรภาวนา คือถึง ปฐมฌาน

๕ ภายหลังคตาศตินี้ เป็นกัมมัฏฐานในการเจริญสมถภาวนาได้เพียงปฐม
ฌานเท่านั้น เพราะกฎฐาสต่างๆ ในร่างกายมนุษย์ ล้วนแต่เป็นสิ่งปฏิกุศล
น่าเกลียด จึงต้องอาศัยวิตกเป็นหลักคอยค้ำจุนหนุนจิตใจให้ยกขึ้นสู่อารมณ์นั้นๆ
ทำนองเดียวกับ อสุกัมมัฏฐานที่กล่าวแล้วข้างต้น ขอให้ทบทวนดูที่นั่นด้วย

- ๕๔ -

๖ การเจริญอานาปานสติ คือการกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ซึ่งดูๆ ก็ไม่น่าจะยากเย็นอะไรเลย แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้สะดวกสบายนัก เพราะอาจผลอตัว ไม่มีความรู้สึกรู้ตัว คือขาดสติสัมปชัญญะได้ง่าย จริ่งอยู่การเจริญภาวนาไม่ว่าจะอาศัยกัมมัฏฐานใดๆ จะต้องมึสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา ขาดสติสัมปชัญญะ คือ ผลอตัวเมื่อใด เมื่อนั้นก็ขาดจากการเจริญภาวนา จะเรียกว่าเป็นการเจริญภาวนาหาได้ไม่ โดยเฉพาะการกำหนดลมหายใจนี้ ลมหายใจยังละเอียดสุขุมมากเท่าใด ก็ยิ่งผลอตัวได้ง่ายมากขึ้นเท่านั้น ผลอตัวได้ง่ายกว่ากัมมัฏฐานอย่างอื่น เหตุนี้ในวิสุทธิมรรคจึงกล่าวว่าการเจริญอานาปานสตินี้ เหมาะสมแก่ผู้ที่มีปัญญากล้า และเฉียบแหลม หากควรแก่ผู้ที่มีปัญญาน้อยไม่

๗ สถานที่ที่จะเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานนั้น ถ้าเลือกได้สถานที่ดังจะกล่าวต่อไปนี้ก็จะเป็นที่สะดวกดีมาก คือ

- ก. เสนาสนะในป่าที่สงัด เหมาะแก่ฤดูแล้ง เหมาะแก่ผู้ที่มีโมหจริต เหมาะแก่ผู้ที่เป็นโรคเกี่ยวแก่เสมหะ
 - ข. เสนาสนะที่อยู่โคนต้นไม้ หมายถึงได้ร่มไม้ใหญ่ที่เขียวเขียว เหมาะแก่ฤดูหนาว เหมาะแก่ผู้ที่มีโทสจริต เหมาะแก่ผู้ที่เป็นโรคเกี่ยวแก่น้ำดี
 - ค. เสนาสนะที่เป็นเรือนว่าง ที่ไม่มีคนอยู่อาศัย อยู่ในที่วิเวก เหมาะแก่ฤดูฝน เหมาะแก่ผู้ที่มีราคะจริต เหมาะแก่ผู้ที่เป็นโรคเกี่ยวแก่ธาตุ
- ๘ การกำหนดลมหายใจนี้ จำแนกไว้เป็น ๔ หมวด แต่ละหมวดก็มี ๔ นัย จึงรวมเป็น ๑๖ นัยด้วยกัน

หมวดที่ ๑

ก. กำหนดให้รู้ว่าขณะนั้น หายใจออกยาวและเข้ายาว
ข. กำหนดให้รู้ว่าขณะนั้น หายใจออกสั้นและเข้าสั้น
ค. กำหนดให้รู้ในกองลมทั้งปวงในเวลาหายใจออกและเข้า คือ
ให้รู้ว่า เบื้องต้นของลมหายใจออกนั้นอยู่เหนือสะดือ เบื้องกลางอยู่ที่หน้าอก
เบื้องปลายอยู่ที่ช่องจมูก และเบื้องต้นของลมหายใจเข้านั้นอยู่ที่ช่องจมูก เบื้อง
กลางอยู่ที่หน้าอก เบื้องปลายอยู่ที่เหนือสะดือ จะรู้ได้ต่อเมื่อตั้งใจกำหนดอย่าง
แน่นแน่ว

ง. ให้รู้ในกายสังขาร คือ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้าที่สงบ
คือ การหายใจนั้นแล้ว เบาละเอียด ยิ่งขึ้นทุกที ถ้าไม่ตั้งใจกำหนดอย่างจริงจัง
ก็จะผลอไม่รู้สีกตัว

หมวดที่ ๒

ก. กำหนดให้รู้แจ้ง ปิติในเวลาหายใจออกและเข้า หมายความว่า
กำหนดตามหมวดที่ ๑ จนได้ฌานแล้ว มีวิสัฎฐะทั้ง ๕ แล้ว ก็ให้ยกองค์
ฌาน คือ ปิตินั้นแห่งโดยวิปัสสนาภาวนา จนเห็นปิติในลักษณะ ๓ คือ ไตรลักษณ์
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ที่ให้เพ่ง ปิติ เพราะผู้ที่ได้ฌานต้นๆ นั้น ปิติ มักจะปรากฏเด่นชัดกว่า
องค์ฌานอื่น

ข. กำหนดให้รู้แจ้ง สุขเวทนา ในเวลาหายใจออกและเข้า
มีความหมายว่า ผู้ที่ได้ ทุคติฌาน หรือจตุตถฌานนั้น ความสุขใน
องค์ฌานย่อมปรากฏชัด จึงกำหนดให้รู้แจ้ง สุขเวทนา ในเวลาหายใจออก
และเข้าได้สะดวก

- ๕๖ -

ค. กำหนดให้แจ้งใน จิตตสังขาร คือ เวทนา สัญญา ในเวลา หายใจออกและเข้า

ง. กำหนดให้แจ้งในการยังจิตตสังขารให้สงบ ในเวลาหายใจออก และเข้า ซึ่งผู้ที่ได้ฌานใดๆ ก็สามารถกำหนดรู้ได้

หมวดที่ ๓

ก. กำหนดให้แจ้งในจิต ในเวลาหายใจออกและเข้า คือให้รู้จิต ที่เป็นไปด้วยรูปฌานทั้ง ๕

ข. กำหนดให้แจ้งในความบันเทิงของจิต ในเวลาหายใจออกและเข้า หมายถึง ปิติ ที่ประกอบด้วยฌานนั้นๆ

ค. กำหนดให้แจ้งในจิตที่เป็นสมาธิ ในเวลาหายใจออกและเข้า หมายถึง ฌณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ

ง. กำหนดให้แจ้งในความพ้นของจิต ในเวลาหายใจออกและเข้า หมายถึงความพ้นทั้ง ๒ อย่าง คือ พ้นด้วยสมาธิ ก็พ้นด้วยนิเวรณ ๕ หรือพ้น จาก วิตก วิจารณ์ ปิติ ตามลำดับขององค์ฌาน ถ้าพ้นด้วยวิปัสสนา ก็พ้นจาก วิปลลาสธรรม มินิจจสัญญา เป็นต้น

หมวดที่ ๔

ก. กำหนดตามเห็นอนิจจัง ในเวลาหายใจออกและเข้า หมายถึง ตามเห็นความไม่เที่ยงในรูปขันธ์ ในเวทนาขันธ์ ในสัญญาขันธ์ ในสังขารขันธ์ และในวิญญาณขันธ์

- ๕๓ -

ข. กำหนดตามเห็นวिरาคะ ในเวลาหายใจออกและเข้า หมายถึง
พ้นจากราคะด้วยอำนาจของวิปัสสนา หรือ ด้วยมัคคจิต ๔ ความพันทัง ๒ นี้
เรียกว่า วิราคานุปัสสนา

ค. กำหนดตามเห็นความดับ ในเวลาหายใจออกและเข้า หมายถึง
ความดับของ ทุกข์ สมุทัย หรือ ความดับของ วะยะ ชยะ คือ ความดับสิ้นไป
ของสังขารนั้น

ง. กำหนดตามเห็นความสละในการยึดมั่น ในเวลาหายใจออก
และเข้า หมายถึง ละการยึดถือด้วยอุปาทาน มีอิตตวาทุปาทาน เป็นต้น
ด้วยอำนาจของวิปัสสนา

ใน อานาปานสติ ๑๖ นัยนี้ ตั้งแต่หมวดที่ ๑ ถึง ๓ รวม ๑๒ นัยนั้น
กล่าวรวมทั้งสมณะและวิปัสสนาด้วย ส่วนในหมวดที่ ๔ นั้น กล่าวเฉพาะวิปัสสนา
อย่างเดียว

หมวดที่ ๑ สงเคราะห์ด้วย ปฐมฌาน และสงเคราะห์ในกายนุปัสสนา
สติปัฏฐาน

หมวดที่ ๒ สงเคราะห์ด้วยปฐมฌาน ถึง จตุตถฌาน และสงเคราะห์ใน
เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

หมวดที่ ๓ สงเคราะห์ด้วยฌานทั้ง ๕ และสงเคราะห์ในจิตตานุปัสสนา
สติปัฏฐาน

หมวดที่ ๔ กล่าวเฉพาะ วิปัสสนา

๘ อานาปานสตินี้ เป็นกัมมัฏฐานที่สามารถเจริญสมถภาวนา ให้ถึงได้
ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึง ปัญจฌาน

- ๕๘ -

๑๐ อนุสสติ ๑๐ นั้นได้กล่าวมาแล้ว ๒ เฉพาะที่สามารถเข้าถึงฌานได้
คือ กายคตาสติ ๑ และ อานาปานสติ ๑

ส่วนที่เหลืออีก ๘ ไม่สามารถเข้าถึงฌานได้ คือ

ก. พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคา-
นุสสติ เทวदानุสสติ และ อุปสมมานุสสติ รวมอนุสสติ ๗ นี้ไม่สามารถเข้าถึง
ฌานได้ เพราะเหตุว่าเป็นอารมณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งมาก และเป็นอารมณ์ที่
กว้างขวางมาก

ข. มรณานุสสติ อีก ๑ นั้น นอกจากเป็นอารมณ์ที่ลึกซึ้งมากแล้ว
ยังเป็นอารมณ์ปรมัตถอีกด้วย สมถกาวนาไม่สามารถจับอารมณ์ปรมัตถได้ เว้นแต่
อากาสนัญญาตนกุสล ๑ กิริยา ๑ และอาภิญญัญญาตนกุสล ๑ กิริยา ๑
รวมจิต ๔ ดวงนี้เท่านั้น จึงจะเป็นอารมณ์ที่สามารถให้ถึงฌานได้ นอกจากนี้
ต้องเป็นอารมณ์บัญญัติจึงจะถึงฌาน

อนึ่ง มรณานุสสติ การระลึกถึงความตายที่จะพึงมาถึงคนนั้น ก็เพื่อให้
เกิดความสลัดใจ แต่ว่าถ้าไม่มีความแยกกายในการระลึกแล้วอาจเป็นโทษ เช่น
นึกถึงความตายของผู้ที่เรารักใคร่ ย่อมเกิดความโศกเศร้า นึกถึงความตายของ
ผู้ที่เราเกลียดชัง ย่อมเกิดความชอบใจ ครั้นมานึกถึงความตายของตนเอง ก็เกิด
ความกลัว ทำให้จิตใจหวาดหวั่นไป

เหตุนี้จึงมีข้อแสดงว่า การระลึกถึงความตาย ต้องนึกด้วยความแยกกาย
โดยอาการ ๘ นั้น คือ

(๑) ความตายนี้เปรียบดังเพชรฆาตที่จ้องจะประหารอยู่เป็นนิจ แม้ตัวเรา
ก็ถูกจ้องอยู่ตลอดเวลา

- ๕๘ -

(๒) ความตายนี้ย่อมเข้าถึง ความฉิบหาย วิบัติ พลัดพราก จาก
ทรัพย์สมบัติ ลาภ ยศ ญาติพี่น้อง ซึ่งเราก็จะเป็นเช่นนี้เข้าสักวันหนึ่ง

(๓) ความตายนี้ไม่เห็นแก่หน้าไม่เลือกบุคคล ไม่ว่าจะเป็นผู้มีบุญ มี
อำนาจ มีทรัพย์ มียศ มีปัญญา ก็ตายไปแล้วมากกว่ามาก เรายังจะต้อง
ตายแน่

(๔) ความตายมีอยู่ทั่วทุกส่วนในอวัยวะทุกส่วน แม้หมุ่สัตว์ที่อยู่ภายนอก
และที่อาศัยเบียดเบียนอยู่ในร่างกาย ก็สามารถทำให้ตายได้ทุกเมื่อ เราก็ไม่พ้น
อย่างนี้ไปได้

(๕) อายุนี้เป็นสิ่งที่ไม่ถาวรแข็งแรง เป็นของทุพพลภาพ ที่ยังคงดำรง
อยู่ได้ ก็อาศัยอยู่ได้ด้วยธรรมทั้ง ๔ คือ ลมหายใจ, อิริยาบถทั้ง ๔,
ความร้อนความเย็น และ อาหาร หากธรรมทั้ง ๔ นี้แม้แต่เพียงอย่างเดียว
ไม่เป็นไปตามปกติ เราก็จะตายเป็นแน่นอน

(๖) ระลึกว่า ความตายนี้ไม่มีนิมิต ไม่มีเครื่องหมายแต่อย่างใดเลย
นิมิตนั้นมี ๕ อย่าง คือ

- ก. ชีวิต " ไม่มีนิมิตให้รู้ว่า ชีวิตนี้จะอยู่นานสักปานใดจึงจะตาย
- ข. พุยาธิ " " จะตายด้วยโรคอะไร
- ค. กาโล " " จะตายเวลาไหน
- ง. เทหนิกุเขปน " " จะตายที่ตรงไหน
- จ. คติ " " เมื่อตายแล้วจะไปเกิดเป็นอะไรที่ไหน

- ๖๐ -

(๓) ระลึกว่าอายุของมนุษย์นี้ น้อยนัก อย่างมากไม่มีใครถึง ๑๐๐ ปี ก็จะต้องตายไปแล้ว จึงควรทำความดี ประกอบการกุศล ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะความตายจักมาถึงเราในบัดนี้ก็ได้

(๔) ระลึกว่า ชีวิตนี้ เป็นอยู่ มีอยู่ คงอยู่ ชั่วขณะนิคเดียว กล่าวโดยทางปรมาตม ก็ปรากฏอยู่ชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง เมื่อจิตเกิดขึ้นก็ได้ชื่อว่า สัตว์เกิดแล้ว จิตตั้งอยู่ ก็ได้ชื่อว่า สัตว์นั้นเป็นอยู่ และเมื่อจิตดับไป จิตไม่เกิด สืบต่อไปอีกในภพนี้ ก็ได้ชื่อว่า สัตว์นั้นตายเสียแล้ว

พึงระลึกถึงความตาย โดยความแยกกายตามนัยแห่งอาการ ๘ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ก็จะเป็นที่ตั้งแห่งความสลัด เป็นเหตุให้เบื่อหน่าย ไม่นิยมดีในภพ ปราศจากความตระหนี่ เบิกบานในการบริจาทาน มีการขวนขวายน้อย มีความเป็นอยู่โดยความไม่ประมาท ตั้งหน้าบำเพ็ญเพียรในกุศลกรรม ไม่หวาดหวั่นต่อความตาย และไม่มุงงายในเวลาตายด้วย

การเจริญอัปมัถญา กัมมัฏฐาน

อัปมัถญา กัมมัฏฐาน ซึ่งมีจำนวน ๔ นั้น แต่ละกัมมัฏฐาน มีอารมณ์ มีองค์ธรรม และสิ่งที่ประหาณ ดังนี้

๑ เมตตา มี ปิยมนาปัสตตบัญญัติ คือ สัตว์อันเป็นที่รัก เป็นอารมณ์ ในการแผ่เมตตาจิต องค์ธรรมของเมตตา ได้แก่ แก่ อโทสเจตสิก ซึ่งประหาณ โทสะ ความโกรธ ความพยาบาท ความมุ่งร้าย ความทำลาย

- ๖๑ -

๒ กรรณา มี ทุกจิตตัตตบัญญัติ คือสัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์เป็น
อารมณ์ในการแผ่ความกรุณา องค์ธรรมของกรุณา ได้แก่ กรุณาเจตสิก ซึ่ง
ประหาณวิหิงสา ความเบียดเบียน ความซ้ำเติม

๓ มุทิตา มี สุขิตตัตตบัญญัติ คือสัตว์ที่กำลังมีความสุขความสบาย
อยู่นั้นเป็นอารมณ์ในการที่พลอยชื่นชมยินดีไปด้วย องค์ธรรมของมุทิตา ได้แก่
มุทิตาเจตสิก ซึ่งประหาณอิสสา ความริษยา เห็นเขาได้ดีก็ทนอยู่ไม่ได้ อรติ
ความไม่ยินดีด้วย

๔ อุเบกขา มี มัชฌัตตัตตบัญญัติ คือสัตว์ที่ไม่มีทุกข์ แต่ก็ไม่ถึง
กับเป็นสุขนั้น เป็นอารมณ์ในการที่วางเฉยต่อสัตว์นั้นๆ องค์ธรรมของอุเบกขา
ได้แก่ ตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งประหาณอคติ ความลำเอียงเพราะชอบกัน
(ฉันทาคติ), เพราะชังกัน (โทสาคติ), เพราะลุ่มหลงเมามัว (โมหาคติ), หรือ
เพราะกลัวเขา (ภยาคติ),

อนึ่ง ใน วิภังคอรรถถา แสดงว่า ความเฉยที่เรียกว่า อุเบกขานั้น
มีถึง ๑๒ ประการ ได้กล่าวแล้วในคู่มือ ปริจเฉทที่ ๗ ตอนโพชฌงค์ ตรง
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ขอให้ดูที่นั่นประกอบด้วย

เมตตากัมมัฏฐาน

หิตาการปุปตติลกฤษณา มีความเป็นไปแห่งกายวาจาใจในอันที่จะเป็นประโยชน์

แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

หิตุปสัหารรสา มีการทำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายอย่างใกล้ชิด

เป็นกิจ

- ๖๒ -

อาฆาตวิยนปจฺจุปฏฺฐานา มีการบำบัดความแค้น เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่ทำ
การพิจารณาเมตตา

มณาปภาวทสฺสนปทฺฐานา การพิจารณาแต่ความดีที่น่าพึงพอใจของสัตว์ทั้ง
หลาย โดยไม่มีการนึกถึงสิ่งที่ไม่ดี ไม่งาม เป็น
เหตุใกล้

พฺยาปาทุปสโม สมฺปตฺติ สงบความพยายามลงได้เป็นเวลานาน เป็นความ
สมบูรณ์ของเมตตา

สิเนหสมฺภโว วิปตฺติ การเกิดขึ้นแห่งค้ำหาที่เหนียวแน่น เป็นความ
เลื่อมเสียวของเมตตา

ราโถ อาสนฺนปจฺจตฺถิโก รากะ เป็นข้าศึกใกล้ของเมตตา

พฺยาปาโท ทูรปจฺจตฺถิโก พยายาม เป็นข้าศึกไกลของเมตตา

๑ เมตตามีอานิสงส์ถึง ๑๑ ประการคือ

- (๑) สุขํ สุขฺปตฺติ สบายในเวลาหลับ
- (๒) สุขํ ปฏิพฺพชฺชตฺติ สบายในเวลาตื่น
- (๓) น ปาปกํ สุขฺปิณํ ปสฺสตฺติ ไม่ฝันเห็นเรื่องที่ลามก
- (๔) มนุสฺसानํ ปิ โย โหตฺติ เป็นที่รักของมนุษย์ทั่วไป
- (๕) อมฺนุสฺसानํ ปิ โย โหตฺติ เป็นที่รักของอมมนุษย์
- (๖) เทวตา รกฺขณตฺติ เทวดาย่อมคุ้มกันรักษา
- (๗) นาสุส อคฺคิ วา วิสิ วา สตฺถิ วา กมตฺติ ไฟ ยาพิษ ศัสตรา ก็ดี
ย่อมไม่กล้าทำลายต่อผู้นั้น

- ๖๓ -

- (๘) ตูวัญ จิตต์ สมาธิยติ จิตผู้นั้นยอมเป็นสมาธิ คือตั้งมั่นได้เร็ว
- (๙) มุขฉน โณ วิปัสสีทติ สีหน้าผู้นั้นยอมผ่อนไส
- (๑๐) อสมมุพฺโพ กาลิ กโรติ ในเวลาใกล้มรณะ ย่อมเป็นผู้มีสติ
- (๑๑) อุตฺตริ อปฺปฏิวิฆฺณฺโต เมื่อมรณะแล้ว ย่อมเป็นผู้เข้าถึงสุคติอย่าง
สูงสุด ถึงพรหมโลกได้

๒ เมตตา ที่ว่าองค์ธรรมได้แก่ อโทสเจตสิก นั้น พึงเข้าใจว่า อโทสเจตสิกทั้งหมดจะเป็นเมตตาไปทุกครั้ง ก็หาไม่ อโทสเป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยโสภณจิตทั่วไปได้อยู่แล้ว เพียงแต่สวคมนต์ ไหว้พระ ใสบาตร รักษาสิลา อ่านหนังสือธรรม เหล่านี้อันเป็นจิตมหากุศล อโทสเจตสิกก็เข้าประกอบอยู่ทุกขณะ แต่ว่าขณะนั้น เมตตา ไม่มี ไม่ประกอบ เพราะเมตตานั้น นอกจากไม่โกรธ ไม่เกลียดชังแล้ว ยังประสงค์ให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุขอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น มีผู้ลอบตีนาย ก. เมื่อนาย ก. ถูกตีแล้ว อาจไม่โกรธ เพราะคิดว่าเป็นกรรมของตัวจึงได้ถูกตี แค่นี้เป็น อโทส แต่ถ้านาย ก. ไม่โกรธแล้ว ยังแผ่เมตตาให้แก่ผู้ที่ลอบตีว่า จงหมดเวรกรรมกันเสียที ขออย่าให้ถูกจับและได้รับโทษเลย จงปลอดภัยและมีความสุขต่อไปเถิด คิดได้ดังนี้เป็นเมตตามีอนิสงส์สูงกว่าอโทสมากนัก แต่ว่าผู้ที่ถึงขั้นนี้ก็หาได้ยากมาก นอกจากจะได้ฝึกฝนอบรมมาเป็นอย่างดีแล้ว

๓ ก่อนฝึกแผ่เมตตา พึงทราบว่ เมตตานี้ทำลาย โทส และเมตตานี้เป็นที่ตั้งมั่นแห่งขันติ

- ๖๔ -

โทษของโทษะ ทำให้ใจชุ่มฉ่ำ กัดคักลุ่ม เราร้อน กินไม่ได้ นอน
ไม่หลับ ถ้าไม่มีความยับยั้งใจแล้วก็จะถึงขั้นทำลาย ทำลายผู้อื่น ตลอดจนทำลาย
ตนเอง ทำลายทั้งทรัพย์สินสมบัติ ชีวิตและคุณงามความดี

คุณของขันติ ทำให้มีความอดทน อดทนต่อความยากลำบากตรากตรำ
อดทนต่อความเจ็บใจ อดทนต่อความทุกข์เวทนา อดทนต่อความชั่วร้ายของกิเลส

เมื่อเห็นโทษของโทษะ และเห็นคุณของขันติแล้ว ก็ฝึกแผ่เมตตาโดยมี
ข้อที่พึงกำหนดดังต่อไปนี้ จะเป็นข้อหนึ่งข้อใดแต่เพียงข้อเดียวก็ได้ คือ

ก. อเวรา จงเป็นผู้ไม่มีเวรแก่กันและกัน

ข. อพฺยาปชฺชา จงเป็นผู้ไม่พยาบาทต่อกัน

ค. อนินฺมา จงเป็นผู้ที่ปราศจากทุกข์

ง. สุขี อดุดานํ ปรีหฺรณฺตุ จงมีแต่ความสุข รักษาตนให้พ้นจาก
ทุกข์ภัยทั้งปวง

๔ ผู้ที่มีเมตตาและแผ่เมตตาได้อย่างสะดวกใจนั้น จะต้องหมั่นฝึกอยู่เสมอ
ในขั้นต้นต้องฝึกแผ่เมตตาให้แก่ตนเองก่อน เพื่อจะได้เป็นสักขีพยานว่าตนเอง
ปรารถนาสุข เกลียศทุกข์ ต้องการมีอายุยืน ก้าวตาย ฉนฺใด ผู้อื่นก็ฉนฺนั้น
ฝึกดังนี้บ่อยๆ หนักเข้า เมตตาจิตก็จะเกิดขึ้นได้โดยง่าย

๕ เมื่อแผ่เมตตาให้แก่ตนเองได้คล่องด้วยความสะดวกใจแล้ว ก็ขยาย
การแผ่ให้เป็นวงกว้างออกไปตามลำดับ คือ

ก. อิตฺตะ แผ่ให้แก่ตนเอง

ข. ปิยะ แผ่ให้แก่ผู้ที่รักใคร่

- ๖๕ -

ก. มัชฌัตตะ แผลให้แก่ผู้ที่ไม่รักไม่ชัง

ข. เวนี แผลให้แก่ผู้ที่เป็นศัตรู

๖ บุคคลที่จะแผ่เมตตาให้ ก่อน ไม่ได้ นั้น มี ๔ จำพวก คือ

ก. อปิยบุคคล ผู้ที่เราไม่รักใคร่ เมตตาจะไม่เกิด เกิดแต่ความไม่พอใจ เพราะเราไม่มีความรักใคร่ชอบพอนั่นเอง

ข. อติปิยบุคคล ผู้ที่เรารักใคร่มาก เมตตาก็จะไม่เกิด เกิดแต่ความวิตกกังวลและ โสกะ เพราะเรามีความรักใคร่มากนั่นเอง

ค. มัชฌัตตบุคคล ผู้ที่เราไม่รักและก็ไม่ชัง เมตตาจะไม่เกิด เพราะสิ่งที่ชวนจะให้เกิดความเคารพรักใคร่นั้น ไม่มี ด้วยว่าไม่มีทั้งความยินดีและยินร้าย

ง. เวนีบุคคล ผู้ที่เป็นศัตรูแก่เรา เมตตาจะไม่เกิด เกิดแต่ความโกรธ ความเกลียด เพราะผู้นั้นเป็นศัตรูต่อเรา

๗ บุคคลที่จะแผ่เมตตาให้ไม่ได้ นั้น มี ๒ จำพวก คือ

ก. ผู้ที่ตายไปแล้ว เพราะถ้าจะแผ่ให้แก่บุคคลจำพวกนี้ก็จะไม่ถึงอุปจารสมาธิ และ อปัณนาสมาธิ

ข. แผ่เจาะจงให้แก่ผู้ที่มีเพศตรงกันข้ามกับตนก็ไม่ได้ เพราะจะทำให้ ฉันทะ รากะ เกิดขึ้น แต่เมตตาจิต ไม่เกิด

รากะ กับ เมตตา ต่างกันตรงที่ รากะนั้นพุ่งเล็งถึงความ สวขงามแห่งร่างกาย ของผู้อื่นเป็นฐานที่เกิด ส่วนเมตตานั้นพุ่งเล็งถึงความ งดงามแห่งจิตใจ ของผู้อื่นเป็นฐานที่เกิด

๘ เมื่อแผ่ให้แก่ตนเอง แผ่ให้แก่ผู้อื่นตามลำดับดังกล่าว จนสะดวกใจแล้ว ก็ขยายให้กว้างออกไปอีกเป็น ๓ นัย ดังที่มีชื่อเรียกว่า อโนทิสผลณา ๑ โอทิสผลณา ๑ และทิสผลณา ๑

การแผ่เมตตาที่เรียกว่า อโนทิสผลณา นั้นเป็นการแผ่ไปโดยไม่จำกัดบุคคล ๕ จำพวก คือ

- ก. สัพพเสตุดา สัตว์ทั่วไปทั้งหลาย
- ข. สัพพเปาณา สัตว์ที่มีลมปราณ (มีชีวิต) ทั้งหมด
- ค. สัพพเพฐตา สัตว์ที่ปรากฏทั้งหลาย
- ง. สัพพบุคคฺคา สัตว์ที่เป็นบุคคลทั้งหลาย
- จ. สัพพเพตฺตภาวปริยาปฺนฺนา สัตว์ที่ครองอรรถภาพทั้งหลาย

การแผ่เมตตา ที่เรียกว่า โอทิสผลณา นั้นเป็นการแผ่ไปโดยจำกัด

บุคคล ๗ จำพวก คือ

- ก. สัพพอาตฺตึโย เพศหญิงทั้งหลาย

โดย ลิงค

- ข. สัพพเพปฺริส เพศชายทั้งหลาย
- ค. สัพพเพอริยา พระอรหันต์ทั้งหลาย

โดย ปุคฺคฺล

- ง. สัพพเพอนริยา ผู้ไม่ใช่อรหันต์ทั้งหลาย

- จ. สัพพเพทฺวา เทวดาทั้งหลาย

- ฉ. สัพพเพมนุสฺสา มนุษย์ทั้งหลาย

โดย ปฎิสฺนุธิ

- ช. สัพพเพวินิปาตฺิกา อบายสัตว์ทั้งหลาย

- ๖๗ -

การแผ่เมตตา ที่เรียกว่า ทิสาพรณา นั้น เป็นการแผ่ให้แก่สัตว์ทั่วไปทั้ง ๑๐ ทิศ โดยไม่คำนึงไม่จำกัดถึงสัตว์ถึงบุคคลเป็นที่ตั้ง ว่าจะเป็นสัตว์เป็นบุคคล ชนิดไหนประเภทใด

๕ โอนทิโสพรณา แผ่ไปโดยไม่จำกัด บุคคลมี ๕ จำพวก เรียกว่า มี ๕ ฐาน แต่ละฐานมีข้อที่พึงกำหนดได้ ๔ ข้อ คือ อเวรา อพยาปชชา อนินชา และสุจิตตานัง เรียกเสียว่า ๔ กระแส ดังนั้น ๕ ฐานแต่ละฐานมี ๔ กระแส จึงเป็น ๒๐ กระแส

โอทิโสพรณา แผ่ไปโดยจำกัดบุคคล มี ๗ จำพวก เรียกว่า มี ๗ ฐาน แต่ละฐานมี ๔ กระแส จึงเป็น ๒๘ กระแส

ทิสาพรณา แผ่ไป ๑๐ ทิศ มีบุคคลทั้งที่ไม่จำกัด ๕ จำพวก และที่จำกัด ๗ จำพวก รวมมี ๑๒ ฐาน แต่ละฐานมี ๔ กระแส ก็เป็น ๔๘ ใน ๔๘ นี้ มีทุกทิศ ทั้ง ๑๐ ทิศ จึงเป็น ๔๘๐ กระแส

รวม โอนทิโสพรณา ๒๐ กระแส โอทิโสพรณา ๒๘ กระแส และ ทิสาพรณา ๔๘๐ กระแส เข้าด้วยกัน จึงเป็นอันว่า การแผ่เมตตาจิตทั้งหมดนั้น มีได้ถึง ๕๒๘ กระแส

ที่ว่า ทิสาพรณา แผ่ไป ๑๐ ทิศนั้น นับดังนี้ สัตว์ทั้งหลายที่มีจิตที่ดี ไม่มีจิตที่ดี บรรดาที่มีชีวิต อันมีอยู่ใน ทิศเบื้องบน จนถึง อกนิฏฐพรหมนั้น ๑ ทิศ ที่มีอยู่ใน ทิศเบื้องต่ำ ถึง อวิจิมหานรก นั้น ๑ ทิศ และมีที่อยู่ใน ทิศเบื้องขวาง นั้นอีก ๘ ทิศ จึงรวมเป็น ๑๐ ทิศด้วยกัน

- ๖๘ -

๑๐ ผู้อบรมการแผ่เมตตาที่ปรารถนาให้ถึงฉาน จะต้องแผ่เมตตาจนให้สำเร็จถึง สิมสัมภท ด้วย เพราะ สิมสัมภทนี้ สงเคราะห์ประหนึ่งว่าเป็นปฎิภาคนิมิตแห่งเมตตาก็มีภูฐาน

สิมสัมภท แปลว่า ทำลายขอบเขตของเมตตา หมายความว่าผู้สำเร็จในสิมสัมภทนั้น ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตเสมอกาก ไม่เอนเอียงไปใน ๔ บุคคล คือ อตตะ ตนเอง, ปิยะ ผู้ที่รักใคร่, มัชฌัตตะ ผู้ที่ไม่รักและไม่ชัง, เเวรี ผู้ที่เป็นศัตรู

มีตัวอย่างแสดงไว้ว่า มีพวกโจรมาล้อมบุคคลทั้ง ๔ ที่ว่ามานี้ จะจับไปฆ่าบูชาญคนหนึ่ง โดยตามว่าจะให้จับใครไป ถ้าจะบอกให้จับศัตรูหรือจับผู้ที่ไม่รักไม่ชังไป ก็แน่ชัดว่าผู้นั้นยังไม่ถึงสิมสัมภท แม้ตนเองจะยอมให้จับโดยรับกรรมนี้เสียเอง อย่างนี้ก็นับว่าไม่ถึงซึ่งสิมสัมภทอยู่นั่นเอง เพราะเมตตานั้นยังมีขอบเขตอยู่ ต่อเมื่อมีจิตเสมอกาก จนชี้ไม่ได้ว่าจะให้จับใคร เช่นนี้จึงจะกล่าวได้ว่าถึงสิมสัมภท อัน สงเคราะห์หรือนับเนื่อง เข้าในปฎิภาคนิมิตแล้ว

๑๑ สรุปการเจริญเมตตาก็มีภูฐาน ตามลำดับแต่ต้นจนกระทั่งได้ฉานนั้นดังนี้ คือ

ก. แผ่เมตตาให้แก่ตนเองก่อน แล้วแผ่ให้แก่ปิยบุคคล แก่มัชฌัตตบุคคล และแก่เวรีบุคคล ตามลำดับ ระหว่างที่แผ่เมตตาเช่นนี้เป็นปริกรรมนิมิต ปริกรรมภาวนา ปริกรรมสมาธิ

- ๖๕ -

ข. เมื่อ มีเมตตาจิต ในบุคคลทั้ง ๔ ที่เป็นนิมิตแก่การภาวนานั้นแล้ว (แต่ยังไม่ถึง สัมสัมเภท) เมื่อนั้นก็ได้ชื่อว่าเป็น อุกคหนิมิต แต่ยังเป็น บริกรรมภาวนา บริกรรมสมาธิ อยู่

ค. ครั้นจิตของโยคินั้นสำเร็จถึงสัมสัมเภทแล้ว ก็ ถือเหมือนว่าเป็นปฏิภาคนิมิต และเป็นอุچارภาวนา เป็นอุچارสมาธิ

ง. พยายามเจริญเมตตาภาวนาต่อไปโดย อโนทิสฺสพรณาเมตตา ๕, โอทิสฺสพรณาเมตตา ๗, ทิสฺสพรณาเมตตา ๑๐ จนกระทั่งได้ฌาน ถึง อัปปนาสมาธิ

๑๒ เมตตากัมมัฏฐาน เจริญสมถภาวนาได้ถึง ปฐมฌาน เป็นต้น ไปตามลำดับจนถึงแก่ จตุตถฌานเท่านั้น

กรณากัมมัฏฐาน

ปรทุกขาปนยนาการปฺปวตฺตลฺกขณา มีความเป็นไปแห่งกายวาจาใจในอันที่จะ

บำบัดทุกข์ของผู้อื่นให้ปราศไป เป็นลักษณะ

ปรทุกขาสหฺนรสา มีการอดกลั้นนิ่งดูคายอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของผู้อื่น

และอยากช่วยเหลือ เป็นกิจ

อวิหีสาปจฺจุปฏาณา มีการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่

ทำการพิจารณากรณา

ทุกขากิฏฺฐานัน อนาคตภาวทสฺสนปทฏาณา การพิจารณาเห็นบุคคลที่ตกอยู่

ในความทุกข์ไรที่พึง เป็นเหตุใกล้

- ๗๐ -

วิหีสุปสโม สมปตติ ความสงบแห่งโทสจิตตูปปาต ในอันที่จะทำการ
เบียดเบียนสัตว์ เป็นความสมบูรณ์แห่งกรุณา
โสภสมภโว วิปตติ การเกิดขึ้นแห่งความเศร้าโศก เป็นความเสื่อมเสีย
ของกรุณา

เลหสิโต โทมนสุส อาสนุน ปจฺจตฺถิกิ ความเสียใจที่เนื่องด้วยกามคุณ อารมณ์
เป็นศัตรูไกล

วิหีสวา ทูรปจฺจตฺถิกิ ความเบียดเบียนสัตว์ เป็นศัตรูไกล

๑ กรุณามี มีอานิสงส์ ๑๑ ประการ เช่นเดียวกันและเหมือนกันกับ
อานิสงส์ของ เมตตา

๒ ในการแผ่กรุณานั้น ขั้นต้นให้กำหนดถึงผู้ที่ได้รับความลำบากอยู่ว่า
ถ้าพ้นจากความลำบากนี้เสียได้ก็จะดีมาก แล้วก็บริกรรมว่า อหิ สตุโต ทุกฺขา
มฺหจฺจตุ ขอให้ผู้นี้จงพ้นจากความทุกข์เถิด

ถ้าไม่มีผู้ที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ ก็ต้องแผ่ให้แก่ผู้ที่ได้รับความทุกข์
ในวันข้างหน้า โดยบริกรรมเช่นเดียวกันกับที่กล่าวไว้ข้างบนนี้

๓ ลำดับต่อไปให้แผ่ให้แก่ ปิยบุคคล โดยบริกรรมว่า มม ปิยปฺกุคฺคา
ทุกฺขา มฺหจฺจตุ ขอบุคคลทั้งหลายอันเป็นที่รักของข้าพเจ้าจงพ้นจากความทุกข์
ทั้งปวงเถิด

๔ ต่อไปให้แผ่ให้แก่ มัชฌิมัตตบุคคล โดยบริกรรมว่า มม มัชฌมตฺต
ปฺกุคฺคา ทุกฺขา มฺหจฺจตุ ขอบุคคลทั้งหลายที่ข้าพเจ้ามิได้รักมิได้ชัง จงพ้นจาก
ความทุกข์ทั้งปวงเถิด

- ๗๑ -

๕ ครั้นแล้วให้แผ่ให้แก่ เวิร์บุคคล โดยบริกรรมว่า มม เวิร์บุคคลา
ทุกขา มุจตุ ขอบุคคลทั้งหลายที่เป็นศัตรูแก่ข้าพเจ้า จงพ้นจากความทุกข์
ทั้งปวงเถิด

๖ การแผ่เมตตา มีหัวข้อที่พึงกำหนด ๔ อย่าง แต่การแผ่ความกรุณา
มีหัวข้อที่พึงกำหนดอย่างเดียวว่า จงพ้นจากความทุกข์ เท่านั้น และแผ่ขยาย
ให้กว้างออกไปเป็น ๓ นัย คือ โอนทิโสพรณากรุณา ๑ โอทิโสพรณากรุณา ๑
และทิสพรณากรุณา ๑ ทำนองเดียวกับเมตตา

โอนทิโสพรณากรุณา แผ่กรุณาไปโดยไม่จำกัดบุคคล มี ๕ ฐาน แต่ละฐาน
มีกระแสเดียว จึงคงเป็น ๕ กระแส

โอทิโสพรณากรุณา แผ่กรุณาไปโดยจำกัดบุคคล มี ๗ ฐาน แต่ละฐาน
มีกระแสเดียว จึงคงเป็น ๗ กระแส

ทิสพรณากรุณา แผ่กรุณาไปทั้งจำกัดบุคคล ๗ และไม่จำกัดบุคคล ๕
รวมเป็น ๑๒ ฐาน แผ่ไป ๑๐ ทิศ จึงเป็น ๑๒๐ กระแส

รวมทั้ง ๓ นัยได้ ๑๓๒ กระแส จึงเป็นอันว่าการแผ่กรุณาทั้งหมดนั้นมีได้
๑๓๒ กระแส

๗ การแผ่ความกรุณา ก็ต้องแผ่จนให้สำเร็จถึง สิมสัมภท เช่นเดียวกัน
ทำนองเดียวกับเมตตา

๘ ผู้ที่เราปรารถนาแผ่ความกรุณาให้นั้น เป็นอารมณ์ คือ เป็นนิमित
จึงเรียกว่า บริกรรมนิमित คือเอาเป็นอารมณ์พรำบ่นในใจ จิตที่ห่วงงอา
บริกรรมนิमितมาพรำบ่นนั้นเรียกว่า บริกรรมภาวนา และที่เป็นบริกรรมภาวนา
ขึ้นมาได้ ก็ด้วยอำนาจแห่งบริกรรมสมาธิ

- ๗๒ -

๕ บริกรรมตามนัยแห่งข้อ ๒ ถึงข้อ ๕ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ จนจิตใจ
แน่วแน่ในการแผ่ความกรุณาแก่บุคคลเหล่านั้นแล้ว แม้จะยังไม่ถึง สิมสัมภท
ก็ตาม นิมนต์นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็น อุกคหนิมิตแล้ว แต่ทางฝ่ายจิตยังเป็น บริกรรม
ภาวนา บริกรรมสมาธิ อยู่

๑๐ ครั้นจิตของโยคีบุคคลนั้นสำเร็จถึง สิมสัมภทกรุณา แล้ว ก็ถือ
เสมือนว่านิมนต์นั้นเป็น ปฏิภาคนิมิต ส่วนภาวนานั้นเป็นอุปจารภาวนา สมาธินั้น
เป็นอุปจารสมาธิ

๑๑ พยายามเจริญกรุณาภาวนาต่อไปโดย อโนทิสัทธิสมาธิ ๕
โอทิสัทธิสมาธิ ๗ และ ทิสัทธิสมาธิ ๑๐ จนกระทั่งได้ฌาน นิมนต์นั้น
คงเรียกว่า อุกคหนิมิต ภาวนานั้นเรียกว่า อัปนาภาวนา และสมาธินั้นก็เรียก
ว่า อัปนาสมาธิ

๑๒ กรุณากัมมัฏฐาน เจริญสมถภาวนาได้ถึง ปฐมฌาน เป็นต้น
ไปตามลำดับ จนถึงแก่ จตุตถฌาน เท่านั้น

มูทิตากัมมัฏฐาน

ปโมทนลกฺขณา มีการบันเทิงใจในคุณความดี ทรัพย์ บริวาร
ความสุข ของผู้อื่น เป็นลักษณะ

อนิสฺสายนรธา มีการไม่ริษยาในคุณความดี ทรัพย์ บริวาร
ความสุข ของผู้อื่น เป็นกิจ

อรตฺวิฆาตปจฺจุปฺปฏิภานา ทำลาย ความริษยา เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่
ทำการพิจารณามูทิตา

- ๗๓ -

ปรสมุปตติทสฺสนปทฺฐาณา มีการรู้เห็นความเจริญด้วยคุณความดี ทรัพย์
บริวาร ความสุข ของผู้อื่น เป็นเหตุใกล้
อรรถวิปสโม สมุปตติ มีความสงบจากความไม่พอใจในสมบัติของผู้อื่น
เป็นความสมบูรณ์ มุทิตา
ปหาสสมภโว วิปตติ ความสุข รื่นเริง ใ้อวด กำหนด เกิดขึ้น
เป็นความเสื่อมเสียของมุทิตา
เลหสิตํ โสมนสุสํ อาสนุน ปจฺจตฺถิกํ มีความดีใจที่เนื่องด้วยกามคุณอารมณ์
เป็นศัตรูใกล้
อรรถิ ทูรปจฺจตฺถิกา ความไม่ยินดี ไม่สบายใจ ในความเจริญ
ของผู้อื่น เป็นศัตรูไกล

๑ มุทิตา มีอานิสงส์ ๑๑ ประการ เช่นเดียวกันและเหมือนกันกับอานิสงส์
ของเมตตา

๒ ในการแผ่มุทิตาจิตนั้น ชันตันให้แผ่ สัจจิตสัตว์ ที่เป็นสหาย รักใคร่
ชอบพอเป็นอันมาก อติปิยบุคคล ก่อน โดยบริกรรมว่า อัย มม สหายโก ยถา
ลทฺธ สมุปตฺติโต มา วิจฺจณฺตุ ขอผู้ที่ เป็นสหายที่รัก จงอย่าสูญเสียความสุขทั้งปวง
ที่กำลังได้รับอยู่นั้นเลย

๓ ต่อไปก็แผ่ให้แก่ ปิยบุคคล โดยบริกรรมว่า มม ปิยบุคคลา ยถา
ลทฺธ สมุปตฺติโต มา วิจฺจณฺตุ ขอให้บุคคลทั้งหลายอันเป็นที่รักของข้าพเจ้า
จงอย่าสูญเสียความสุขทั้งปวงที่กำลังได้รับอยู่นั้นเลย

- ๗๔ -

๔ จากนั้นแผ่ให้แก่ มัชฌัตตบุคคล โดยบริกรรมว่า มม มชฺชตฺต
ปุกฺคฺลา ยถา ลทฺธ สมฺปตฺติโต มา วิคจฺจนฺตุ ขอบุคคลทั้งหลายที่ไม่ใช่
ที่รักที่ซังของข้าพเจ้า จงอย่าสูญเสียความสุขทั้งปวงที่กำลังได้รับอยู่นั้นเลย

๕ ลำดับนั้นแผ่ให้แก่ เวนฺริบุคคล โดยบริกรรมว่า มม เวนฺริปุกฺคฺลา
ยถา ลทฺธ สมฺปตฺติโต มา วิคจฺจนฺตุ ขอให้ผู้ที่เป็นศัตรูต่อข้าพเจ้าทั้งหลาย
จงอย่าสูญเสียความสุขทั้งปวงที่กำลังได้รับอยู่นั้นเลย

๖ การแผ่มุทิตา มีหัวข้อที่พึงกำหนดแต่อย่างเดียวว่า จงอย่าให้
สูญเสียความสุขที่กำลังได้รับอยู่ และแผ่ขยายให้กว้างออกไปได้เป็น ๓ นัย
อย่างเดียวกับกรุณา ดังนั้น มุทิตา นี้ จึงมีการแผ่ไปได้ ๑๑๒ กระแส เท่ากัน
กับ กรุณา

๗ การแผ่มุทิตาจิต ก็ต้องแผ่จนให้ถึง สิมสัมภเวศ เช่นเดียวกัน
ทำนองเดียวกับ กรุณา และ เมตตา

๘ การเจริญ มุทิตา จนถึง อปฺปนาภาวนา อปฺปนาสมาธิ คือเกิดฌาน
จิตนั้น ก็เป็นไปทำนองเดียวกับกรณากัมมัฏฐาน

๙ มุทิตา เจริญได้เพียง จตุตถฌาน เช่นเดียวกับ เมตตา และ กรุณา
ดังที่ได้กล่าวแล้วนั้นอีกเหมือนกัน

อุเบกขากัมมัฏฐาน

สตุเตสุสมชฺชตฺตการปฺปวตฺตลิกฺขณา มีอาการเป็นไปอย่างกลางในสัตว์ทั้งหลาย
เป็นลักษณะ

สตุเตสุสมภวทสุสนรธา มีการมองดูสัตว์ทั้งหลายด้วยความเสมอกัน
เป็นกิจ

- ๗๕ -

ปฏิฆานุนยวุปสมปจจุปฏุ□านา มีการสงบจากความเกลียด และไม่มีความรัก
ในสัตว์ทั้งหลาย เป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่ทำการ
พิจารณาอุเบกขา

กมมสุสกา สดุดา เต กมมสุส รุจिया สุขิตา วา ภิวสุสนฺติ ทุกฺขโต วา
มุจฺจิสฺสนฺติ ปตฺตสมฺปตฺติโต วา น ปริหาโยสุสนฺตฺติ เอวํ ปวตฺตกมฺมสุ-
สกตาทสุสนปฏุ□านา ปัญญาที่พิจารณาเห็นการกระทำของตนเป็นของตนเอง
เป็นไปอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายมีการกระทำของตนเป็นของตนเอง สัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้น จะมีความสุขหรือพ้นจากความทุกข์ หรือจักไม่เสื่อมจากโภคสมบัติ
ของตนที่มีอยู่เหล่านี้ ด้วยความประสงค์ของผู้ใดผู้หนึ่งนั้น ย่อมเป็นไป
ไม่ได้เลย" เป็นเหตุไฉไล

ปฏิฆานุนยวุปสโม สมฺปตฺติ การสงบจากความเกลียด และไม่มีความรัก
เป็นความสมบูรณ์ของ อุเบกขา

เคหสิตาย อณฺญาณูปกฺขาย สมฺภโว วิปตฺติ การเกิดขึ้นแห่งอณฺญาณูปกฺขาย
โดยอาศัยกามคุณอารมณ์ เป็นความเสื่อมเสีย
แก่อุเบกขา

อณฺญาณูปกฺขาย อาสนฺน ปจฺจตฺติกา การวางเฉยด้วยอำนาจแห่งโมหะ เป็น
ศัตรูไฉไล

ราคปฏิฆา ทูรปจฺจตฺติกา ราคะ และ โทสะ เป็นศัตรูไฉไล

๑ โยคีผู้เจริญ อุเบกขากัมมัฏฐาน จะต้องเป็นผู้ที่ได้ถึงรูปาวจร
จตุตถฌาน โดยอาศัย เมตตา กรุณา มุทิตา กัมมัฏฐาน อย่างใดอย่างหนึ่ง
มาเสียก่อน จึงจะเจริญอุเบกขากัมมัฏฐานต่อไปได้

- ๗๖ -

๒ เริ่มต้นให้แผ่ให้แก่ มัชฌัตตบุคคลก่อน โดยปริกรรมว่า อิมะ ปุคฺคลา กมฺมสุสฺสกา บุคฺคลทังหลายมีกรรมเป็นของตน ความสุขก็ดี ความทุกข์ก็ดี ความไม่สูญเสียดังความสุขก็ดี ย่อมแล้วแต่กรรมของตน อาศัยผู้อื่นทำให้เป็นไปนั้น หาได้ไม่

๓ ต่อมาให้แผ่ให้แก่ ปิยบุคคล โดยปริกรรมว่า มม อติ ปิยปุคฺคลา กมฺมสุสฺสกา บุคฺคลทังหลายอันเป็นที่รัก ย่อมมีกรรมเป็นของของตน ความสุขก็ดี ความทุกข์ก็ดี ความไม่สูญเสียดังความสุขก็ดี ย่อมแล้วแต่กรรมของตน อาศัยผู้อื่นทำให้เป็นไปตามนั้น หาได้ไม่

๔ จากนั้นแผ่ให้แก่ อติปิยบุคคล โดยปริกรรมว่า มม ปิยปุคฺคลา กมฺมสุสฺสกา บุคฺคลทีเป็นทีรักใคร่เป็นอย่างมาก ย่อมมีกรรมเป็นของตน ฯลฯ

๕ ลำดับนั้นแผ่ให้แก่ เจริบุคคล โดยปริกรรมว่า มม อติ เจริปุคฺคลา กมฺมสุสฺสกา บุคฺคลทังหลายที่เป็นศัตรูต่อข้าพเจ้า ย่อมมีกรรมเป็นของของตน ฯลฯ

๖ การแผ่อุเบกขา มีหัวข้อที่พึงกำหนดแต่อย่างเดียวดังกล่าวแล้วและแผ่ขยายให้กว้างออกไปได้เป็น ๓ นัยอย่างเดียวกับ กรุณา และมุทิตา ดังนั้น อุเบกขา จึงแผ่ไปได้ ๑๓๒ กระแสเท่านั้น

๗ การแผ่อุเบกขา ก็ต้องแผ่จนให้ถึง สิมสัมภเวส เช่นเดียวกันทำนองเดียวกับเมตตา กรุณา มุทิตา นั้น

๘ การเจริญ อุเบกขา จนถึง อปฺปนาภาวนา อปฺปนาสมาธิ คือเกิด ปัญจมนจิตนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกับเมตตา กรุณา มุทิตา ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นอีกเหมือนกัน

- ๗๗ -

๕ อุเบกขากัมมัฏฐาน เป็นการเจริญสมถภาวนาโดยเฉพาะ เพื่อให้เกิด
ปัญจฌมาน ฌานเดียวเท่านั้นเอง

อัปมัชฌุกัมมัฏฐานถึงฌานไม่เท่ากัน

ผู้เจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา กัมมัฏฐาน ๓ อย่างนี้ สำเร็จอย่างสูง
ได้เพียงรูปฌานเบื้องต้น ๔ คือแก่ จตุตถฌาน เท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะ

เมตตาทโย ตโต ปุพฺพา โทมนสุส ช นิสฺสท

โสมนสุสา วิปฺปโยคา เหฏฺฐา จตุกฺกมฺมานิกา ฯ

พรหมวิหารเบื้องต้นทั้ง ๓ มี เมตตาเป็นต้น เหล่านี้เป็นเหตุให้พ้นจาก
โทสะอันเกิดจากโทมนัส จึงประกอบด้วยโสมนัสอยู่เสมอ แยกกันไม่ได้
ฉะนั้นจึงสำเร็จได้แต่รูปฌานเบื้องต้น ๔

มีความหมายว่า

เมตตากัมมัฏฐาน เป็นเหตุให้พ้นจาก การพยาบาทปองร้าย

กรุณากัมมัฏฐาน " " วิหิงสาความเบียดเบียน

มุทิตากัมมัฏฐาน " " อนภิริติ ความไม่ชื่นชมยินดีต่อ

ความสุขความดีของผู้อื่น

อันการพยาบาทปองร้ายก็ดี ความเบียดเบียนซึ่งกันและกันก็ดี ความ
ไม่ชื่นชมยินดีต่อความสุขหรือความดีของผู้อื่นก็ดี ธรรมเหล่านี้ก็ได้แก่โทสะ
อันเกิดจากโทมนัสเวทนา เมื่อได้เจริญกัมมัฏฐานอันเป็นเหตุให้พ้นจากโทสะ

- ๗๘ -

พ้นจากโทมนัสแล้ว จิตใจผู้นั้นย่อมจะต้องเกิดโสมนัส ด้วยเหตุนี้ ฌานที่เกิดจากเมตตา กรุณา มุทิตา ภาวนาทั้ง ๓ นี้ จึงได้แต่เพียงรูปเนวเบืองต่ำ ๔ ซึ่งเป็นฌานที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

ส่วนผู้ที่เจริญอุเบกขากรรมฐาน สำเร็จได้เฉพาะรูปาวจรปัญจฌานอย่างเดียว เพราะอุเบกขาพรหมวิหารนี้ มีการวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย แม้สัตว์นั้นจะกระทำการสักการบูชาตน ตนก็ไม่มีควมยินดี จะกระทำร้ายตน ตนก็ไม่มีควมยินร้ายดังนี้ แม้ว่าในขณะที่เจริญอุเบกขากรรมฐานนี้ เบื้องต้นที่ยังอยู่ในกามชวณะนั้นอาจจะเกิดพร้อมกับโสมนัสบ้าง อุเบกขาบ้างก็ตาม แต่เมื่อเข้าถึง อปปนาชวณะแล้ว จะต้องเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาวทนา ด้วยเหตุนี้ อุเบกขาพรหมวิหาร จึงสามารถถึงรูปาวจรปัญจฌาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การเจริญอาหารแปฏิกุลสัจญ์กรรมฐาน

๑ กรรมฐานบทนี้เป็นการพิจารณาอาหารด้วยความแปฏิกุล พิจารณาโดยอาการ ๕ นัย คือ

(๑) โดยการไปหา ก็ต้องเหยียบย่ำไปในสิ่งแปฏิกุล บางทีถึงกับต้องท่องน้ำย่ำโคลนเลอะเทอะน่าเกลียด

(๒) โดยการบริโภค ต้องเจือปนกับน้ำลายและมูลฝืน ถ้าเคี้ยวอาหารนั้นแล้วคายออกมาดู ก็จะเห็นว่าน่าเกลียดมาก

- ๗๕ -

(๓) โดยที่อยู่ เมื่อกลิ่นอาหารล่องล้าออกไปแล้ว ก็ไปอยู่ปนกับ น้ำลาย น้ำเหลือง น้ำดี น้ำเลือด ล้วนเป็นสิ่งปฏิกูลด้วยกันทั้งนั้น

(๔) โดยเป็นของหมักหมม เพราะบริโภคน้ำเพิ่มเต็มอยู่ทุกวันตลอด อายุ และไม่มีอาการชำระล้างลำไส้หรือกระเพาะแต่อย่างใดเลย ปล่อยให้หมักหมม อยู่ไม่รู้ว่าก็ปี

(๕) โดยยังไม่ทันย่อย เมื่ออาหารที่กลืนกินเข้าไปนั้นยังไม่ทันย่อย อาจบูดเหม็น เพราะปะปนกันจนไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร

(๖) โดยย่อยแล้ว ก็เหลือแต่กาก ที่จะถ่ายออกมา แต่เมื่อยังไม่ทันถ่ายออก ถ้ามองแลเห็น คงจะขยะแขยงไม่น้อย

(๗) โดยผลของอาหาร อาหารส่วนมากย่อมสำเร็จผลมาจากเนื้อสัตว์ ซึ่งเท่ากับบริโภคทรากอสุกะ อันเป็นสิ่งปฏิกูลทั้งนั้น

(๘) โดยการหลั่งไหล ขณะบริโภคเข้าไป กระทำโดยเปิดเผย มีความชื่นชมยินดี ร่าเริง และบริโภคทางปากช่องเดียว แต่เมื่อเวลาไหล ออกมา ไหลออกมาเป็นหลายทาง เป็นจี้โคล จี้ตา จี้หู เป็นอุจจาระ ปัสสาวะ ล้วนเป็นสิ่งปฏิกูล จึงต้องกระมัดระวังและมีความสะอาดสะอึ้นมาก

(๙) โดยความเปราะเปื้อน ในเวลาบริโภคก็เปราะเปื้อน อย่าง น้อยก็เปื้อนปากเปื้อนมือ และในเวลาไหลออก ยิ่งเปื้อนเปราะเลอะเทอะใหญ่ ล้วนแต่ปฏิกูลทั้งเข้าทั้งออก

๒ เมื่อได้กำหนดพิจารณาดังนี้ จะเห็นได้ว่า กพฬิการาหาร คือ อาหาร ที่กลืนเข้าไป ล้วนแต่ปฏิกูล ยิ่งเห็นความปฏิกูลปรากฏชัดเท่าใด ก็จะคลาย

ความกำหนดยินดีในการบริโภค ไม่บริโภคด้วยความอยาก ด้วยหวังความ
เอร็ดอร่อย แต่บริโภคเพื่อบรรเทาความทุกข์เวทนาที่เกิดจากความหิว ดังที่ว่า
กันเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่า อย่าก้อย่างกิน หิวจึงกิน

๓ การเจริญอาหารเรปฏิกูลสัญญากรรมฐานนี้ อย่างมากก็ได้เพียงอุปจาร
ภาวนาเท่านั้น ไม่สามารถที่จะถึงอัปนาภาวนา คือถึง ฉาน ได้

การเจริญจตุรธาตุวัตถานกรรมฐาน

๑ กรรมฐานบทนี้ได้แก่การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ อันได้แก่ ปฐวี
อาโม เตโช วาโย บางทีก็เรียกย่อว่า ธาตุกรรมฐาน หรือเรียก ธาตุมนสิการะ
(การใส่ใจในธาตุ) ก็มี ซึ่งมีความหมายเป็นอย่างเดียวกันทั้ง ๓ ชื่อ

๒ ถ้ากำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ ถึงลักษณะของธาตุนั้นๆ อย่างที่เรียก
ว่าพิจารณาโดยความเป็นปรมาณูว่า ปฐวีมีลักษณะแข็งและอ่อน อาโปมีลักษณะ
เกาะกุมและไหล เตโชมีลักษณะเย็นและร้อน วาโยมีลักษณะเคร่งตึงและไหว
อย่างนี้เป็นวิปัสสนาภาวนา

๓ ถ้ากำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ ถึง สัมภาระ คือ ที่มีสะสมอยู่ภายใน
ร่างกายก็ดี ภายนอกก็ดี พิจารณาโดยความเป็นบัญญัติ หน่วงมาเป็นอารมณ์
มาเป็นนิमित มีบริกรรมนิमित อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อย่างนี้ก็เป็นสมถภาวนา
สมถกรรมฐาน

๔ ในการกำหนดธาตุนี้ มีความพิสดารมาก ในที่นี้จะขอกกล่าวแต่
โดยย่อพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น คือ

- ๘๑ -

- (๑) พิจารณาโดยเนื้อความ คือให้รู้ชื่อ รู้ความหมาย รู้ความทรงไว้ของธาตุนั้นๆ
- (๒) พิจารณาโดยเป็นหมวดๆ คือในร่างกายคนเรานี้ หมวดธาตุดิน มี ๒๐, ธาตุน้ำ ๑๒, ธาตุไฟ มี ๔, ธาตุลม มี ๖, รายละเอียดแจ้งในปริเฉทที่ ๖ ตอนมหาภูตรูป ๔ นั้นแล้ว
- (๓) พิจารณาโดยความที่อาศัยกัน คือ ปฐวีธาตุเป็นที่รองรับไว้ให้ตั้งอยู่ได้ อาโปธาตุเกาะกุมยึดไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย เตโชรักษาไว้ไม่ให้เน่าเปื่อยไป วาโยทำให้ทรงอยู่และเคลื่อนไหวไปมาได้
- (๔) พิจารณาโดยลักษณะที่จุดๆ คือ ลักษณะ หน้าที่การงาน ผลปรากฏ และเหตุใกล้ที่ทำให้เกิดธาตุนั้นๆ
- (๕) พิจารณาโดยสมุฏฐาน ว่าอาการ ๓๒ ของมนุษย์นั้น อาการใดเกิดจากอะไรเป็นสมุฏฐาน
- (๖) พิจารณาโดยความต่างกันและเหมือนกัน ต่างกันเพราะลักษณะที่จุดๆต่างกัน สมุฏฐานก็ต่างกัน เหมือนกันเพราะเป็นรูปเหมือนกัน แรกด้วยความเย็นความร้อนเหมือนกัน
- (๗) พิจารณาโดยความเกิดร่วมกัน ธาตุทั้ง ๔ นี้จะต้องเกิดร่วมกันเสมอในทุกสถานในกาลทุกเมื่อ
- (๘) พิจารณาโดยความเป็นภายในและภายนอก เหล่านี้เป็นต้น ความละเอียดนั้นหาได้ในวิสุทธิมรรค ตอนสมาธิพิเศษ

- ๘๒ -

๕ การเจริญจตุธาตุววัตถานกัมมัฏฐาน โดยความเป็นสมถภาวนานี้ สามารถให้ถึงได้เพียง อุปจารภาวนาเท่านั้น ไม่สามารถเจริญได้ถึงอัปนาภาวนา คือถึงฌานได้

การเจริญอรูปกัมมัฏฐาน

๑ อรูปกัมมัฏฐาน หมายถึง เอาอารมณ์ที่ไม่มีรูปเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจ ที่จะจงเอาอารมณ์ที่ไม่มีรูปนั้น ก็เพราะปรารถนาจะไปเกิดในภูมิที่ไม่มีรูป ให้มีแต่เพียงนามเท่านั้น ที่ปรารถนาเช่นนี้ด้วยเหตุผลของบุคคล ๒ พวก

๒ พวกหนึ่งมีความสำคัญว่า บุคคลที่จะทุกข์ก็เพราะมีรูปกายเป็นสื่อ นำทุกข์มาให้ เช่น การตีรันฟันแทงกันก็ดี เป็นโรกภัยไข้เจ็บก็ดี เกิดความหิว ความกระหายก็ดี ตลอดจนการกำหนดรักใคร่ซึ่งกันและกันก็ดี ล้วนแต่เกิดเนื่องมาจากรูปร่างกายทั้งสิ้น ถ้าปราศจากรูปร่างกายแล้ว สิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็จะไม่เกิด เพราะไม่มีที่อาศัยที่เกิด ก็เกิดเบื้อหน้ายในรูปร่างกาย จึงปรารถนาจะเป็นบุคคลที่ไม่มีรูป มีแต่จิตใจเท่านั้น

๓ อีกพวกหนึ่งไม่ได้ปรารถถึงโทษของรูปร่างกายอย่างที่กล่าว แต่เห็นว่า ฌานที่ต้องอาศัยรูปเป็นอารมณ์นั้น หยากกว่าฌานที่ไม่ใช้รูปเป็นอารมณ์ สมาธิที่เกิดจากรูปก็ต้องหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากสิ่งที่ไม่ใช้รูป ดังนั้น สมาธิที่เกิดจากรูปฌานต้องมีกำลังมั่นคงและประณีตมาก ปรารถนาจะได้ฌานที่ประณีตยิ่งและมีกำลังมั่นคง จึงเจริญอรูปกัมมัฏฐาน

- ๘๔ -

อนึ่ง ใน มลिनทปัญหา นิพพานปัญหา ได้แสดงคุณของอากาศไว้

๑๐ ประการ ดังนี้

- (๑) น ชียติ ไม่แก่
- (๒) น มียติ ไม่ตาย
- (๓) น จวติ ไม่จุติ
- (๔) น อุปุปชติ ไม่เกิด
- (๕) อุปปสยหิ ไม่มีใครข่มเหง
- (๖) อโจรคหณียิ ไม่มีโจรลัก
- (๗) อนิสฺสิติ ไม่มีที่พึ่งอาศัย
- (๘) วิหฺงุกมณิ เป็นทางไปของเหล่าวิหิงค์ (สัตว์ที่ไปใน

อากาศเวหา)

- (๙) นีรารณิ ไม่มีอะไรกั้น
- (๑๐) อนนฺตํ ไม่มีแดนที่สุด

๖ เมื่อปริกรรมว่า อากาศไม่มีที่สิ้นสุด โดยไม่พะวงถึงนิमितของกสิณ
ที่จะเพิก แต่มาใส่ใจในความว่างเปล่าของอากาศบัญญัติ การใส่ใจยอมทวิ
กำลังมากขึ้น สติก็จะตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิ

ครั้นสติตั้งมั่นแน่วจนสามารถเพิกปฏิภาคนิมิตแห่งกสิณ ซึ่งเป็นนิमित
กัมมัญฐานที่ติดแนบแน่นใจอยู่นั้นเสียได้โดยเด็ดขาด ในเวลาใด อากาศบัญญัติ
ก็ปรากฏขึ้นในเวลานั้น อากาสนัญจายตนฌานก็เกิดขึ้นพร้อมกันในทันทีด้วย
เป็นอันว่าโยคีผู้นั้นถึงซึ่งอัปนาสมาธิ สำเร็จเป็นอากาสนัญจายตนฌานลาภี

บุคคล

- ๘๕ -

๗ อากาสนัญจายตนฉนนานี้ มีชื่อเรียกได้เป็น ๓ อย่าง คือ อรูปฉนนาน ๑
อากาสนัญจายตนฉนนาน ๑ และ ปฐมารูปฉนนาน ๑

ที่เรียกว่า อรูปฉนนาน เพราะว่า ปัญจฉนนานลาภิกุคคณนี้มีได้สนใจ
เพ่งปฏิภาคนิมิตที่เป็นรูปเป็นอรรมณ์แต่ประการใดเลย เมื่อฉนนานจิตเกิดขึ้น
ฉนนานจิตนี้ก็ปราศจากรูปเป็นอรรมณ์ ดังนั้นจึงเรียกว่า อรูปฉนนาน

ที่เรียกว่า อากาสนัญจายตน เพราะว่าฉนนานจิตนี้มีความมั่นคง ตั้งอยู่
โดยไม่หวั่นไหว เกิดขึ้นโดยอาศัยอากาศบัญญัติ ซึ่งไม่ปรากฏเบื้องต้นคือ
ความเกิด เบื้องปลายคือความดับนั้นอยู่ที่ไหน ดังนั้นจึงเรียกว่า อากาสนัญ
จายตนฉนนาน

ที่เรียกว่า ปฐมารูปฉนนาน เพราะว่าภายหลังที่ได้เว้นจากบัญญัติ
กัมมัฏฐานที่เกี่ยวกับรูปได้แล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ได้ก้าวล่วงอรรมณ์ที่
เป็นรูปกัมมัฏฐานได้แล้ว และมาถึงฉนนานที่มีอรรมณ์อันไม่ใช่รูป เป็นอันดับแรก
เป็นอันดับที่ ๑ จึงได้ชื่อว่า ปฐมารูปฉนนาน

๘ อากาสนัญจายตนฉนนานลาภิกุคคณ ผู้มีวิถีสภาวะทั้ง ๕ ในอากาสา
นัญจายตนฉนนาน คล่องแคล่วเป็นอย่างดีแล้ว จึงจะสามารถเจริญสมถภาวนา
เพื่อให้ถึง วิญญานัญจายตนฉนนานได้

๙ ในการเจริญให้ถึง วิญญานัญจายตนฉนนาน ก็มีนัยเป็นทำนอง
เดียวกับ อากาสนัญจายตนฉนนาน คือ

ขั้นต้นต้องไม่พะวงใน กสิณคณาภิมาทาสบัญญัติ คือ อากาสบัญญัติ
แต่ให้ไปใส่ใจในอากาสนัญจายตนฉนนาน ที่ตนถึงแล้วและดับไปแล้วนั้น โดยการ

- ๘๖ -

พยายามพรากรใจออกจากอากาศบัญญัตินั้นเสีย พากเพียรยึดห่วงงำให้อากาสนัญ
จายตนฌานมาปรากฏแทน โดยปริกรรมว่า วิญญาณ อนนต วิญญาณ
อนนต หรือ วิญญาณ มีความหมายว่า ห่วงงำเอาวิญญาณ คือ
ตัวที่รู้ว่าอากาศไม่มีที่สิ้นสุดนั้นมาเป็นอารมณ์

๑๐ เมื่อพยายามเจริญอยู่อย่างนี้เรื่อยๆ ไป จนจิตใจปราศจาก
นึกกันคิดค้นหาในกสิณสมาธิมาอากาศบัญญัติ คือ อากาศบัญญัติ ก็ได้ชื่อว่าภาวนาจิต
นั้นขึ้นสู่ขั้น อุปจาระ แล้ว

๑๑ เจริญภาวนาต่อไป จนอากาศบัญญัติที่เป็นนิมิตกัมมัฏฐานสูญหาย
ไปจากใจ ก้าวล่วงอารมณ์ที่เป็นอากาศบัญญัติ ซึ่งแนบแน่นในจิตใจเสียได้
ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นแหละ อากาสนัญจายตนฌานก็ปรากฏเป็นอารมณ์
ขึ้นแทน จิตที่มีอากาสนัญจายตนฌานเป็นอารมณ์นี้แหละ มีชื่อว่าวิญญาณัญ
จายตนฌานจิต บุคคลที่ได้ถึงวิญญาณัญจายตนฌานจิตนั้นเรียกว่าวิญญาณัญ
จายตนฌานลาภีบุคคล

๑๒ วิญญาณัญจายตนฌาน เรียกว่า ทุตियารูปฌาน ก็ได้ อันมี
ความหมายว่า เป็นการได้การถึงฌานที่มีอารมณ์อันไม่ใช่รูป คือ อรูปฌาน
เป็นอันดับที่ ๒ เป็นขั้นที่ ๒

๑๓ ผู้ต้องการเจริญสมถภาวนา เพื่อให้ถึง อากิญจัญญายตนฌาน
จะต้องเป็น วิญญาณัญจายตนฌานลาภีบุคคล ผู้มีวิสีในวิญญาณัญจายตนฌานนั้น
จนชำนาญคล่องแคล่วทั้ง ๕ ประการ

๑๓ การเจริญให้ถึง อากิญจัญญายตนฌาน ก็มีนัยเป็นทำนองเดียวกับ
กับ วิญญาณัญจายตนฌาน กล่าวคือ

- ๘๗ -

ขั้นต้นต้องเลิกพะวงถึงการเอา อากาสนัญญาตนณานมาเป็นอารมณ์ พยายามปราศจากอารมณ์ที่เป็นอากาสนัญญาตนณานนั้นให้ได้ ด้วยการห้วงเอานัตถิกาวบัตถุญฺติ หรือ อภาวบัตถุญฺติ คือ ความไม่มีอะไร มาเป็นอารมณ์ โดยบริกรรมว่า นตฺถิ กิณฺจึ นตฺถิ กิณฺจึ นิดหนึ่งก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มี ถือเอาความไม่มีมาเป็นอารมณ์ มีความหมายว่า ไม่มีอากาสนัญญาตนณานมาเป็นอารมณ์ แม้แต่สักนิดเดียวหน้อยเดียวก็ไม่มี อันเป็นการพยายามก้าวล่วงอารมณ์ของตติยารูปปมาณซึ่งเป็น ธรรมนิยม คือเป็นธรรมเนียม เป็นภาวะตามธรรมชาติของอรูปรมาณนั้นที่สูงกว่า ข้อมก้าวล่วงอารมณ์ของอรูปรมาณชั้นที่ต่ำกว่า ตามลำดับไป

๑๕ เมื่อได้พยายามบริกรรม นตฺถิ กิณฺจึ อยู่เรื่อยๆ ไป จนจิตใจปราศจากความคิดใจยินดีใน อากาสนัญญาตนณาน ก็ได้ชื่อว่าภาวนาจิตนั้นขึ้นสู่ขั้น อุปจาระแล้ว

๑๖ ครั้นเจริญภาวนาต่อไป จนอากาสนัญญาตนณาน ที่เป็นนิมิตกัมมัญฐาน สูญหายไปจากใจ ก้าวล่วงอารมณ์ที่เป็นอากาสนัญญาตนณานซึ่งแนบแน่นในจิตใจเสียได้แล้วในเวลาใด เวลานั้นแหละนัตถิกิณฺจึ ก็ปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นมาแทน จิตที่มีนัตถิกิณฺจึเป็นอารมณ์นี้ก็คือ อากิญจัญญาตนณาน เป็นฌานที่มีความไม่มีอารมณ์ โยคีที่ได้ถึงอากิญจัญญาตนณานนี้เรียกว่า อากิญจัญญาตนณานลาภิบุคคล

๑๗ อากิญจัญญาตนณาน เรียกว่า ตติยารูปปมาณ ก็ได้ ซึ่งมี ความหมายว่า เป็นการได้การถึงฌานที่มีอารมณ์อันมิใช่รูป คือ อรูปรมาณ เป็นอันดับที่ ๓ เป็นขั้นที่ ๓

- ๘๘ -

๑๘ อากิญจัญญายตนฌานลาภีบุคคล ผู้ที่ได้ฝึกฝนตนเองจนชำนาญในวิเวกภาวะทั้ง ๕ แห่งอากิญจัญญายตนฌานโดยสมบูรณ์เป็นอย่างดีแล้ว จึงจะสามารถเจริญสมถภาวนาให้ถึง เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ได้

๑๙ ต้องเริ่มเจริญโดยการพยายามพรากใจออกมาจาก หรือให้ก้าวล่วงจาก นัตถิภาวบัญญัติ แต่ให้ห่วงเอาอากิญจัญญายตนฌานเป็นอารมณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ให้ทิ้งอารมณ์ของกากิญจัญญายตนเนน คือ นัตถิภาวบัญญัติเสีย และให้จับจิตที่มีอารมณ์ นัตถิภาวบัญญัติ คือ อากิญจัญญายตนฌานจิตนั้นมาเป็นอารมณ์ในการบริกรรม โดยบริกรรมว่า เอตฺ สนฺตํ เอตฺ ปณฺธิตํ สงบหนอ ประณีตหนอ หรือ สนฺตํ สนฺตํ ปณฺธิตํ เท่านั้นก็ได้

ที่บริกรรมว่า สงบหนอ ประณีตหนอ เพราะอากิญจัญญายตนฌานจิตที่ห่วงเอาความไม่มีมาเป็นอารมณ์นั้น เป็นจิตมีสัญญาที่ละเอียดมาก ประณีตมาก และสงบมากด้วย สัญญานั้นสงบและประณีตมากจนแทบจะไม่รู้สึกรู้ว่ามี

๒๐ เมื่อบริกรรมดังกล่าวนี้ด้วยความพยายามเรื่อยไปไม่ทอดทิ้ง จนจิตใจปราศจากความยินดี หมดความคิดใจใน นัตถิภาวบัญญัติ ก็ได้ชื่อว่าภาวนาจิตนั้นขึ้นสู่ขั้น อุปจาระแล้ว

๒๑ ครั้นเจริญภาวนาต่อไป จนนัตถิภาวบัญญัติ ที่เป็นนิมิตกัมมัญฐาน แก่อากิญจัญญายตนฌานนั้นปราศจากไปจากจิตใจแล้ว ก้าวล่วงนัตถิภาวบัญญัติอารมณ์ซึ่งแนบแน่นในจิตใจเสียได้ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นแหละ อากิญจัญญายตนฌาน ก็จะปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นมาแทน นัตถิภาวบัญญัติ

- ๘๕ -

จิตที่มี อากิญจัญญายตนฌานเป็นอารมณ์นี้เอง ที่เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน บุคคลที่ได้ถึง เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นี้แหละที่มีชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌานลาภี

๒๒ ที่เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นั้นมีความหมายว่าเป็นฌานที่ไม่มีสัญญาหยาบ มีแต่สัญญาที่ละเอียดที่ประณีต สมกับที่ปริกรรมว่า สงบหนอ ประณีตหนอ อีกนัยหนึ่งมีความหมายว่าเป็นฌานที่จะว่าไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ จะว่ามีสัญญาก็ไม่เชิง

๒๓ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เรียกว่า จตุตถารูปฌาน ก็ได้ ซึ่งมีความหมายว่าเป็น อรูปฌานอันดับที่ ๔ ชั้นที่ ๔ อันเป็นอันดับที่สูงสุดแห่ง อรูปฌาน และสูงสุดในบรรดาฌานสมาบัติทั้ง ๕

๒๔ ขอกล่าวย้ำอีกสักครั้งหนึ่งว่า การเจริญรูปกัมมัฏฐานนี้แม้ว่าจะเจริญให้ถึงฌานได้ก็ดี แต่เมื่อกล่าวโดยนิमितแล้ว มีเพียง อุกคหนิมิตเท่านั้น หากถึงปฎิภาคนิมิตไม่ กล่าวโดยภาวนา ถึง อัปปนาภาวนา กล่าวโดยสมาธิก็ถึง อัปปนาสมาธิ

อภิญญา

- ๘ □ิตา ภิญญาปาท กนฺตุ ฌานํ รูโป จรฺนตฺติมํ
- ตตฺจ ฌานา วุฏฺฏาชาธิฏฺฐํ □ุยาทิกํ วิจฺนิตฺติยํ ฯ
- ๙ ตํ ลากาย ปริกมฺมํ กุพฺพโต ฌานลาภิโน
- รูปาทิสิวาลมฺพเนสุ สมปฺเปติ ยถารหํ ฯ

- ๕๐ -

ก็ฉาน มีรูปาวจรเป็นที่สุด มีอภิญญาเป็นบาทที่ตั้ง ย่อมแนบแน่น ด้วยดีในอารมณ์ มีรูปารมณเป็นต้น ตามควรแก่พระโยคาวจรผู้มีปกติได้ฉาน ผู้ออกจากฉานนั้นแล้วพิจารณา ซึ่งอารมณ์อันตนพึง อธิฐาน เป็นต้น ทำ บริกรรมอยู่เพื่อให้ได้ซึ่ง อภิญญานั้น

มีความหมายว่า เมื่อผู้ได้ฉานสมาบัติปรารถนาทำอภิญญา ต้องเข้า รูปาวจรปัญจฌาน อันเป็นที่สุดแห่งรูปาวจรก่อน ออกจากรูปาวจรปัญจฌาน แล้วจึงอธิฐาน ตั้งความปรารถนาที่ตนประสงค์ให้เกิดอภิญญาเพื่อแสดงฤทธิ์ อย่างนั้นๆ อธิฐานแล้วก็เข้ารูปาวจรปัญจฌานอีกเพื่อเป็นบาทให้เกิดอภิญญา ถ้าดับนั้นอภิญญาจิตก็จะเกิดและสำแดงฤทธิ์ได้ตามประสงค์ จนสุดกำลังแห่ง อภิญญา

ถ้าอภิญญาจิตยังไม่เกิด ให้ตั้งต้นเข้ารูปาวจรปัญจฌานใหม่ ทำการ อธิฐานอีก แล้วเข้ารูปาวจรปัญจฌานเพื่อเป็นบาทให้เกิดอภิญญา ทำอย่าง นั้นจนกว่าอภิญญาจะเกิด ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่า มีรูปาวจรเป็นที่สุด ก็ต้อง อาศัยรูปาวจรปัญจฌาน จึงจะเกิดอภิญญาได้

วิธีจิตที่ให้เกิดอภิญญานั้น ได้กล่าวแล้วในคู่มือปริจเฉทที่ ๔ ที่แสดง วิธีจิต ตอนอภิญญาวิธี ขอให้ทบทวนดูที่นั่นด้วย

การอบรมสมาธิเพื่ออภิญญา

๑ ผู้ที่มีอภิญญาได้นั้น ตามปกติต้องเป็นผู้ที่ได้ฉานและมีวิเสภาจะ จนสามารถเข้าฉานสมาบัติได้ทั้งรูปฌานและอรุฌาน ครบถ้วนทั้ง ๘ ฌาน มีบ้างเป็นส่วนน้อยที่ได้เพียง รูปฌานสมาบัติ ๕ ก็มีอภิญญาได้ แต่ว่า ฌานลาภี ที่ได้ไม่ถึงรูปฌานทั้ง ๕ นั้น ยังไม่ปรากฏว่ามีอภิญญา

- ๕๑ -

๒ แม้แต่ ฌานลาภิบุคคลที่ได้ฌานสมาบัติทั้ง ๘ แล้ว จะมีภิญญา โดยทั่วหน้ากันก็หาไม่ จะมีภิญญาได้ก็ต่อเมื่อได้ฝึกฝนอบรมกันเป็นพิเศษอีกถึง ๑๔ นัยก่อน ดังต่อไปนี้

(๑) กสิณนุโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ ชั้นแรกเข้าฌาน ไคฌานหนึ่งด้วยปฐมวิกสิณ ออกแล้วเข้าฌานนั้นด้วยอาโปกสิณ แล้วเตโช วาโย ต่อๆ ไปตามลำดับ จนกระทั่งถึงโอทาทกสิณ ฝึกอย่างนี้ตั้ง ๑๐๐ ครั้ง ๑๐๐๐ ครั้ง จนกว่าจะเป็น วลี

(๒) กสิณปฏิโลมโต เข้า ฌานย้อนกสิณ เริ่มต้นเข้าฌานไค ฌานหนึ่งด้วย โอทาทกสิณ ออกแล้วย้อนมาเข้าด้วย โลहितกสิณ ย้อนมาปีตกสิณ ย้อนมานิลกสิณ ย้อนมาคั่นเรื่อยไปจนถึงปฐมวิกสิณ ฝึกจนให้ชำนาญเป็น อย่างดียิ่ง

(๓) กสิณานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานไคฌานหนึ่งตามลำดับ กสิณและย้อนกสิณ คือ ทำอย่าง (๑) หนึ่งเที่ยว แล้วทำอย่าง (๒) หนึ่งเที่ยว แล้วทำ (๑), (๒), (๑), (๒), สลับกันเช่นนี้ไปจนกว่าจะเป็นวลี

(๔) ฌานานุโลมโต เข้าตามลำดับฌาน โดยเริ่มแต่ปฐมฌาน แล้วทุติยฌาน ตติยฌาน เรื่อยไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ฝึก อย่างนี้จนเป็นวลี

(๕) ฌานปฏิโลมโต เข้าย้อนลำดับของฌาน ตั้งต้นที่ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน แล้วย้อนทวนมา อากิญจัญญายตนฌาน วิญญาณัญญายตนฌาน ทวนมาหาต้นจนถึง ปฐมฌาน จนกว่าจะเป็นวลี

- ๕๒ -

(๖) ฆานานุโลมปฏิโลมโต เข้าตามลำดับฆาน และย้อนลำดับฆาน คือ ทำอย่าง (๔) หนึ่งเที่ยว จบแล้วทำอย่าง (๕) หนึ่งเที่ยว แล้วทำ (๔), (๕), (๔), (๕), อย่างละเที่ยวสลับกันไป จนกว่าจะเป็นวสี

(๗) ฆานุกุกนุติกโต เข้าฆาน โดยข้ามลำดับของฆาน คือ

เข้าปฐมฆาน โดยเพ่งปฐวิกสิณ

ข้ามทุติยฆาน ไปเข้า ตติยฆาน โดยเพ่งปฐวิกสิณ

ข้ามจตุตถฆาน ไปเข้า ปัญจฆาน โดยเพ่งปฐวิกสิณ

ข้ามอากาศาสนัญจายตนฆาน ไปเข้า วิญญาณัญจายตนฆาน

โดยเพ่ง วิตุตถาณ อนนุต

ข้ามอากาศัญจายตนฆาน ไปเข้า เนวสัญญานาสัญญายตนฆาน

โดยเพ่ง เอต สนุต เอต ปณีต

ต้องฝึกรวมอย่างนี้จนกว่าจะเป็นวสี

(๘) กสิณุกุกนุติกโต เข้าฆาน โดยข้ามลำดับกสิณ คือ

เพ่ง ปฐวิกสิณ เข้า ปฐมฆาน

ข้ามอาโปกสิณ เลยไปเพ่งเต โชกสิณ เข้าปฐมฆาน

ข้ามวาโยกสิณ เลยไปเพ่ง นิลกสิณ เป็นปฐมฆาน

ข้ามปีตกสิณ เลยไปเพ่ง โลหิตกสิณ เข้าปฐมฆาน

ฝึกรวมอย่างนี้จนเป็นวสี

(๙) ฆานกสิณุกุกนุติกโต ข้ามทั้งกสิณและข้ามทั้งฆานด้วย คือ

เพ่ง ปฐวิกสิณ เข้า ปฐมฆาน

เพ่ง เต โชกสิณ เข้า ตติยฆาน

- ๕๑ -

เพ่ง นิลกสิณ เข้า ปัญจมนาน

เพ่ง วิตุตถาณ อนุตฺต เข้า วิญญาณัญญาตณนนาน

เพ่ง เอตฺ สนฺตฺ เอตฺ ปณฺตีตฺ เข้าเนวสัญญาเนาสัญญาตณนนาน

อบรมจนเป็นวสี

(๑๐) อุกฺสงฺกนฺตฺโต เข้ารูปมนาน ๕ โดยก้าวล่วงองคฺมนานไป

ตามลำดับ คือ

เพ่งกสิณเป็นอารมณ์ เข้า ปฐมนาน ซึ่งมีองคฺมนาน ๕

" " " " ทุติยมนาน " " ๔ โดยก้าวล่วงวิตก

" " " " ตติยมนาน " " ๑ " " วิจาร ได้้อีก

" " " " จตุตถมนาน " " ๒ " " ปีติ ได้้อีก

" " " " ปัญจมนาน " " ๒ " " สุข ได้้อีก

ฝีกจนเป็นวสี

(๑๑) อารมฺมณฺสงฺกนฺตฺโต เข้ามนาน โดยเปลี่ยนอารมณ์กัมมัญฐาน

คือ เพ่ง ปฐวิกสิณ เป็นอารมณ์กัมมัญฐาน เข้าปฐมนาน

แล้วเปลี่ยนเป็นเพ่ง อาโปกสิณ เป็นอารมณ์กัมมัญฐาน เข้า ปฐมนาน

" " เตโชกสิณ " " " ปฐมนาน

" " วาโยกสิณ " " " ปฐมนาน

" " นิลกสิณ " " " ปฐมนาน

" " ปีตกสิณ " " " ปฐมนาน

" " โลหิตกสิณ " " " ปฐมนาน

" " โอทาทกสิณ " " " ปฐมนาน

ฝีกจนเป็นวสี

- ๕๔ -

เพ่ง ปฐวีกสิณ เข้า ปฐมณาน

" อาโปกสิณ เข้า ทุดิณาน

" เตโชกสิณ เข้า ตติยณาน

" วาโยกสิณ เข้า จตุตถณาน

" นีลกสิณ เข้า ปัญจณาน

" ปีตกสิณ เพิกปีตกสิณ มีอากาศที่ว่างเปล่า ที่ชื่อว่า อากาศบัญญัติ

เพ่งอากาศบัญญัตินี้จนเป็น อากาสนัญญาตนณาน

เพ่ง โลหิตกสิณ เพิกโลหิตกสิณ มีอากาศที่ว่างเปล่า แต่ไม่สนใจใน
อากาศบัญญัตินี้ กลับไปสนใจในอากาสนัญญาตนณานที่เกิดในสันดานของตน
ด้วยการพิจารณาว่า วิญญาณ อนนุต จนเป็น วิญญาณัญญาตนณาน

เพ่ง โอทาทกสิณ เพิกโอทาทกสิณ คงมีแต่อากาศบัญญัติ แต่ไม่
สนใจในอากาศบัญญัติ กลับไปสนใจในนัตถิภาวบัญญัติด้วยการพิจารณาว่า
นตฺถิภิกฺขุ จนเป็น อากิญจัญญาตนณาน

เพ่ง อาโลกกสิณ เพิกอาโลกกสิณ คงมีแต่อากาศบัญญัติ แต่ไม่สนใจ
ในอากาศบัญญัติ กลับไปสนใจในอากิญจัญญาตนณานที่เกิดในสันดานของตน
ด้วยการพิจารณาว่า เอตฺ สนฺตฺ เอตฺ ปณฺตี จนเป็น เนวสัณฺญาณาสัณฺญา
ตนณาน

ฝึกอบรมจนเป็นวสี

- ๕๕ -

หมายเหตุ มีข้อสังเกตที่ควรกล่าวตรงนี้ว่า ในการอบรมสมาธินี้ ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๑๑ ได้กล่าวถึงองค์กสิณแต่เพียง ๘ มี ปฐวีกสิณเป็นต้น จนถึงโอทาทกสิณเท่านั้น ครั้นถึงข้อ ๑๒ นี้กล่าวเลยไปถึง อาโลกกสิณด้วย ทั้งนี้เพราะ

ก. กสิณทั้ง ๑๐ นั้น อาโลกกสิณนี้สงเคราะห์เข้าใน โอทาทกสิณอยู่แล้ว และอากาศกสิณก็ไม่สามารถที่จะช่วยอุดหนุนแก่การเข้ารูปฌานได้ ดังนั้นจึงไม่ต้องกล่าวถึงกสิณทั้ง ๒ คือ อากาศกสิณ และ อาโลกกสิณนี้ด้วย

ข. ในข้อ ๑๒ นี้ แสดงรูปฌาน โดยปัญจกณัย จึงมี ๕ ฌาน รูปฌานอีก ๔ ฌาน รวมเป็น ๙ ฌานด้วยกัน กสิณเพียง ๘ จึงไม่พอ ก็ต้องยก อาโลกกสิณ มากล่าวด้วย เพื่อให้มีจำนวนพอกันดี แต่ถ้าจะแสดงรูปฌาน โดย จตุกณัย ก็ไม่ต้องกล่าวถึงอาโลกกสิณด้วย

ค. แม้ว่าอากาศกสิณ ไม่สามารถที่จะอุดหนุนแก่การเข้ารูปฌาน แต่ก็เป็นกัมมัญฐานให้เกิดรูปฌานได้ทั้ง ๕ ฌาน และใช้เพ่งเพื่อประโยชน์ในอันที่จะเนรมิตอากาศให้เกิดขึ้นในแผ่นดินหรือน้ำ จนสามารถดำดินและอยู่ในน้ำได้

- (๑๓) องคววฏฐาปนโต กำหนดรู้องค์ฌานไปตามลำดับ คือ
- พิจารณารู้ว่า ปฐมฌาน มีองค์ฌาน ๕ ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
- " " ทุคฺคยฌาน " " ๔ " วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
 - " " ตคฺคยฌาน " " ๓ " ปีติ สุข เอกัคคตา
 - " " จตุตถฌาน " " ๒ " สุข เอกัคคตา
 - " " ปัญจมฌาน " " ๒ " อุเบกขา เอกัคคตา

- ๘๖ -

พิจารณาว่า อากาสนัญญาตณณาน มืองค์ณาน ๒ ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา

"	"	วิญญาณัญญาตณณาน	"	๒	"	"	"
"	"	อากัญญาตณณาน	"	๒	"	"	"
"	"	เนวสัณญานาสัณญายตณณาน"		๒	"	"	"

ทั้งนี้จันกว่าจะเป็นวสี

(๑๔) อารมมณวฏฏาปนโต กำหนดรู้อารมณกัมมัญฐาน คือ เมื่อเข้าปฐมณาน โดยมีปฐมวิกสิตเป็นกัมมัญฐาน ก็พิจารณาว่า ปฐมวิกสิต นี้แหละเป็นอารมณของ ปฐมณาน

เมื่อเข้า ปฐมณาน โดยมี อาโปกสิต เตโชกสิต วาโยกสิต นิลกสิต ปิตกสิต โลหิตกสิต หรือ โอทาทกสิต เป็นกัมมัญฐาน ก็พิจารณาว่า กสิตนั้นๆ แหละเป็นอารมณของ ปฐมณาน

เมื่อเข้า ทุตยณาน ตตยณาน จตุตถณาน หรือ ปัญจณาน โดยมี กสิตใดเป็นกัมมัญฐาน ก็พิจารณาว่า กสิตนั้นๆ เป็นอารมณของณานนั้นๆ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนี้

เมื่อ อากาสนัญญาตณณานเกิดขึ้น ก็พิจารณาว่ามี อากาสบัญญัติเป็น อารมณ

เมื่อ วิญญาณัญญาตณณานเกิดขึ้น ก็พิจารณาว่ามี อากาสนัญญาตณณานเป็นอารมณ

เมื่อ อากัญญาตณณานเกิดขึ้น ก็พิจารณาว่ามี นตติภาวบัญญัติ เป็นอารมณ

เมื่อ เนวสัณญานาสัณญายตณณานเกิดขึ้น ก็พิจารณาว่ามี อากัญญาตณณาน เป็นอารมณ

ทั้งนี้ต้องฝึกฝนอบรมจนเป็นวสี

- ๘๖ -

สรุปความว่า การอบรมสมาธิเพื่อให้สามารถทำอภิญญาได้ดังที่กล่าวมาแล้วรวม ๑๔ นัยนี้ ก็ประสงค์จะให้ฌานลาภบุคคลนั้นมีความชำนาญในกระบวนการเพ่งอารมณ์กัมมัฏฐาน ให้เข้าฌานได้แคล่วคล่องว่องไว ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะก่อให้เกิดมีสมาธิเข้มแข็งเป็นพิเศษ เป็นเหตุให้มีอำนาจจนสามารถให้รูปาวจรปัญจฌานอภิญญาเกิดขึ้นตามความปรารถนา การฝึกฝนอบรมสมาธิให้กล้าแข็งนี้ ฌานลาภบุคคลจะมีวิธีอื่นใดเพิ่มขึ้นอีกก็ได้

กสิณใดแสดงฤทธิ์อะไรได้

เมื่อได้ฝึกฝนอบรมตามนัยทั้ง ๑๔ นั้น จนเป็นวิถีสถา คือ มีความชำนาญชำนาญยิ่ง พอดีแก่การที่จะสำแดงอิทธิฤทธิ์ได้แล้ว ก็ยังจะต้องเลือกกสิณที่จะใช้เป็นอารมณ์สำหรับเข้ารูปาวจรปัญจฌานที่เป็นบาทให้เกิดอภิญญานั้น ให้ถูกต้องเหมาะสมกับฤทธิ์ที่จะแสดงนั้นๆ ด้วย คือ

๑ ปฐวีกสิณ สามารถที่จะให้เกิดความแข็งในอากาศหรือน้ำ จนเดิน ขึ้น นั่ง นอน ในอากาศในน้ำได้ ทำทางที่ยาวไกลให้สั้นและใกล้ ทำทางที่สั้นใกล้ให้ยาวให้ไกล เนรมิตให้เป็นวัตถุต่างๆ เช่น ภูเขา ป่าไม้ บ้านเรือน ตลอดจนเนรมิตคนๆ เดียวให้เป็นหลายคนได้

๒ อาโปกสิณ สามารถทำให้ดินเหลว จนดำดินและโผล่ขึ้นมาจากดินได้ ทำให้ฝนตก ทำให้เป็นคลอง หนอง บึง แม่น้ำ ทะเล ตลอดจนทำให้เป็นน้ำพวยพุ่งออกจากร่างกายได้

- ๘๘ -

๓ เตโชกลีณ สามารถทำให้เกิดวัน เกิดไฟไหม้อะไรๆ ก็ได้ ทำให้เกิดแสงสว่างเห็นอะไรๆ ได้ ทำให้ผู้อื่นร้อน เมื่อตายก็ทำให้เกิดไฟเผาศพตนเองได้ ตลอดจนทำให้เป็นไฟพุ่งพ่นออกจากร่างกายได้

๔ วาโยกลีณ สามารถทำให้เกิดความห้วนไหว เช่น แผ่นดินไหว ทำให้เกิดลม เกิดพายุ ทำให้ลมหยุด ทำให้ตัวเบา เหวะลอยไปได้ ทำให้เร็วเหมือนลม ตลอดจนทำให้ของหนักเป็นของเบา และของเบาทำให้หนักก็ได้

๕ นิลกลีณ สามารถทำให้รัศมีสีเขียว ออกจากกายได้ ทำให้เกิดมีคลุ้มเหมือนเวลากลางคืน เนมิตวัตถุต่างๆ ให้เป็นสีเขียว สีมรกตได้

๖ ปีตกลีณ สามารถทำให้รัศมีสีเหลืองออกจากกายดุจทองคำ ทำให้วัตถุต่างๆ เป็นสีเหลือง ตลอดจนเนรมิตให้เป็นทองคำก็ได้

๗ โลहितกลีณ สามารถทำให้รัศมีสีแดงออกจากกาย ทำวัตถุต่างๆ ให้เป็นสีแดง เป็นแก้วมณีสีแดงได้

๘ โอทาทกลีณ สามารถทำให้รัศมีสีขาวออกจากกาย ทำวัตถุต่างๆ เป็นสีขาว ทำให้เกิดเป็นเงิน ทำให้เกิดแสงสว่าง กำจัดความมืดได้

อนึ่ง ขอกล่าวย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การเจริญโอทาทกลีณนี้ย่อมห้ามเสียดึงถิ่นมิทระ ที่จะมาทำให้เกิดความหุดหู่ที่ออดอวยต่ออารมณ์ที่เพ่งนั้นได้ด้วย

๙ อากาสกลีณ สามารถทำให้เกิดเป็นช่องว่าง เช่น ในน้ำ ในดิน ในภูเขา ในกำแพง เป็นต้น จนสามารถเดินผ่านไป หรือ ยืน นั่ง นอนในที่นั้นๆ ได้ โดยไม่ติดขัดอย่างใดๆ เลย

- ๕๕ -

๑๐ อาโลกสถิน สามารถทำให้เกิดความสว่างในที่ที่ต้องการได้ ทำให้เห็นสิ่งต่างๆ ในที่ที่มีสิ่งปกปิด เช่นใน ภูเขา ใต้ดิน ในห้อง ในหีบ เหมือนกับตาทิพย์

เมื่อมีวิสภาวะและเลือกสถินได้ถูกต้องแล้ว ก็สามารถให้เกิดอภิญญา สำแดงฤทธิ์ได้ตามความปรารถนา

อภิญญา ๕

อภิญญา ที่ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจมณานเป็นบาทให้เกิดขึ้นมี ๕ ประการ ดังปรากฏในคถาสังคหะ คถาที่ ๑๐ ว่า

๑๐ อิทฐิวีธึ ทิพฺพโสถึ ปริจิตตวิชฺชานนา

ปฺพเพนิวาसानุสฺสตี ทิพฺพจกฺขุตี ปตฺตจฺธา ฯ

อภิญญา ๕ คือ อิทฐิวีธึ ทิพฺพโสถึ ปริจิตตวิชฺชานน ปฺพเพนิวาसानุสฺสตี ทิพฺพจกฺขุ

อธิบาย

อภิญญา แปลว่า รู้ยิ่ง รู้พิเศษ ซึ่งมีความหมายในที่นี้ว่า เป็นญาณ ที่ประกอบด้วยรูปาวจรปัญจมณาน สามารถให้เกิดความรู้อันยิ่งใหญ่ เกิดความรู้พิเศษ ถึงกับบันดาลให้เกิดสิ่งที่ตนปรารถนาได้

อภิญญา มี ๒ ประเภท คือ โลกุตตรอภิญญา และ โลกียอภิญญา

โลกุตตรอภิญญา มีอย่างเดียว คือ อาสวกขยญาณ วิชาที่ทำให้สิ้นกิเลสอาสวะ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในอรหัตตมัคคจิตโดยเฉพาะเท่านั้น เป็นอภิญญาที่ไม่ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจมณานเป็นบาท

- ๑๐๐ -

ส่วน โลกียอภิญา เป็นอภิญาที่ ต้องอาศัย โลกียจิต คือ รูปาวจร ปัญจกมณเป็นบาท มี ๕ อย่าง มีชื่อดังกล่าวแล้วข้างบนนั้น และมีรายละเอียดแต่ละอย่าง คือ

๑ อธิวิธอภิญา หรือ อธิวิธญาณ เป็นความรู้ที่แสดงฤทธิ์ได้ (ฤทธิ์ = ความสำเร็จ) ซึ่งจำแนกออกได้เป็น ๑๐ คือ

(๑) อธิฐานอธิ ความสำเร็จที่เกิดจากการอธิฐาน การตั้ง ความปรารถนาอย่างแรงกล้า เช่น คนเดียวเนรมิตให้เป็นหลายคน ตัวอย่าง พระจุฬินทรเถระเจ้า อธิฐานให้เป็นพระหลายรูปจนเต็มไปทั่ว

(๒) วิภพันอธิ ความสำเร็จด้วยการจำแลงกายให้เป็นคนแก่ ให้เป็นเด็ก ให้เป็นเสือ เป็นช้าง เช่น พระโมคคัลลาน์ แปลงกายเข้าไป ทางปากไปเดินอยู่ในท้องของ นันโทปนันทพญานาค แม้พญานาคนั้นจะมีฤทธิ์ และมีพิษมากเพียงใด ก็ไม่สามารถทำอันตรายได้

(๓) มโนมยอธิ ความสำเร็จด้วยอำนาจกำลังใจที่ยิ่งใหญ่เป็นพิเศษ เช่น พระพุทธองค์ทรงบันดาลให้พระศรีระใหญ่โตมา เป็นการสำแดง ให้อสุรินทรยักษ์ผู้ดำหนิพระองค์ว่าทรงมีรูปร่างเล็ก เพราะเป็นมนุษย์นั้นได้เห็น ที่พระพุทธองค์ทรงกระทำได้ดังนี้ ก็เพราะทรงมีอธิทางมโนสูงยิ่ง

อธิทั้ง ๓ ข้อนี้เป็น อธิวิธญาณโดยตรง อันจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วย อำนาจแห่งอภิญา ที่มีรูปาวจรปัญจกมณเป็นบาท

(๔) ญาณวิปสารอธิ ความสำเร็จที่ป้องกันอันตรายต่างๆ ได้ เช่น พวกโจรจับ สามเณรสังกัจจะไปเพื่อจะฆ่าทำเครื่องเช่นสังเวช ขณะ

- ๑๐๑ -

โจรจะฆ่า สังคหะจะสามเณรได้เข้านิโรธสมาบัติ โจรจึงฆ่าไม่ตาย ทั้งไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใดๆ ด้วย พวกโจรเลยยอมเป็นศิษย์

(๕) สมาริวิปหารอิทธิ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิ เช่น นันทยกษัตริ์พระสารีบุตรด้วยกระบองเพชร แต่พระสารีบุตรไม่เป็นอันตราย แม้แต่จะรู้สึกเจ็บก็ไม่มี ส่วนนันทยกษัตริ์เมื่อตีแล้วก็ถูกรณณีสูบไปเลย

(๖) อริยอิทธิ ความสำเร็จที่เกิดจากความไม่หวั่นไหวต่อกิเลส เช่น พระอริยบุคคลที่สามารถวางเฉยต่ออภิวรรณธรรม อารมณ์อันเป็นที่ชอบใจ และอนิวัฏฐารมณ อารมณ์อันไม่เป็นที่ชอบใจ

(๗) กัมมชอทธิ บ้างก็เรียกว่า กัมมวิปากชอทธิ ความสำเร็จที่เกิดจากกรรม เช่น เทวดา วินิปาติกบางพวก และ นก ไปมาในโอกาสได้ โดยไม่ต้องมีฉานมือฉลุเป็นความสำเร็จด้วยอำนาจกรรมในปฏิสนธิ

(๘) บุญญวโตทธิ บ้างก็เรียกว่า บุญญอทธิ ความสำเร็จที่เกิดจากบุญของเขา เช่น การเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น เป็นความสำเร็จด้วยอำนาจกรรมในปวัตติ

(๙) วิชชามชอทธิ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นด้วยวิชา มีคาถาอาคมต่างๆ ตลอดจนผีเข้าเจ้าทรง

(๑๐) ตัตถตถสมาปโยคปัจจยอทธิ บ้างก็เรียกว่า อิชณนัญฐณอทธิ ความสำเร็จที่เกิดจากความพากเพียรอย่างจริงจัง เป็นความสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ เช่น พากเพียรเจริญสมถภาวนา ก็สำเร็จถึงฉาน เมื่อถึงฉานแล้วก็ให้สำเร็จไปเกิดเป็นพรหม

- ๑๐๒ -

ได้กล่าวแล้วว่า อธิขข้อ (๑) ถึงข้อ (๓) รวม ๓ ข้อ เป็นอธิขวิธญาณ โดยตรง คือเป็นอธิขฤทธิที่เกิดขึ้นเพราะอภิญญา เป็นอนิสงส์ของสมาธิ ส่วนอธิข ข้อ (๔) ถึงข้อ (๑๐) รวม ๗ ขอนั้น สำเร็จด้วยการกระทำอย่างอื่นที่ไม่ใช่สมาธิ ไม่ใช่อภิญญา ไม่ใช่อธิขวิธญาณอันเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งอภิญญา ที่มีรูปาวจรปัญจมนานเป็นบาท แต่ที่นำมากล่าวไว้ด้วยก็เพื่อจะได้ทราบครบจำนวนของอธิข

๒ ทิพพิโสตญาณ คือ หูทิพย์ ที่สามารถได้ยินเสียงที่ไกลมาก หรือเสียงที่เบาที่สุดได้ ซึ่งตามปกติแล้วหูอย่างธรรมดาสามัญไม่สามารถที่จะได้ยินเสียงเช่นนั้นได้เลย

หูทิพย์ จำแนกได้เป็น ๒ จำพวก คือ เป็นทิพย์โดยกำเนิด ด้วยอำนาจของสุจริตกรรม เช่น เป็นเทวดา เป็นพรหม นั้นเป็นผู้ที่มีหูทิพย์ ได้ยินเสียงที่ไกลมากนั้นได้ นี้พวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่งเป็นทิพย์ด้วยอำนาจแห่งภาวนาที่กำลังกล่าวถึงอยู่

วิธีบำเพ็ญให้เกิดทิพยโสตญาณนี้ ขึ้นต้นให้นึกถึงเสียงที่ไกลๆ หยาบๆ เช่นเสียง นกขลุ่ยระฆังเหล่านี้เป็นต้นก่อน ต่อไปก็ให้ใส่ใจในเสียงที่หยาบและที่ละเอียด โกลมากขึ้นละเอียดยิ่งขึ้นทุกที จนทิพพิโสตเกิดขึ้นทางมโนทวาร คือได้ยินเสียงนั้นทางใจชัดเจนเหมือนหนึ่งว่าได้ยินกับหู ได้ยินทั้งเสียงที่ใกล้ เสียงที่เบาจนกระซิบ เสียงไกล ทั้งเสียงธรรมดา และเสียงทิพย์ทุกอย่างที่ปรารถนาจะได้ยิน

- ๑๐๓ -

๓. ปรจิตตวิชานนญาณ หรือ เจโตปริยญาณ ญาณที่รู้จิตใจผู้อื่น
ซึ่งเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยทิพพจักขุอีกต่อหนึ่ง และทิพพจักขุก็เกิดขึ้นจากการเจริญ
เตโชกสิณ โอทาทกสิณ อากาสกสิณ หรือ อาโลกกสิณ กสิณใดกสิณหนึ่งใน ๔
กสิณนี้เป็นบาทมาก่อน เมื่อมีทิพพจักขุแล้วจึงจะทำให้เกิด เจโตปริยญาณได้

วิธีบำเพ็ญให้เกิด เจโตปริยญาณ ต้องอาศัยเช่น อาโลกกสิณ เป็นต้น
เป็นบาท ก็จะเกิดทิพพจักขุเห็นสีของน้ำ คือ หทยวัตถุอันเป็นที่อาศัยให้เกิดจิต
ถ้าเห็นน้ำนั้นเป็นสีแดงขณะนั้นจิตใจของผู้นั้นเป็น โสมนัส น้ำเป็นสีดำจิตเป็น
โทมนัส น้ำเป็นสีน้ำมันงาจิตเป็นอุเบกขา เมื่อรู้สมุฏฐานดังนี้แล้ว ก็พึงกระทำ
เพื่อให้รู้แจ้งโดยเจโตปริยญาณ ในอาการของจิต ๑๖ อย่าง มีจิตที่มีราคะ
จิตที่ไม่มีราคะ จิตที่มีโทสะ จิตที่ไม่มีโทสะ เหล่านี้เป็นต้น เช่นเดียวกับใน
จิตตานุปัตสณาสติปัฏฐาน ดังที่กล่าวไว้ในคู่มือ ปริจเฉทที่ ๗ นั้นแล้ว ขอให้
ทบทวนดูที่นั่นด้วย

๔. บุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกชาติแต่ปางก่อนได้ ว่าชาติ
นั้นๆ ได้เกิดเป็นอะไรมาแล้ว มีการจำแนกตามความสามารถในการระลึกชาติ
ได้นั้นไว้เป็น ๖ อย่าง ได้แก่

พวกเดิยริถีย์ คือ นักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ระลึกชาติได้ ๔๐ กัปป์
ปกตีสาวก คือ พระอริยบุคคลสามัญทุกๆ ไป " ๑๐๐ ถึง ๑๐๐๐ กัปป์
มหาสาวก คือ พระอรหันต์ที่มีวุฒิเป็นเลิศในทางใดทางหนึ่ง
(ซึ่งมีรวมจำนวน ๘๐ องค์) ระลึกชาติได้ ๑ แสนกัปป์

- ๑๐๔ -

อัครสาวก คือ พระโมคคัลลาน์ และพระสารีบุตร

อัครสาวกชายชวา ระลึกชาติได้ ๑ อสงขัยกับ ๑ แสนกัปปี

พระปัจเจกพุทธเจ้า " ๒ อสงขัยกับ ๑ แสนกัปปี

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า " โดยไม่มีกำหนดขีดขั้น

การระลึกชาติได้ของพวกเดียรถีย์นั้น ระลึกได้ตามลำดับของขั้นระดับ
กันไป ข้ามลำดับไม่ได้ คือ ระลึกได้ตามลำดับชาติ จะระลึกข้ามไปชาติโน้น
ชาตินี้ตามชอบใจ ที่ไม่เรียงตามลำดับนั้นหาได้ไม่

วิธีบำเพ็ญให้เกิดบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในขั้นแรกให้นึกถึงอิริยาบถ
นั่งครั้งสุดท้ายในวันนั้นก่อน ต่อจากนั้นก็ให้นึกถึงการงานที่ได้กระทำไปแล้วนั้น
ย้อนถอยหลังไป ตั้งแต่วันหนึ่ง สัปดาห์หนึ่ง เดือนหนึ่ง ปีหนึ่ง ต่อๆ ขึ้นไป
จนกระทั่งถึงปฏิสนธิ ต่อไปอีกถึงรูปนามที่เป็นไปในขณะจุติในภพก่อน ดังนี้
ตลอดจนร้อยชาติพันชาติ

ถ้าหากตอนไหนระลึกไม่ได้หรือไม่ชัด ก็ต้องเข้าฌานบ่อยๆ ออกจาก
ฌานแล้วก็ระลึกอีก จนกว่าจะชัดแจ้งตลอดไปตามกำลังของปัญญา

๕ ทิพพจักขุญาณ ตาเป็นทิพย์ สามารถเห็นสิ่งที่อยู่ไกลมากหรือ
อยู่ในที่กำบังต่างๆ นั้นได้ ซึ่งตามปกติแล้วนัยน์ตาอย่างธรรมดาสามัญไม่สามารถ
ที่จะเห็นเช่นนั้นได้เลย เป็นการเห็นทางมโนทวารโดยชัดเจนเหมือนกับว่าเป็น
ด้วยนัยน์ตาจริงๆ (อย่างฝันก็ไม่ได้เห็นด้วยนัยน์ตา แต่ก็ชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือน
กัน) ทิพพจักขุจะเกิดได้ด้วยกสิณ ๔ คือ เตโชกสิณ โอทาคกสิณ อากาศกสิณ
อาโลกกสิณ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

- ๑๐๕ -

จตุรปาตญาณ เป็นอภิญญาที่สามารถรู้จิตและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายใน ๓๑ ภูมิ อภิญญานี้เกิดขึ้นโดยทิพพจักขุเป็นบาท และไม่ต้องมีการบริกรรมเป็นพิเศษอีกต่างหากแต่อย่างใดเลย เมื่อทิพพจักขุเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นแต่เพียงตั้งอธิฐานน้อมใจไปในการจิตและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายนั้นๆ ก็จะได้

ด้วยเหตุนี้ จึงถือว่า ทิพพจักขุญาณและจตุรปาตญาณ นี้เป็นอภิญญาเดียวกัน จะเรียกชื่อใดชื่อเดียวก็ฟังเข้าใจว่ามีความหมายทั้ง ๒ อย่าง คือตาทิพย์ และรู้จิตปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายด้วย

อนึ่ง ทิพพจักขุญาณ หรือ จตุรปาตญาณ นี้ยังมีญาณอื่นที่อาศัยเป็นบาทให้เกิดอีก ๒ ญาณ คือ

ก. ยถากัมมุปคญาณ เป็นญาณที่รู้ว่าสัตว์ที่เข้าถึงความสุขและความทุกข์นั้น เพราะได้กระทำการอะไรมา

ข. อนาคตังสญาณ เป็นญาณที่รู้ในกาลต่อไปทั้งของตนเองและของผู้อื่นว่าจะเป็นอย่างนั้นๆ นับตั้งแต่ล่วงหน้าไปอีก ๗ วัน จนถึงไม่มีที่สุดแล้วแต่กำลังของสมาธิว่าจะมีความสามารถเพียงใด

อภิญญา ญาณ วิชา

คำว่า อภิญญา นี้บางทีก็ใช้ว่า ญาณ หรือ วิชา แทนกันได้เพราะเป็นไวยาจน์แก่กันและกัน เช่นกล่าววว่า ญาณ ๓ หรือ วิชา ๓ ซึ่งเป็นองค์แห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ได้แก่

๑ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้

๒ ทิพพจักขุญาณ หรือ จตุรปาตญาณ ตาทิพย์ และรู้จิตปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย

- ๑๐๖ -

- ๓ อาสวัภยญาณ ฐัวิชาที่ทำให้สิ้นกิเลสและอาสวะ
ถ้ากล่าวถึง อภิญญา ๖ ญาณ ๖ หรือ วิชา ๖ ก็ให้เพิ่มอีก ๓ คือ
- ๔ ประจิตตวิชานน หรือ เจโตปริยญาณ รู้จิตใจผู้อื่น
- ๕ ทิพพโสตญาณ หูทิพย์
- ๖ อิทธิวิชญาณ สำแดงฤทธิ์ได้

เฉพาะหมายเลข ๓ อาสวัภยญาณ เป็นอภิญญาที่ไม่ได้อาศัยรูปรูปร่าง ปัญจมนเป็นบาทให้เกิด แต่เป็นอภิญญาที่อาศัยเกิดจาก อรหัตตมัคคจิต จึงเรียกว่า โลกุตตรอภิญญา ส่วนที่เหลืออีก ๕ เป็นอภิญญาที่ต้องอาศัย รูปรูปร่างเป็นบาทให้เกิด จึงเรียกว่า โลกียอภิญญา

อย่างไรก็ตามจะได้อะไรถึงอภิญญาเลย แม้การเจริญสมถกัมมัฏฐาน จนกว่า จะได้อภิญญา นั้น ก็มีใช้ว่าจะกระทำได้โดยง่ายคายนัก ต้องมีใจรักอย่างที่ว่า มีฉันทะมีความพอใจเป็นอย่างมาก มีความพากเพียรเป็นอย่างยิ่ง ประกอบด้วย เอาใจจดใจจ่ออย่างจริงจัง ทั้งต้องประกอบด้วยปัญญาที่ว่ามานี้ก็เป็นส่วน หนึ่ง ซึ่งเป็นบาทที่ก้าวขึ้นไปสู่ความหลุดพ้น แล้วจึงตั้งหน้าเจริญภาวนาตาม วิธีการจนเกิดฌานจิต ฌานจิตที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นที่ได้กล่าวแล้วทั้งหมดนี้ มีชื่อเรียกว่า ปฏิปทาสิทธิฌาน เป็นการได้ฌานด้วยการประพฤติปฏิบัติ ได้ฌาน ด้วยการเจริญสมถภาวนา

ยังมีบุคคลอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งไม่ได้เจริญสมถภาวนามาก่อน แต่ว่า เมื่อได้เจริญวิปัสสนาภาวนาแต่อย่างเดียวมาตามลำดับ จนบรรลุอรหัตตมัคค อรหัตตผล ก็ถึงพร้อมซึ่งฌานด้วยก็มี อย่างนี้มีชื่อเรียกว่า มัคคสิทธิฌาน

- ๑๐๗ -

เป็นการได้มานด้วยอำนาจแห่งมัคค บางองค์ก็ได้ถึงอกิญาด้วย เช่นพระจุฬ
ปิณฑกเถระเจ้า เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก็มีอกิญาด้วย คือมีอิทธิฤทธิ์ถึง
สำแดงปาฏิหาริย์เป็นพระภิกษุหลายรูปจนเต็มพระเชตวันวิหาร

สรุปอารมณ์ของอกิญา

โลกิยอกิญา ๕ ซึ่งรวมนับ ขดากัมมุปกญาณ ๑ และอนาคตังสญาณ ๑
ด้วย ก็เป็น ๗ ข้อมเป็นไปในอารมณ์ ๑๐ คือ

- ๑ ปริตตารมณ์ อารมณ์เล็กน้อย หมายถึงเป็นกามอารมณ์
- ๒ มหัคคตารมณ์ อารมณ์ที่ถึงซึ่งความเป็นใหญ่ หมายถึง
อารมณ์ที่เป็นมหัคคต
- ๓ อัปมาณารมณ์ อารมณ์ที่เป็นนิพพาน หมายถึงผลอารมณ์
- ๔ มัคคตารมณ์ อารมณ์ที่เป็นมัคค
- ๕ ปัจจุบันอารมณ์ อารมณ์ที่กำลังมีอยู่
- ๖ อดีตารมณ์ อารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว
- ๗ อนาคตารมณ์ อารมณ์ที่จะมีมาข้างหน้า
- ๘ อัชฉัตตารมณ์ อารมณ์ที่เป็นภายใน
- ๙ พหิทถารมณ์ อารมณ์ที่เป็นภายนอก
- ๑๐ นวัตตัพพารมณ์ อารมณ์ที่เป็นบัญญัติ

- ๑๐๘ -

อภิญญาใด มีอารมณ์ได้ก็อย่าง อะไรบ้าง ดังนี้

- ๑ อิทธีวิธญาณ
- ๒ ทิพพโสตญาณ
- ๓ เจโตปริยญาณ
- ๔ บุเพนิวาสานุสสติญาณ
- ๕ ทิพพจักขุญาณ
- ๖ ยถากัมมุปคญาณ
- ๗ อนาคังสญาณ

อานิสงส์ของสมาธิ

อานิสงส์ของสมาธินั้นมี ๕ ประการ คือ

- (๑) ทำให้เข้าสมาบัติได้ เพื่อเป็นสุขในภพปัจจุบัน
- (๒) ทำให้เกิดวิปัสสนา
- (๓) ทำให้ไปเกิดเป็นพรหม
- (๔) ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้

๑๑ สมาสีโต จ สมถ กมฺมฏฺฐานน โย อโย ฯ

นี่เป็นนัยแห่งสมถกัมมัฏฐาน อันแสดงแล้วโดยย่อแล

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

วิปัสสนากัมมัฏฐาน แปลว่า อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงาน
ทางใจที่จะ ให้เห็นแจ้ง ซึ่งมีความหมายว่า ให้เห็นแจ้ง รูปนาม ให้เห็นแจ้ง
ไตรลักษณ์ ให้เห็นแจ้ง อริยสัจจ ให้เห็นแจ้ง มัคค ผล นิพพาน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าต่างกับ สมถกัมมัฏฐาน ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น เพราะ
สมถกัมมัฏฐานเป็นเพียงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจที่จะ ให้เกิดความ
สงบ แต่อย่างเดียวเท่านั้น ไม่ถึงกับให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งดังที่กล่าวนี้ด้วย

บ้างก็กล่าวสั้นๆ ว่า สมถะ เป็นอุบายสงบใจ วิปัสสนาเป็นอุบาย
เรื่องปัญญา

มีคาถาที่ ๑๒ ที่ ๑๓ ที่ ๑๔ เริ่มต้นกล่าวถึง วิปัสสนากัมมัฏฐานว่า

๑๒ วิปัสสนา กัมมัฏฐาน โน โย ปน วิชชานโย

อาทิมหิ สีสวิสสุทธี ตโต จิตตวิสสุทธี จ ฯ

๑๓ ตาโต ตู ทิฏฐวิสสุทธี กงขาวิตถณปิ จ

ตโต ปรี มคฺคามคฺค ตามทสฺสนนามิกา ฯ

๑๔ ตถา ปฏิปทาญาณ ทสฺสนา ตามทสฺสนนามิกา ฯ

อิจฺจานุกมโต วุตฺตา สุตฺต โหนฺติ วิสฺสุทธีโย ฯ

ตามนัยแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งนั้น พึงทราบ
ว่า ในเบื้องต้นตรัสสีลวิสสุทธี ต่อเนื่องตรัส จิตตวิสสุทธี ทิฏฐวิสสุทธี กงขาวิตถณ
วิสสุทธี มัคคามัคคญาณทัสสนวิสสุทธี ปฏิปทาญาณทัสสนวิสสุทธี และ ญาณ
ทัสสนวิสสุทธี รวมวิสสุทธี ๗ ประการ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดย
ลำดับดังนี้

- ๑๑๐ -

อธิบาย

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรง
แสดงวิปัสสนากัมมัฏฐานญาณอันสูงสุด รู้เห็นตามทัตสนะที่เป็นจริง ประจวบ
ดวงอาทิตย์อุทัย ยังโลกให้สว่างฉะนั้น บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้น้อม
รับฐานที่ตั้งของการงานที่ทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วยประการต่างๆ มาศึกษา
ปฏิบัติ จนประทับใจมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเป็นอันมาก ยากที่จะหาสิ่งใดมา
เปรียบปานได้ สิ่งนั้นคือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน อันเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์
หมดจดโดยส่วนเดียว ซึ่งเรียกว่า วิสุทธิมรรค คือ ทางบริสุทธิ์ ผู้ใดเดินทางนี้
จนถึงที่สุดแล้ว ย่อมบรรลุดุจหมายปลายทาง อมตะมหานิพพาน อันเป็นที่
บริสุทธิ์สิ้นกิเลสและพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง

อันคำว่า มรรค หรือ ทาง มีความหมาย ๒ อย่าง คือ ปกคิมคโค
ทางปกติ ได้แก่ทางน้ำทางบกเป็นต้น สำหรับคนและสัตว์เดิน และปฏิปทามคโค
ทางปฏิบัติ ได้แก่บาปบุญที่บุคคลทำ อันเป็นทางสำหรับกาย วาจา ใจ เดิน

ปฏิปทามรรค คือ ทางปฏิบัตินั้น จำแนกได้เป็นหลายนัย แต่ในที่นี้ขอ
จำแนกว่ามี ๕ สาย คือ

๑ ทางสายไปอบายภูมิ ได้แก่แก่ความทุศีล หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ มี
โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูล

๒ ทางสายไปมนุษยภูมิ ได้แก่แก่นุชยธรรม คือ รักษาศีล ๕ ศีล ๘
หรือกุศลกรรมบถ ๑๐

๓ ทางสายไปกามาวจรสวรรค์ ได้แก่แก้มหากุศลจิต ๘ ดวง ที่มีหิริ
และโอตตปปะ เป็นหัวหน้า เช่นให้ทาน ฟังธรรม แสดงธรรม เป็นต้น

- ๑๑๑ -

๔ ทางสายไปพรหมโลก ได้แก่การเจริญสมถภาวนาจนเกิดฌาน

๕ ทางสายไปพระนิพพาน ได้แก่การเจริญวิปัสสนาภาวนา จนบรรลุ
มรรค ผล นิพพาน

ในทาง ๕ สายนี้ สายที่ ๕ เป็นทางแห่งสันติ เป็นทางที่ให้ถึงซึ่งความ
บริสุทธิ์หมดจด อันเรียกว่า วิสุทธิมรรค ที่จะกล่าวต่อไปนี้ ทางสายที่ ๕ นี้เรียก
อีกนัยหนึ่งว่า เอกายนมรรค เพราะอรรถว่า

ก. เป็นทางสายเดียว ที่จะให้ถึงความหมดจดได้ ไม่มีทางสายอื่นใด
อีกเลย

ข. เป็นทางไปคนเดียว คือ ต้องละจากหมู่ ไปสู่ที่สงัด ปฏิบัติแต่ผู้เดียว
ใครจะมาช่วยทำให้ไม่ได้ และบรรลุแต่ผู้เดียว จะจงใครให้บรรลุตามไปด้วยหา
ได้ไม่

ค. เป็นทางที่ผู้เดียวค้นพบ คือ เป็นทางที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทางค้นพบด้วยพระองค์เองแต่ผู้เดียว ไม่ใช่มีใครมาช่วยค้นหาด้วยจึงได้พบ

ง. เป็นทางแห่งเดียว คือ มีอยู่ในพระพุทธศาสนาแต่แห่งเดียวเท่านั้น
มิได้มีในศาสนาอื่นใดอีกเลย

จ. เป็นทางไปสู่จุดหมายเดียว คือ ไปสู่พระนิพพานจุดเดียวเท่านั้น ไม่
ไปสู่จุดอื่นใดเลย

วิสุทธิ ๗

วิสุทธิมรรค คือทางบริสุทธิ์ที่นำไปสู่ความหมดจดจากกิเลสและกอง
ทุกข์ทั้งปวง ซึ่งจัดเป็น ๗ ระยะคือ ๗ ขั้น อันเรียกว่า วิสุทธิ ๗ ประการนั้น
เปรียบเสมือนรถ ๗ ผลัด หรือบรรได ๗ ขั้น จึงจะถึงซึ่งความบริสุทธิ์ ๗ ได้แก่

- ๑๑๒ -

๑ สีสวิสุทธิตุ ความบริสุทธิ์แห่งสีล บุคคลที่สมบูรณ์ด้วย จาคูปาริสุทธิสีลนั้นชื่อว่าถึงพร้อมด้วยสีล เป็นสีลวิสุทธิ จาคูปาริสุทธิสีลได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรสีล อินทริยสังวรสีล อาชีวาปาริสุทธิสีล และ ปัจจยนิสสิตสีล

๒ จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือจิตที่บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย ขณะใดที่จิตเป็น ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ หรือ อัปปนาสมาธิ ขณะนั้นเป็นจิตที่ปราศจากนิวรณ์ จึงได้ชื่อว่าเป็นจิตตวิสุทธิ

๓ ทิฏฐิวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐิ ปัญญาที่รู้แจ้ง รูปนามตามความเป็นจริง ได้ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ กล่าวโดย โสฬสญาณ คือ ญาณ ๑๖ ก็เห็นแจ้งญาณที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณแล้ว (โสฬสญาณจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า)

๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นจากความสงสัย เพราะเกิดปัญญาที่รู้แจ้งปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนาม คือ รูปเกิดจาก กรรม จิต อุดูอาหาร, นามเกิดจาก อารมณ์ วัตถุ มนสิการ กล่าวโดยโสฬสญาณ ก็เห็นแจ้งญาณที่ ๒ ที่ชื่อว่า ปัจจยปริคคหญาณแล้ว

๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้เห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง กล่าวโดยโสฬสญาณก็เห็นแจ้งญาณที่ ๓ ที่ชื่อว่า สัมมสนญาณแล้ว และถึงญาณที่ ๔ ที่ชื่อว่า อุทยัพพญาณ เพียง ตรุณะ คือ เพียงอย่างอ่อนเท่านั้น ยังไม่ถึง อุทยัพพญาณ ที่เรียกว่า พลวะ คืออย่างกล้า (ตรุณอุทยัพพญาณ นี้แหละที่จะเกิด วิปัสสนูปกิเลส ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า)

- ๑๑๓ -

๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้เห็นว่า นี้แหละ เป็นทางที่ชอบแล้ว กล่าวโดยโสฬสญาณก็เห็นแจ้ง พลวอุทฺทยัพพญาณ (อย่างกล้า) นั้นแล้ว เป็นต้นไปถึง อนุโลมญาณ และนับ โคตรภูญาณ รวม ด้วยโดยปริยายโดยอ้อม

๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้เห็น พระนิพพาน คือ มัคคญาณ และนับ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ รวมด้วยโดยอนุโลม

อานุภาพแห่งญาณทัสสนวิสุทธิ ๕ ประการ

- ๑ ปริบูรณ์โพธิปักขิยภาว ปริบูรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ
- ๒ วุฏฏิกาน พ้นจากสังขารนิมิตตารมณ์
- ๓ ผลสมาโยค ประกอบด้วยสมาธิพลและปัญญาพล
- ๔ เตตปทาน ละตั้งโยชน์เป็นต้นได้
- ๕ ปริตฺตาทีนึ บรรลุซึ่งกิจอันมีปริญาญกิจเป็นต้น

ปริญาญกิจ ๓ ประการ

- ๑ ตาตปริญาญ รู้ซึ่งรูปนาม คือ นามรูปปริจเจตญาณ, ปัจจยปรคคญาณ และ สัมมสนญาณ
- ๒ ตีรณปริญาญ รู้ไตรลักษณ์ หมายถึง อุทฺทยัพพญาณ ญาณเดียวเท่านั้น
- ๓ ปทานปริญาญ รู้ละกิเลส นับตั้งแต่ กังคญาณ ถึง มัคคญาณ

ปทานกิจ ๓ ประการ

- ๑ วิภขมกนปทาน ละนิรวรณด้วยโลกียฌาน อุปมา หินทับหญ้า

สังกะ(๘) - หน้าที่ 114

- ๑๑๔ -

ภานากิจ ๒ ประการ

21-1100

- ๑๑๕ -

โศภสญาน

เพื่อให้สะดวกแก่การศึกษา จึงขอกล่าวถึงโศภสญาน คือ ญาณ ๑๖ พร้อมทั้งความหมายโดยย่อ เสียในที่นี้เสียทีเดียว

๑ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นรูปเห็นนามว่าเป็นคนละสิ่งคนละส่วน ซึ่งไม่ได้ระคนปนกันจนแยกจากกันไม่ได้

๒ ปัจจยปริคคหญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปเกิดนาม คือ รูปเกิดจาก กรรม จิต อุดู อาหาร ส่วนนามเกิดจาก อารมณ์ วัตถุ มนสิการ

๓ สัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม แต่ที่รู้ว่ารูปนามดับไปก็เพราะเห็นรูปนามใหม่เกิดสืบต่อแทนขึ้นมาแล้ว เห็นอย่างนี้เรียกว่า สันนคติยังไม่ขาดและยังอาศัยจินตามยปัญญาอยู่อีกนัยหนึ่งว่า สัมมสนญาณ เป็นญาณที่ยกรูปนามขึ้นสู่ไตรลักษณ์

๔ อุทัพพญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นไตรลักษณ์ชัดเจน โดยสันตติชาติ คือ เห็นรูปนามดับไปในทันทีที่ดับ และเห็นรูปนามเกิดขึ้นในขณะที่เกิด หมายความว่าเห็นทันทั้งในขณะที่เกิดและขณะที่ดับ

อุทัพพญาณนี้ยังจำแนกได้เป็น ๒ คือ ครุณอุทัพพญาณ เป็นญาณที่ยังอ่อนอยู่ และ พลวอุทัพพญาณ เป็นญาณที่แก่กล้าแล้ว

๕ ภัททญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นความดับแต่อย่างเดียว เพราะความดับของรูปนามเป็นสิ่งที่ตื่นเต็นกว่าความเกิด

- ๑๑๖ -

๖ กษณญาณ บ้างก็เรียกว่า กษตูปัญฐานญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นว่ารูปนามนี้เป็นภย เป็นที่น่ากลัว เหมือนคนกลัวสัตว์ร้าย เช่น เสือ เป็นต้น

๗ อาทีนวญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นว่ารูปนามนี้เป็นโทษ เหมือนผู้ที่เห็นไฟกำลังไหม้เรือนตนอยู่ จึงคิดหนีจากเรือนนั้น

๘ นิพพิทาญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นว่าเกิดเบื่อหน่ายในรูปนาม เบื่อหน่ายในเบญจขันธ์

๙ มุญจितุกมยตาญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นว่าใครจะหนีจากรูปนาม ใครจะพ้นจากเบญจขันธ์ เปรียบดังปลาเป็นๆ ที่ใครจะพ้นจากที่ดอนที่แห้ง

๑๐ ปฏิสังขญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นเพื่อหาทางที่จะหนี หาอุบายที่จะเปลื้องตนให้พ้นไปจากเบญจขันธ์

๑๑ สังขารุเบกขาญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นว่าจะหนีไม่พ้นจึงเฉยอยู่ ไม่ยินดียินดีร้าย คุงบุรุษอันเพิกเฉยในภริยาที่ทิ้งขว้างหย่าร้างกันแล้ว

๑๒ อนุโลมญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นให้คล้อยไปตามอริยสัจญาณนี้เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ ก็ได้

๑๓ โคตรกฺขญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นพระนิพพาน ตัดขาดจากโคตรปฏุชนเป็นโคตรอริยชน

๑๔ มัคคญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นพระนิพพาน และตัดขาดจากกิเลสเป็นสมุจเฉตประหาม

๑๕ ผลญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นพระนิพพานโดยเสวยผลแห่งสันติสุข

- ๑๑๗ -

๑๖ ปัจจเวกษณญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นใน มัคคจิต, ผลจิต, นิพพาน, กิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่

ตั้งแต่ญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ จนถึงญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ รวม ๑๐ ญาณนี้ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ เพราะสัมมสนญาณนั้นเริ่มเห็น ไตรลักษณ์แล้ว

บางแห่งก็จัดว่า วิปัสสนาญาณ มีเพียง ๕ คือนับตั้งแต่ญาณที่ ๔ อุทฺธัพพญาณ จนถึงญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ เพราะอุทฺธัพพญาณเป็นญาณแรกที่รู้เห็น ไตรลักษณ์ด้วยปัญญาชนิดที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา โดยตรง โดยไม่ต้องอาศัย จินตามยปัญญาเข้ามาช่วย

วิปัสสนาญาณ หมายถึง ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นว่าขันธ ๕ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ เห็นประจักษ์แจ้งซึ่ง ไตรลักษณ์ แห่งรูปนาม

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ ๓ ประการที่บรรดารูปธรรมนามธรรมที่เป็นสังขารทั้งหลาย จะต้องมิต้องเป็นไปเหมือนกันหมด ไม่มียกเว้น เหตุนี้จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ ก็ได้ เพราะเป็นลักษณะที่เป็นธรรมดาตามธรรมชาติแห่งสังขารทั้งหลายที่จะต้องมิต้องเป็นไปอย่างนี้ มีอาการอย่างนี้ มีคาถาที่ ๑๕ แสดงว่า

๑๕ อนิจจลกฺขณํ ทุกฺขํ ลกฺขณํ กมฺโตนํ ตํ

อนตฺตลกฺขณญฺเจติ ติณฺเณว ลกฺขณานิ จ ฯ

ก็อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ พึงตั้งอยู่แล้วโดยลำดับแห่งลักษณะ ๓ ดังที่กล่าวนี้แน่นอนเทียว

- ๑๑๘ -

มีความหมายว่า อนิจจลักษณะ มีลักษณะหรือมีอาการที่ไม่เที่ยง ไม่มั่นคง ไม่ยั่งยืน ไม่ตั้งอยู่ได้ตลอดกาล โดยมีความเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไปในที่สุด (อุปฺปทวย ปวตฺตฺน), โดยความแปรปรวน (วิปริณาม), โดยเป็นของชั่วคราว (ตาวกาลิก), โดยค้านกับความเที่ยง (นิจฺจปฏิกุเขป)

ทุกขลักษณะ มีลักษณะหรือมีอาการที่ทนอยู่ไม่ได้ จำต้องเสื่อมสลาย สิ้นไป โดยความบีบคั้นอยู่เสมอ (อภินฺนุสฺสํปฏิปฺพน), โดยความทนได้ยาก (ทุกขม), โดยเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ (ทุกฺขวตฺต), โดยค้านกับความสุข (สุขปฏิกุเขป)

อนัตตลักษณะ มีลักษณะหรือมีอาการที่ว่างเปล่าจากตัวตน ที่มีใช้ตัวตน จึงบังคับบัญชาไม่ได้ จะให้เป็นไปตามที่ใจปรารถนาก็หาได้ไม่ โดยความเป็นของสูญ (ว่างเปล่า สุตฺต), โดยความไม่มีเจ้าของ (อสุสํมิค), โดยไม่มีสิ่งอะไรที่จะพึงทำตาม (อวสวตฺต), โดยค้านกับอัตตา (อตฺตปฏิกุเขป)

ไตรลักษณ์นี้เป็นลักษณะสามัญตามธรรมดาที่ธรรมชาติแห่งรูปนามที่เป็นสังขารทั้งหลายจะต้องเป็นไปอย่างนี้นั่นเทียว ถ้ากล่าวโดยพิสดารแล้ว อนิจจะมีลักษณะ ๑๐ ประการ ทุกขจะมีลักษณะ ๒๕ ประการ อนัตตจะมีลักษณะ ๕ ประการ รวมเป็น ๔๐ ประการ เมื่อปรับเข้ากับขั้น ๕ ก็เป็นไตรลักษณ์ ถึง ๒๐๐ ประการ คือ รูปขั้น ๔๐ ประการ เวทนาขั้น ๔๐ ประการ สัญญาขั้น ๔๐ ประการ สังขารขั้น ๔๐ ประการ และ วิญญาณขั้น ๔๐ ประการ รวมเป็น ๒๐๐ ประการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- ๑๑๕ -

อนิจจลักษณะ ๑๐

๑. อนิจฺจโต	ไม่เที่ยง
๒. อทุฐฺวโต	ไม่ยั่งยืน
๓. อสารถโต	ไม่เป็นแก่นสาร
๔. จลโต	เป็นของหวั่นไหว ยุ่งยาก
๕. ปโลกโต	แตกดับ
๖. วิปริณามธัมมโต	เปลี่ยนแปลง กลับกลอก
๗. วิภวโต	เป็นธรรมเพื่อความตาย
๘. สงฺขตโต	เป็นของฉิบหาย
๙. สงฺขตโต	เป็นของที่ต้องปรุงแต่งเนืองๆ
๑๐. ปภฺงคุโต	ต้องทำลาย ผุพัง แตกกระจัดกระจายไป

รวม ๑๐ ประการ ๕ ชั้น ก็เป็น ๕๐

ทุกขลักษณะ ๒๕

๑. ทุกฺขมโต	เป็นทุกข์
๒. ภยโต	เป็นของน่ากลัว
๓. อิติโต	เป็นเสนียดจัญไร
๔. อุปทุทฺทวโต	เป็นอันตาย ระทมทุกข์ อุบาทว์
๕. อุปสคฺคโต	เป็นความขัดข้อง
๖. โรคโต	เป็นสิ่งที่เสียดแทง

- ๑๒๐ -

๗. อาพาธโต	เป็นสภาพที่ป่วยไข้
๘. คณฺหาโต	เป็นประคองหัวฝี
๙. สลฺลโต	เป็นประคองศรปักอก
๑๐. อฆโต	เป็นสิ่งที่หาคุณมิได้
๑๑. อตฺถโต	เป็นสิ่งที่พ้นจากการด้านทาน
๑๒. อเลณโต	เป็นสิ่งที่พ้นจากการป้องกัน
๑๓. อสรณโต	เป็นสิ่งที่พึ่งไม่ได้
๑๔. อาทีนวโต	เป็นสิ่งที่มิแต่โทษ
๑๕. อฆมฺมโต	เป็นมูลแห่งความทุกข์
๑๖. วรฺกโต	เป็นประคองเพชฌฆาต
๑๗. สาสวโต	เป็นไปเพื่ออาสวะ
๑๘. มารามิสโต	เป็นเหยื่อแห่งมาร
๑๙. ชาดิธมฺมโต	เป็นสิ่งที่ให้เกิด
๒๐. ชรารมฺมโต	เป็นสิ่งที่ทำให้แก่
๒๑. พยาริธมฺมโต	เป็นสิ่งที่ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย
๒๒. โสภธมฺมโต	เป็นสิ่งที่ทำให้เศร้าโศก
๒๓. ปริเทวธมฺมโต	เป็นสิ่งที่ทำให้บ่นพร่ำรำพัน
๒๔. อุปายาธมฺมโต	เป็นสิ่งที่ทำให้คับแค้นใจ
๒๕. สกฺกิลลธมฺมโต	เป็นสิ่งที่เศร้าหมอง

รวม ๒๕ ประการ ๕ ชั้น ก็เป็น ๑๒๕

- ๑๒๑ -

อนัตตลักษณะ ๕

- ๑ อนัตตโต ไม่ใช่ตัวตน
- ๒ ปรโต ไม่ใช่เรา เป็นสิ่งอื่น
- ๓ ริดตโต วางเปล่าจากตัวเรา
- ๔ ตุจฺจโต วางเปล่าจากแก่นสาร
- ๕ สุตฺตโต วางเปล่าจากสัตว์จากบุคคล

รวม ๕ ประการ ๕ ชั้น ก็เป็น ๒๕

รวมทั้งหมดเป็น ๔๐ ประการ ๕ ชั้น ก็เป็น ๒๐๐

ไตรลักษณ์นี้เป็นลักษณะสามัญหรืออาการตามปกติตามธรรมดาของรูปนามที่เป็นสังขาร ดังนั้นก่อนที่จะเห็นไตรลักษณ์ จะต้องรู้จักรูปธรรมและนามธรรมเสียก่อน เพราะรูปธรรมนามธรรมนี้แหละเป็นสิ่งที่เริ่มต้นแห่งการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน รูปนามที่เป็นกัมมัฏฐานในการเจริญวิปัสสนานั้น เมื่อก้าวโดยพิสดารแล้ว เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ คือ พื้นเพในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภูมิ

วิปัสสนาภูมิ คือ พื้นเพในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น มี ๖ ได้แก่

๑ ชั้น ๕ ๒ อายุขณะ ๑๒ ๓ ธาตุ ๑๘

๔ อินทรีย์ ๒๒ ๕ ปฏิจสมุปปาต ๑๒ ๖ อริยสัจ ๔

แต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ และข้อ ๖ รวม ๕ ข้อนี้ ได้แสดงไว้แล้วในคู่มือปริจเฉทที่ ๓ ส่วนข้อ ๕ ปฏิจสมุปปาตนั้น ก็ได้กล่าวไว้ในคู่มือปริจเฉทที่ ๘ แล้ว จึงไม่ต้องกล่าวซ้ำในที่นี้อีก

- ๑๒๒ -

วิปัสสนาภูมิ ๖ นี้ เมื่อย่อลงก็ได้แก่ รูปนาม เท่านั้นเอง ขั้นต้นต้องพิจารณาให้เห็นรูปนามก่อน แล้วกำหนดคุณเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนาม ต่อจากนี้จึงพึงให้เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า รูปนามมีลักษณะที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาว่ากล่าวให้เป็นไปตามใจชอบก็หาได้ไม่ เมื่อเพ่งจนเห็นไตรลักษณ์ ก็จะได้ละความเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิด ว่ารูปนามเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนที่พึงบังคับบัญชาได้ ตลอดจนว่าเป็นสิ่งที่สวยที่งาม การเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิดนี้เรียกว่า วิปลาสธรรม คือเป็นสิ่งที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ไปจากความเป็นจริง

วิปลาสธรรม

วิปลาสธรรม หรือ วิปลาสธรรม คือ เห็นวิปลาสคลาดเคลื่อนไปจากสภาพแห่งความเป็นจริง ซึ่งสภาพแห่งความเป็นจริงนั้น สิ่งทั้งหลายเป็นอสุกะ ไม่สวยไม่งาม, เป็นทุกข์ ไม่สุขไม่สบาย, เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน, เป็นอนัตตะ ไม่ใช่ตัวตนที่จะพึงบังคับบัญชาว่ากล่าวให้เป็นไปตามใจชอบได้

แต่ที่ทำให้เกิดวิปลาสไปโดย

ทัญญูวิปลาส วิปลาสไปเพราะเห็นผิด

จิตตวิปลาส วิปลาสไปเพราะเข้าใจผิด

สัญญาวิปลาส วิปลาสไปเพราะจำผิด

ทัญญูวิปลาส วิปลาสไปเพราะเห็นผิด ๔ ประการ คือ เห็นผิดว่าเป็นของสวยของงาม ว่าเป็นสุขสบาย ว่าเป็นของเที่ยงยั่งยืน ว่าเป็นตัวเป็นตน

- ๑๒๓ -

จิตตวิปลาส วิปลาสไปเพราะเข้าใจผิด ๔ ประการ คือ เข้าใจผิดว่าสว
ว่างาม ว่าสุขสบาย ว่าเที่ยงยั่งยืน ว่าเป็นตัวเป็นตน

สัญญาวิปลาส วิปลาสไปเพราะจำผิด ๔ ประการ คือ จำผิดว่าสว
ว่างาม ว่าสุขสบาย ว่าเที่ยงยั่งยืน ว่าเป็นตัวเป็นตน

ดังนั้นจึงเป็น วิปลาสธรรม ๑๒ ประการด้วยกัน

ความกระทำในใจโดยแยกกายว่า สิ่งทั้งหลาย เป็นอสุภะ ล้วนแต่
ไม่สวยไม่งาม, สิ่งทั้งหลาย เป็นทุกข์ ล้วนแต่ไม่สุขไม่สบาย, สิ่งทั้งหลาย
เป็นอนิจจัง ล้วนแต่ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน, สิ่งทั้งหลาย เป็นอนัตตา ล้วนแต่ไม่ใช่
ตัวตนที่จะพึงบังคับบัญชาว่ากล่าวให้เป็นไปตามใจชอบได้, การทำใจโดยแยกกาย
เช่นนี้เรียกว่า โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ๔ อย่างนี้ เป็นธรรมที่ตัด ทิฏฐิวิปลาส จิตต-
วิปลาส และ สัญญาวิปลาส เมื่อตัด วิปลาสธรรม เหล่านี้ได้ ก็เป็น
ประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เป็นไปเพื่อพระนิพพาน เหตุนี้ พระพุทธองค์ จึงได้ตรัส
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า โยนิโสมนสิการโร ภิกขเว มหโต อุตถาย สิวัตตติ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกระทำในใจโดยแยกกาย ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อันใหญ่หลวง

และทรงแสดงว่า เป็นไปเพื่อปราบวิจิกิจฉา ความสงสัยที่ยังไม่เกิดขึ้น
ก็ไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมอันตรธานไป

ว่าเป็นธรรมที่สกัดกั้นอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่ให้มีโอกาสเกิดขึ้นได้
ส่วนที่เกิดแล้ว ก็ย่อมอันตรธานไป

- ๑๒๔ -

ว่าเป็นธรรมที่ยังกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้ได้เกิดขึ้น กุศลธรรม
ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ให้ตั้งมั่นแลเจริญยิ่งขึ้น

ว่าเป็นไปเพื่อทำ สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว
ก็ให้เจริญมั่นคงยิ่งขึ้น

ว่าเป็นธรรมที่ยังโพชนงค์ อันเป็นองค์เครื่องตรัสรู้ ที่ยังไม่เกิดขึ้น
ให้ได้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ให้ถึงซึ่งความบริบูรณ์

ว่าเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม เพื่อความไม่สั่นเลื่อน เพื่อ
ความไม่เสื่อมสูญอันตรธานไป

ถ้าหากมีความประมาท ขาดโยนิโสมนสิการ เป็นอโยนิโสมนสิการ
ก็ยิ่งให้ วิปลาสธรรม ๑๒ ประการนี้เกิดขึ้น เป็นเหตุให้ไม่รู้ความจริงของรูป
ของนามว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ๓ อย่างนี้แหละที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ แต่บุคคลทั่วไป
ไม่ใคร่แจ้งในไตรลักษณ์ เพราะว่า มีสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ อยู่ ๒ แต่เพลิด
เพลิดในสิ่งที่ปิดบังนั้นเสีย จึงทำให้ไม่ได้มองและมองไม่เห็น ไตรลักษณ์
สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์

ที่เกิดวิปลาส คือ มีความเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิด ขึ้นก็เพราะไม่แจ้งใน
ไตรลักษณ์ ที่ไม่แจ้งในไตรลักษณ์ก็เพราะมีสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์อยู่ สิ่งที่ปิดบัง
ไตรลักษณ์นั้น คือ

- ๑๒๕ -

๑ สันตติ ปิดบังอนิจจัง สันตติ คือ ความสืบทอดของรูปนามที่เกิดขึ้นติดต่อกันอย่างรวดเร็วเหลือเกิน จึงทำให้ไม่เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของนามและของรูป ทำนองเดียวกับที่เห็นแสงไฟที่รูปซึ่งแกว่งหมุนเป็นวงกลมอย่างรวดเร็ว ในที่มีมืดๆ จึงทำให้เห็นไปว่าแสงไฟนั้นติดกันเป็นพีคเป็นวงกลมไปเลย ฉะนั้น เมื่อไม่เห็นความเกิดดับ ก็ทำให้เข้าใจผิดไปว่ารูปนามนี้ไม่มีการเกิดดับ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนเราเขา เป็นของสวยงามน่าชื่นชมยินดี ต่อเมื่อได้กำหนดจนเกิดปัญญาเห็นความดับไปของนามของรูปอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว จึงจะทำลายความวิปลาสที่เห็นว่าเที่ยงว่ายั่งยืน และประหาน มานะ ได้

๒ อิริยาบถ ปิดบังทุกข์ อันความทุกข์เวทนาทั้งหลายตามปกติเป็น ส่วนมากนั้นเกิดจากอิริยาบถ เช่น นั่งมากก็เมื่อยเกิดทุกข์เวทนาขึ้นมาแล้วทนอยู่ไม่ได้ เดินมากก็เหนื่อยทนไม่ได้ ยืนมากก็ทนไม่ไหว แม้แต่นอนมากก็ลำบากทนอยู่ไม่ได้ นานเหมือนกัน อิริยาบถเก่าเป็นทุกข์นั้นย่อมรู้เห็นกันทั่วไปได้โดยง่าย เมื่อนั่งนานก็เมื่อยทนไม่ได้จึงลุกขึ้นเดิน ก็นี่ว่าการเดินนั้นเป็นสุขสบายเพราะหายเมื่อย เดินนานหน่อยก็เหนื่อยทนไม่ได้ก็อีกจึงนอน ก็นี่ว่าการนอนนั้นเป็นสุขสบายเพราะหายเหนื่อย คือเห็นว่าอิริยาบถที่เปลี่ยนใหม่นั้นเป็นสุข เพราะขณะที่เปลี่ยนใหม่ๆ นี้ ทุกขเวทนายังไม่ทันเกิด แท้จริงอิริยาบถเก่าเป็นทุกข์ อิริยาบถที่เปลี่ยนใหม่ก็จะเป็นทุกข์อ้อเหมือนกัน รวมความว่าหนีทุกข์เก่าไปสู่ทุกข์ใหม่นั้นเอง อิริยาบถเก่านั้นเห็นทุกข์ได้ง่ายเพราะทุกขเวทนายากำลังมีอยู่แต่ อิริยาบถใหม่ก็ไม่สามารถพ้นทุกข์ไปได้ จะต้องสำแดงให้ทุกข์ปรากฏขึ้นมาอย่างแน่นอนไม่เร็วก็ช้า

- ๑๒๖ -

อิริยาบถเก่าที่กำลังมีทุกข์เวทนาอยู่ เป็นที่ตั้งแห่ง โทมนัส อิริยาบถใหม่ที่น่ากว่าเป็นสุขนั้น ก็เป็นที่ตั้งแห่ง ตัณหา คือ อภิชฌา แต่ว่าการเจริญวิปัสสนากับมรรฐานั้นเพื่อกำจัด อภิชฌา และ โทมนัส ทั้งสองอย่าง

ที่กล่าวมานี้ เป็นการกล่าวถึงการเห็นทุกข์เวทนา ซึ่งผู้ที่เจริญวิปัสสนากัมมรรฐานย่อมจะเห็นทุกข์เวทนามาก่อนเป็นเบื้องต้น เพราะทุกข์เวทนาเป็นของหายาบ เห็นได้ง่าย ขั้นที่สองจึงจะเห็น สังขารทุกข์ ที่จะต้องถูกเบียดเบียนโดยความเกิดดับอยู่เป็นนิจ ต่อไปก็เห็น ทุกขลักษณะ คือ ความเกิดดับเป็นขั้นที่สาม และจะปรากฏ ทุกขสัจจ เป็นขั้นสุดท้าย

ทุกข์เวทนา เห็นได้ในอิริยาบถเก่า เห็นสังขารทุกข์ได้ในอิริยาบถใหม่ เห็นทุกขลักษณะได้เมื่อกำหนดนามรูปจนสันตติชาติ และจะเห็น ทุกขสัจจ ได้ในสังขารูปกขาญาณที่แก่กล้า มีกำลังพอที่จะอนุโลมให้เห็น อริยสัจจ ทั้ง ๔ ได้

เมื่อเห็น ทุกข์ ก็ทำลาย วิปลาสธรรมที่เห็นว่าสุขว่าสบายนั้นดี และประหามันตตัณหา ลงได้

๓ ขณสังขยา ปิดบังอนัตตา ขณสังขยา คือ ความสำคัญว่าเป็นก้อน เป็นแห่ง ความสำคัญว่าเป็นก้อนเป็นแห่งนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นว่าเป็นตัวเป็นคน เป็นคนเป็นสัตว์ ที่ว่าเป็นคนก็สำคัญเอาหมดทั้งก้อนหมดทั้งแห่งนี้ว่าเป็นคน ถ้าย่อยก้อนนี้แห่งนี้ออกไปแล้ว ก็จะมีแต่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เท่านั้นเอง หาสิ่งที่เป็นคนเป็นคนเป็นตัวนั้นไม่มีเลย ถ้ายังถือทั้งก้อนทั้งแห่งว่าเป็นคนอยู่ ก็ย่อมจะเข้าใจผิดไปว่าเป็นของเที่ยง เพราะยังยืนอยู่นับสิบๆ ปี เป็นสุข เป็นสาระ สวยงามน่ารักน่าใคร่

- ๑๒๗ -

เมื่อเห็นอนัตตา ก็ทำลายวิปลาสว่าเป็นตัวเป็นตนบังคับบัญชาไม่ได้ และ
ประหาณทิฏฐิลงได้

การทำลายสิ่งที่ปกปิดไตรลักษณ์ เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์นั้น มีวิธีเดียว
คือการกำหนดเพ่งรูปรูปนามตามวิธีที่เรียกว่า เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่กำลัง
ศึกษาอยู่บัดนี้

อนุปัสสนา

อนุปัสสนา แปลว่า ตามเห็น ตามดูให้เห็นแจ้ง หรือดูบ่อยๆ ซึ่ง
ก็มี ๓ อย่างเหมือนกัน ดังมีคาถาที่ ๑๖ แสดงว่า

๑๖ อนิจจานุปัสสนา จ ตโต ทุกขานุปัสสนา

อนตตานุปัสสนา ติ ติสฺโส อนุปัสสนา ฯ

แต่นั้นพึงทราบ อนุปัสสนา ๓ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา
อนัตตานุปัสสนา

มีความหมายว่า พระโยคาวจร ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความ
เพียร หมั่นตั้งสติ มีสมาธิมั่นคงไม่พลอ บังเกิดปัญญา เห็นแจ้งรูปธรรม
นามธรรม มีความเกิดดับเป็นลักษณะ ปรากฏให้เห็นตามความเป็นจริงแห่ง
สภาวะธรรมว่า

เป็น อนิจจัง ไม่เที่ยง จึงต้องดับไปๆ

เป็น ทุกขัง ทนอยู่ไม่ได้ จึงต้องดับไปๆ

เป็น อนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ จึงต้องดับไปๆ

- ๑๒๘ -

อยู่ทุกขณะ ต่อแต่นี้ไปพระโยคาวจรพึงพิจารณาด้วยปัญญา ตามเห็นอย่างใด
อย่างหนึ่งใน ๓ อย่างคือ

๑ อนิจจานุปัสสนา ตามเห็นรูปธรรมนามธรรม ที่เกิดดับอยู่ทุกขณะ
ว่าไม่เที่ยง เพราะบุญญาธิการแต่ปางก่อนแรงด้วย สีส

๒ ทุกขานุปัสสนา ตามเห็นรูปธรรมนามธรรม ที่เกิดดับอยู่ทุกขณะ
ว่าทนอยู่ไม่ได้ เพราะบุญญาธิการแต่ปางก่อนแรงด้วย
สมาธิ

๓ อนัตตานุปัสสนา ตามเห็นรูปธรรมนามธรรม ที่เกิดดับอยู่ทุกขณะ
ว่า บังคับบัญชาไม่ได้ เพราะบุญญาธิการแต่ปางก่อน
แรงด้วย ปัญญา

การกำหนดจนเห็นไตรลักษณ์นี้ ย่อมเห็นแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง เพียง
อย่างเดียวเท่านั้น ไม่ใช่จะเห็นทั้ง ๓ อย่าง เมื่อเห็นอย่างใดก็ได้ชื่อว่าเห็น
แจ้งทั้ง ๓ อย่าง เพราะทั้ง ๓ อย่างนี้มีลักษณะที่สมคล้อยกัน กล่าวคือ

เพราะไม่เที่ยง จึงทนอยู่ไม่ได้ ที่ทนอยู่ไม่ได้ก็เพราะไม่เที่ยง ถ้าเที่ยง
ก็ทนอยู่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ก็ถือว่าเที่ยงได้ ที่ไม่เที่ยงทนอยู่ไม่ได้ก็เพราะบังคับ
บัญชาว่ากล่าวไม่ได้ ถ้าบังคับบัญชาว่ากล่าวได้ ก็จะบังคับให้เที่ยงให้ทนอยู่ได้

เมื่อเห็นลักษณะใด ก็ให้ตามดูลักษณะนั้นเรื่อยไป และนับตั้งแต่ได้เห็น
ไตรลักษณ์ แห่งรูปนามเป็นต้นไป ได้ชื่อว่ามีปัญญาถึงขั้น วิปัสสนาญาณ แล้ว

- ๑๓๐ -

วิโมกข และ วิโมกขมุข

วิโมกข มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า ปฏิปทฺยโต วิมฺจจตีติ วิโมกฺโข ได้
รอดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ ฉะนั้นจึงเรียกว่า วิโมกข เลยแปลกันให้
เข้าใจง่ายๆ ว่า หลุดพ้น ขาดจากความพัวพันแห่งโลก วิโมกข ก็มี ๓ เช่น
เดียวกัน ดังมีคาถาที่ ๑๘ แสดงว่า

๑๘ สฺขณฺญโต อนิมิตฺโต จ ตถาปฺปณฺหิโตปิ จ
ตโย เม วิโมกฺเข วตฺตา ติสฺโส จ อนุปัสสนา
วิโมกฺขัตตฺตยวิโมกฺข มุกฺขตฺตฺเตย หิ สตุ ๑๓๐ ๑

วิโมกข ๓ ประการเหล่านี้ คือ สขณญตวิโมกข อนิมิตตวิโมกข
อัปณฺหิตวิโมกข อันพระพุทธองค์ทรงตรัสแล้ว ส่วนอนุปัสสนา ๓ อย่างนั้น
ตั้งอยู่แล้วใน วิโมกขมุข ๓ คือ วิโมกข ๓ นั้นแล

มีความหมายว่า เมื่อกำหนดจนเกิดปัญญาเห็นว่า รูปนามนี้เป็น
อนิจจัง ก็ให้ตามเห็น อนิจจัง นั้น ก็ตามเห็น อนิจจัง นี้เรียกว่า อนิจจา
นุปัสสนา อนิจจานุปัสสนานี้แหละ ที่ได้ชื่อว่า วิโมกขมุข คือบายโถมหน้า
ในการหลุดพ้นด้วยการตามเห็น อนิจจัง และเพราะว่าได้บายโถมหน้า เพื่อให้
หลุดพ้นด้วยการตามเห็น อนิจจัง อันไม่มีนิमितเครื่องหมาย จึงได้ชื่อว่า
อนิมิตตวิโมกขมุข เมื่อบายโถมหน้าตามเห็น อนิจจัง จนถึงซึ่งความหลุดพ้น
ก็ได้ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข คือพ้นด้วยการดับ อนิจจัง ปราศจากนิमित
เครื่องหมายใดๆ

- ๑๓๑ -

เมื่อกำหนดจนเกิดปัญญารู้เห็นว่ารูปนามนี้เป็นทุกขัง ก็ให้ตามเห็นทุกขัง นั้น การตามเห็นทุกขังนี้เรียกว่า ทุกขานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนานี้แหละที่ได้ชื่อว่า วิโมกขมุข คือบายโถมหน้าในการหลุดพ้นด้วยการตามเห็นทุกขัง และเพราะว่าได้บายโถมหน้าเพื่อให้หลุดพ้นด้วยการตามเห็น ทุกขัง อันหาเป็นปณิธิที่ตั้งแห่งตัณหาไม่ได้ จึงได้ชื่อว่า อัปปณิหิตวิโมกขมุข ครั้นถึงซึ่งความหลุดพ้น ก็ได้ชื่อว่า อัปปณิหิตวิโมกข คือพ้นด้วยการดับทุกข ว่างจากกิเลส

ในทำนองเดียวกัน เมื่อกำหนดจนเกิดปัญญารู้เห็นว่า รูปราเมนี้เป็นอนัตตา ก็ให้ตามเห็นอนัตตานั้น การตามเห็น อนัตตา นี้เรียกว่า อนัตตานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนานี้แหละที่ได้ชื่อว่า วิโมกขมุข คือ บายโถมหน้าในการหลุดพ้นด้วยการตามเห็น อนัตตา การบายโถมหน้าเพื่อให้หลุดพ้นด้วยการตามเห็น อนัตตา อันเป็นความว่างเปล่าจากตัวตน จึงได้ชื่อว่า สุญญตวิโมกขมุข ครั้นถึงซึ่งความหลุดพ้น ก็ได้ชื่อว่า สุญญตวิโมกข เป็นการพ้นด้วยการดับสูญแห่งอัตตา

การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ได้กล่าวความที่ควรทราบเป็นเบื้องต้น สำหรับการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือการเจริญวิปัสสนากาวนามาพอควรแล้ว บัดนี้จะได้กล่าวถึงหลักการในการเจริญ วิปัสสนา อย่างกว้างๆ แต่โดยย่อตามนัยแห่งปริยัติ ไม่ใช่เป็นการกล่าวโดยละเอียด เหมือนกับการ กล่าวถึงวิธีการ อย่างถ้วนถี่ตามนัยแห่งการปฏิบัติ โดยตรง ผู้ประสงค์จะทราบวิธีการปฏิบัติอย่างพิสดาร

- ๑๓๒ -

จะต้องหาความรู้เป็นพิเศษอีกต่างหาก จากคู่มือเล่มนี้ เพราะหนังสือคู่มือเล่มนี้ จะกล่าวถึงหลักการแต่โดยย่อเท่านั้น

การเจริญวิปัสสนาภาวนา ต้องเริ่มต้นตั้งแต่ สีลวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิมีคค ลำดับที่ ๑ เป็นต้นไป

สีลวิสุทธิ และ จิตตวิสุทธิ

๒๐ ปริสุทฺธิมฺหิ สีลสฺมี □ โท การกปฺคฺคฺโค
สมถ วิปสฺสนํ วา ภาวณฺโถ ยถารหํ
อุปจารี อปฺปนํ วา อุปฺปา เทตฺวา สมาหิโต ฯ

การกะบุคคล ผู้ตั้งอยู่ในสีลอันบริสุทฺธิแล้ว เจริญอยู่ซึ่ง สมถะ และ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามสมควร ยังอุปจารสมาธิ หรืออัปนาสมาธิให้บังเกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้มึจิตมั่นคง (จิตตวิสุทธิ)

มีความหมายว่า การกะ แปลว่า ผู้กระทำ บุคคลผู้กระทำความเพียร เพื่อบริสุทฺธิหมดจดจากกิเลส คือ พระโยคี หรือพระโยคาวจร ไปสู่สพายสถาน ที่ปฏิบัติอันเป็นที่สบาย มีอุตุ दिनฟ้าอากาศเหมาะสม เป็นอารามที่รื่นรมย์ บริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ไม่ฝืดเคือง มีกัลยาณมิตรและผู้อุปถัมภ์ ตลอด ธรรมอันเป็นสพายะ เหมาะแก่การปฏิบัติอันเป็นไปด้วย กถาวัตถุ สิ่งที่ควรพูด

เมื่อเข้าสู่สพายสถานแล้ว น้อมตนหาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร มอบ กายถวายอรรถภาพให้เป็นผู้ควรแก่การอบรมสั่งสอน ต่อจากนั้นก็เป็นที่ของ

- ๑๓๓ -

กัลยาณมิตร จะพึงให้การอบรม โดยมุ่งหวังให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส และดับทุกข์โดยสิ้นเชิงเป็นประการสำคัญ

เบื้องต้น พระโยคี พึงตั้งอยู่ในวิสุทธิมคค ลำดับที่ ๑ คือ สิววิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีล

ศีลสมปยุ โนติ จตุปาริสุทธิศีล สมุปทายสมปยุ โน (วิสุทธิมคค มหาฎีกา) บุคคลที่สมบูรณ์ด้วย จตุปาริสุทธิศีลนั้น ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล จตุปาริสุทธิศีล ศีลที่บริสุทธิ์ ๔ ประการนั้น ได้แก่

๑ ปาฏิโมกขสัวรศีล การระวางรักษา กาย วาจา ตาม ปาฏิโมกข โดยการสมาทาน แล้วตั้งอยู่ในวิริติ เจตนาจนเว้น ไม่ล่วงในศีล ๕ ศีล ๘ สำหรับฆราวาส ถ้าเป็นบรรพชิต ก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ หรือศีล ๒๒๗ ตามควร แก่ฐานะ

๒ อินุทริยสัวรศีล พึงสำรวมระวางอินุทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เว้นกั้นไม่ให้บาป อกุศล เกิดขึ้นได้

๓ อาชีวาปาริสุทธิศีล รักษากายวาจา เว้นจากการทำกรพุดเนื่อง ด้วยมิฉาชีพ เลี้ยงชีวิต มีความเป็นอยู่ ด้วยความบริสุทธิ์

ขณะพุดให้มีสติรู้ทันทุกคำพุด ขณะทำงานมี เดิน ยืน นั่ง นอน คู่เหยียด เคลื่อนไหวกาย ให้มีสติรู้ทันทุกอิริยาบถน้อยใหญ่ ขณะเลี้ยงชีพมีความเป็นอยู่ด้วยการรับประทานอาหาร สวมเครื่อง นุ่งห่ม เป็นต้น ก็ให้มีสติรู้ทันทุกขณะ

- ๑๓๔ -

๔ ปจฺจยนิสฺสิตฺตีสึล ป้างก็เรียกว่า ปจฺจยสนฺนิสฺสิตฺตีสึล เว้นจากการ
อาศัยปัจจัยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อนบริโภคปัจจัย ๔ ที่ตนอาศัย มี อาหาร
เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค เป็นการรับจากการบริโภคด้วย
ตัณหา และ อวิชชา

ในการสำรวจระว่างรักษาสีลให้บริสุทธิ์นี้ ในวิสุทธิมคคท่านได้กล่าว
เดือนสติผู้รักษาสีลให้ระว่างสีล ประดุจ

กิกิ ว อณฺฑ	เหมือน	นกกระต๊อยตีวิด	ระว่างไข่
จมรี ว พาลธิ	เหมือน	จามรี	ระว่างขนหาง
ปียี ว ปุคฺค	เหมือน	มาดา	ระว่างบุตรสุดสวาท
นยน์ ว เอกิ	เหมือน	คนตาบอดข้างเดียว	ระว่างนัยน์ตาอีก ข้างหนึ่ง

เมื่อมีสีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ดีแล้ว ชื่อว่ามีรากฐานมั่นคงที่จะทำสมาธิเพื่อ
ชำระใจให้บริสุทธิ์อีกต่อไป แต่ถ้าสีลยังไม่บริสุทธิ์ มีขาด ค่างพร้อย ทะลุอยู่
ก็ยากที่จะทำให้บังเกิดมีสมาธิขึ้นมาได้

อนึ่ง สมาธิที่เกิดจากสีลบริสุทธิ์นี้ มีกำลังมาก ดังปรากฏในปรินิพพาน
สูตร แสดงว่า พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า

สีลปรีภาวิโต สมธิ มหปฺผลโล โหติ มหานิสฺสโร
 สมธิปรีภาวิตา ปตฺต มหปฺผลลา โหติ มหานิสฺสา
 ปตฺตวาปรีภาวิตํ จิตฺตํ สมฺมเทว อาสเวหิ วิมฺจจติ

- ๑๓๕ -

สมาธิที่เจริญไว้ด้วยศีล ย่อมมีกำลังมากและมีผลานิสงส์มาก ปัญญา
ที่ได้เจริญไว้ด้วยสมาธินั้น ย่อมมีกำลังมาก มีอานิสงส์มาก จิตใจที่ได้เจริญไว้
ด้วยปัญญานั้น ย่อมหลุดพ้นจาก อาสวะ ทั้ง ๔ ได้โดยตนเอง

สีตวิสุทธิ นี่เป็นวิสุทธิมีคคลำดับต้นแห่ง วิสุทธิ ๗ ต่อไปก็เป็นจิตตวิสุทธิ
ดังมีบาลีว่า

อุปจารสมาธิ อปปนาสมาธิ เจติ ทูวิโรปิสมาธิ จิตตวิสุทธินาม สมาธิ
ทั้ง ๒ อย่าง คือ อุปจารสมาธิ อปปนาสมาธิ นี้ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ

มีความหมายว่า จิตตวิสุทธิในทางสมถภาวนา หมายถึง อุปจารสมาธิ
คือ สมาธิที่แน่วแน่วจนจะหรือใกล้จะได้ฌานเข้าไปแล้ว ตลอดจนถึง อปปนา
สมาธิ คือ สมาธิที่แนบแน่นอย่างแน่วแน่วจนได้ฌานนั้นด้วย

ส่วนในทาง วิปัสสนาภาวนา นับตั้งแต่ ขณิกสมาธิ ที่เป็นบาทของ
วิปัสสนา คือ มีสติรู้ทันปัจจุบันแห่งรูปนาม ไม่พลออกไปจากปัจจุบันธรรม ดังนั้น
โลก โกรธ หลง ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เมื่อรู้ทันปัจจุบันอยู่ทุกขณะอย่างมั่นคง
เช่นนี้เรียกว่า ขณิกสมาธิ ขณะนี้จิตใจก็บริสุทธิ์จากกิเลส จึงได้ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ
เช่นเดียวกัน

จิตตวิสุทธิ นี่เป็นวิสุทธิมีคคลำดับที่ ๒

ทัญญูวิสุทธิ

ทัญญูวิสุทธิ เป็นวิสุทธิมีคคลำดับที่ ๓ ถ้ากล่าวโดยโสฬสญาณแล้ว
ทัญญูวิสุทธิ ก็ได้แก่ ญาณต้น ที่มีชื่อว่า นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ ๑

- ๑๓๖ -

ในจำนวนญาณทั้งหมดซึ่งมี ๑๖ ญาณ มีคาถาที่ ๒๑ แสดงว่า

๒๑ ปญญา ย ภาวนาโยคํ กุรฺมาโน ตทฺตฺตริ
สมมเทว นามรูปํ ปรีคฺคหํ ลกฺขณาทีโธ
สงฺขารมคฺคโต ทิสฺวา □โธ ทิฏฺฐวิสุทฺธิยํ ฯ

ประกอบความพากเพียรในการเจริญปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น (ยิ่งไปกว่า สीलวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ) กำหนดจนเห็นขึ้นมาเองแห่งลักษณะเป็นต้นของรูปนาม ทั้งสองโดยชอบ คือ เห็นสักแต่ว่าเป็นสังขารธรรมดังนี้ ได้ชื่อว่าตั้งอยู่แล้ว ในทิวฏฐวิสุทธิ

มีความหมายว่า

๑ พระโยคีที่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนถึง สीलวิสุทธิ และ จิตตวิสุทธิ แล้ว ต่อจากนั้นก็กำลังที่จะให้ถึง ทิวฏฐวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งทิวฏฐิ ซึ่งเป็นลำดับที่ ๓ แห่ง วิสุทธิมัคค และเป็นกำลังที่จะส่งให้ถึง นามรูปปริจเฉท ญาณ คือ เห็นแจ้งในรูปและนาม ซึ่งเป็นญาณที่ ๑ แห่ง โสฬสญาณ

๒ ที่ว่าเห็นแจ้งในรูปและนามนั้น มีบาลีว่า ลกฺขณ รัส ปจฺจุปฏฺฐาน ปทฏฺฐาน วเสน นามรูปปรีคฺคโห ทิฏฺฐวิสุทฺธินาม การกำหนดรู้รูปนามด้วย สามารถ แห่ง ลักษณะ รัส ปัจจุปฏิฐาน ปทฏฐาน นั้นชื่อว่า ทิวฏฐวิสุทธิ คือ จะต้องเห็นแจ้งในลักษณะที่จุดกะแห่งรูปนาม จึงจะได้ชื่อว่า เห็นแจ้งในรูปนาม ลักษณะที่จุดกะ ของรูป (ตามนัยแห่งปัจจุสมุปปาท)

(๑) รูปปนลกฺขณํ มีการสลาย แปรปรวน เป็นลักษณะ

(๒) วิกิณฺณรสํ มีการแยกออกจากกันได้ (กับจิต) เป็นกิจ

- ๑๓๗ -

- (๓) อพยาคตปัจจุปปน าน มีความเป็นอพยาคตธรรมเป็นอาการปรากฏ
- (๔) วิตุตตามปท าน มีวิญญาณ เป็นเหตุใกล้
ลักษณะทิจตุกะของนามจิต (ตามนัยแห่งปฏิจจสมุปปาท)
- (๑) วิชขานนลกขณ มีการรู้อารมณ์ เป็นลักษณะ
- (๒) ปุพพกมรส เป็นประธานแก่เจตสิกและรูป เป็นกิจ
- (๓) ปฏิสนธิปัจจุปปน าน มีการสืบต่อระหว่างภพแก่กับภพใหม่ เป็น
อาการปรากฏ
- (๔) สงขารปท าน มีสังขาร ๓ เป็นเหตุใกล้
(วา) วตุตการมมณ ปท าน (หรือ) มีวัตถุกับอารมณ์ เป็นเหตุให้
ลักษณะทิจตุกะของนามเจตสิก (ตามนัยแห่งปฏิจจสมุปปาท)
- (๑) นมนลกขณ มีการน้อมไปสู่อารมณ์ เป็นลักษณะ
- (๒) สัมปโยครส มีการประกอบกับจิต และประกอบกันเองโดย
อาการ เอกุปปาท เป็นต้น เป็นกิจ
- (๓) อวินิฟูโลกปัจจุปปน าน มีการไม่แยกออกจากจิต เป็นอาการปรากฏ
- (๔) วิตุตตามปท าน มีวิญญาณ เป็นเหตุใกล้
๓ ที่ว่ากำหนดรู้รูปนามด้วยสามารถแห่งลักษณะทิจตุกะนั้น แม้จะรู้ไม่
ครบหมดทั้ง ๔ ประการก็ตาม เพียงแต่รู้อย่างใดใน ๔ ประการนั้นสักอย่างเดียว
ก็ได้ชื่อว่า รู้แล้ว

- ๑๓๘ -

แต่ว่า ในลักษณะที่จุดกะนี้ ปัจจุบันฐาน คือ อาการปรากฏ หรือ ผลปรากฏ เป็นการที่สำคัญกว่าเพื่อน จึงเป็นประการที่ควรจักต้องรู้โดยแท้

๔ ก่อนอื่น ต้องทำความเข้าใจไว้อย่างแน่นอนว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนา นั้นต้องมี ปรมัตตอารมณ์ เป็น กัมมัญฐาน จะม้ออารมณ์เป็นบัญญัติหรือเอาบัญญัติมาเป็นอารมณ์ในการเจริญ วิปัสสนา หาได้ไม่

ปรมัตตอารมณ์ ที่จะต้องพิจารณาให้เห็นแจ้งเป็นประเดิมเริ่มแรกก็คือ รูปนาม การที่จะให้เห็นแจ้งใน รูปนาม ก็ต้องดำเนินการตามนัยแห่ง สติปัญญาวิธีเดียว จะดำเนินการอย่างอื่นใดให้ปรากฏ รูปนาม ตามสภาพแห่งความเป็นจริงนั้น หาได้ไม่

สติปัญญาฐานนั้นก็ได้อำเนกพิจารณาไว้เป็น ๑๔ ประการคือ

ก. กายานุปีศสนาสติปัญญาฐาน สติตั้งมั่นในการพิจารณาเรื่อยๆ ซึ่งกายอันหมายถึงที่ประหมัดแห่งรูป คือ รูปขั้นที่ แจกแจงได้เป็น ๑๔ บัพพะ

ข. เวทนานุปีศสนาสติปัญญาฐาน สติตั้งมั่นในการพิจารณาเรื่อยๆ ซึ่งเวทนา อันหมายถึงความรู้สึกเป็นทุกข์เป็นสุข คือ เวทนาขั้นที่ แจกแจงได้เป็น ๕ บัพพะ

ค. จิตตานุปีศสนาสติปัญญาฐาน สติตั้งมั่นในการพิจารณาเรื่อยๆ ซึ่งจิตอันหมายถึงเฉพาะความรู้สึกที่ เป็น โลภี คือ วิญญาณขั้นที่ แจกแจงได้เป็น ๑๖ บัพพะ

ง. ธรรมานุปีศสนาสติปัญญาฐาน สติตั้งมั่นในการพิจารณาเรื่อยๆ ซึ่งธรรม อันหมายรวมทั้งรูปทั้งนาม แจกแจงได้เป็น ๕ บัพพะ คือ ขั้นที่ ๕ นิเวศน์ ๕, อายุตนะ ๑๒, โพชฌงค์ ๗, อริยสัจจ ๔,

- ๑๓๘ -

มีรายละเอียดพอประมาณ แจ่มอยู่แล้วในคู่มือการศึกษา ปริเฉทที่ ๗
ตอน สติปัฏฐาน ขอให้ทบทวนดูที่นั่นด้วย

๕ ในขั้นต้นต้องพิจารณา กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ให้มีสติตั้งมั่น
ในการพิจารณารูปก่อน กำหนดรูปร่างที่เกิดจากอิริยาบถใหญ่ อันได้แก่ เดิน
ยืน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อย อันได้แก่ การเคลื่อนไหวกายทำการงานต่างๆ
ทุกอย่าง ที่ให้ดูรูปเหล่านี้ก่อน ก็เพราะรูปเหล่านี้เป็นของหยาบ เห็นได้ง่าย
กว่ารูปอื่นๆ

การดูก็ต้องดูด้วยความมีสติสัมปชัญญะ คือ ให้รู้ตัวอยู่ทุกขณะจิตว่า
ขณะนี้กำลังดูรูปอะไร อย่าให้เผลอไปนึกคิดอะไรอื่นเสีย

อิริยาบถใหญ่ คือ อิริยาบถบัพพะ อิริยาบถย่อย คือ สัมปชัญญะบัพพะ
เหล่านี้เป็นรูปทั้งนั้น จิตที่รู้อาการต่างๆ แห่งอิริยาบถเหล่านี้เป็นนาม

๖ ในขณะที่กำลังกำหนด กำลังพิจารณาอิริยาบถต่างๆ เหล่านี้ย่อม
อาจเกิด เวทนา ปรากฏขึ้นมา เช่น นั่งนานไปหน่อยก็เมื่อย หรือมีตัวแมลงมา
กัดต่อยเจ็บปวด ทำให้เกิดทุกขเวทนา ก็ให้มากำหนดในเวทนาที่กำลังปรากฏ
อยู่ อันเป็นการพิจารณาเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เวทนาที่กำลังปรากฏอยู่นั้นเป็นนาม (นามเจตสิก), จิตที่รู้เวทนานั้นก็
เป็นนาม (นามจิต), หทยวัตถุอันเป็นที่อาศัยให้จิตเจตสิกเกิดนั้น เป็นรูป ถ้าเวทนา
นั้นปรากฏเกิดที่กาย กายที่เวทนาอาศัยเกิดนั้นก็ เป็นรูป

- ๑๔๐ -

๗ ในขณะที่กำหนดอิริยาบถต่างๆ นั้นอยู่ อาจมีรูปารมณ์มาปรากฏ
เฉพาะหน้า ก็ให้มากำหนดในการเห็น อันเป็นการพิจารณา จิตตานุปัสสนาสติ-
ปัฏฐาน

การกำหนดการเห็นนั้น ให้รู้แค่เห็น อันเป็นปรมัตเท่านั้น ไม่ให้คิดเลย
ไปว่ารูปที่เห็นนั้นเป็นอะไร อันจะเป็นบัญญัติไป เพราะการเจริญวิปัสสนากาวนา
เพื่อให้เห็นแจ้งรูปนามอันเป็นปรมัต ไม่ได้มีความประสงค์จะให้รู้บัญญัติ ดังที่
ได้กล่าวแล้วในข้อ ๔ ข้างต้นนี้

สิ่งที่เห็นนั้นเป็นรูปและเป็นธรรมภายนอก มากระทบประสาทตาอันเป็น
รูปเหมือนกันแต่เป็นธรรมภายใน จึงทำให้เกิดการเห็นขึ้น การเห็น คือ จักขุ
วิญญาณนี้เป็นนาม จิตที่รู้ว่าเห็นก็เป็นนาม

๘ ถ้ามีเสียงมาปรากฏเฉพาะหน้า ก็ให้กำหนดในการได้ยิน และให้รู้แค่
ได้ยินเสียงเท่านั้น ไม่ให้คิดรู้เลยไปว่า เสียงนั้นเป็นเสียงอะไร พุคเรื่องอะไร ทั้ง
นี้เพื่อจะได้เกิดปัญญาให้รู้ว่า เสียงเป็นรูปภายนอก มากระทบประสาทหูอันเป็น
รูปภายใน จึงทำให้ได้ยิน คือ เกิดโสตวิญญาณ อันเป็นนาม จิตที่รู้ว่าได้ยิน
ก็เป็นนาม

๙ ถ้ามี คันธารมณ์ รสารมณ์ โปฏฐัพพารมณ์ มาปรากฏเฉพาะหน้า
ก็ให้กำหนด ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ ตามควรแก่กรณี
ทำนองเดียวกับ รูปารมณ์ สัททารมณ์ ที่กล่าวมาแล้วนั้น

๑๐ มีข้อที่ควรกล่าวตรงนี้ เช่น การกำหนดทางกายทวารนั้น ถ้า
กำหนดพิจารณา กายวิญญาณก็เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน กายวิญญาณ
เป็นนาม กายปสาท ที่เป็นที่ตั้งเป็นที่เกิดแห่งกายวิญญาณ นั้นเป็นรูป

- ๑๔๑ -

ถ้ากำหนดพิจารณาทุกข์สุขที่เกิดพร้อมกับกายวิญญาณนั้น ก็เป็นเวทนา
นุปีสสนาสติปัญญา เวทนา เป็นนาม กายปสาทอันเป็นที่อาศัยเกิดแห่งเวทนานี้
ก็เป็นรูป

ถ้ากำหนดพิจารณาสิ่งที่มากระทบ คือ โภกฐัพพารมณฺ์ อันได้แก่ เย็น
ร้อน อ่อน แข็ง ซึ่งเป็นรูปขันธ ก็เป็นขมมานุปีสสนาสติปัญญา โภกฐัพพารมณฺ์
ที่มากระทบก็ดี กายปสาทที่รับกระทบก็ดี เป็นรูป จิตที่รู้กระทบนั้นเป็นนาม

ถ้ากำหนดพิจารณาการกระทบถูกต้อง คือ ผัสสะ ก็เป็นขมมานุปีสสนา
สติปัญญา ผัสสะก็ดี จิตที่เกิดพร้อมกับผัสสะก็ดี เป็นนาม กายปสาทที่เป็นที่
อาศัยเกิดแห่งกายวิญญาณและเจตสิกนี้ เป็นรูป

๑๑ บางทีในเวลาที่กำหนดพิจารณาอิริยาบถอยู่ จิตอาจเลื่อนลอยไป
คิดอะไรอื่นที่ไม่ใช่อิริยาบถที่กำหนด ซึ่งเรียกว่าฟุ้งไปก็ดี หรือว่าเกิดท้อใจน้อยใจ
ที่ได้พยายามกำหนดมาเป็นหนักหนา ก็ยังไม่ได้เห็นธรรมอะไรสักอย่าง อันเป็น
การเกิดโทสะขึ้นมาก็ดี หรืออยากรู้ อยากเห็นธรรมอย่างนั้นอย่างนี้ อันเป็น
โลภะก็ดี

ถ้ากำหนดดู จิตที่ฟุ้ง จิตที่เป็น โทสะ จิตที่มี โลภะ ก็เป็นจิตตานุปีสสนา-
สติปัญญา ถ้ากำหนดดู ความฟุ้ง ความไม่พอใจ ความอยากได้ ก็เป็นขมมา-
นุปีสสนาสติปัญญา

จิตฟุ้ง โทสจิต โลภจิต เป็นนาม (นามจิต) ความฟุ้ง ความไม่พอใจ
ความอยากได้ เป็นนาม (นามเจตสิก) หทยวัตถุอันเป็นที่อาศัยให้เกิด จิตเจตสิก
เหล่านี้ัน เป็นรูป

- ๑๔๒ -

๑๒ อาจกล่าวได้ว่า อันการกำหนดพิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิต ก็ได้ชื่อว่า ได้พิจารณา ธรรมานุสสติปิฎกฐาน ไปด้วยในตัว เพราะกายหมายถึงรูป รูปก็เป็นธรรม เวทนามีเป็นธรรม จิตก็เป็นธรรม ล้วน แต่เป็นธรรมทั้งนั้น ไม่พ้นไปจากธรรมเลย

๑๓ การที่ให้ผู้ทั่วทุกขณะจิตว่าขณะนี้กำลังรู้อะไรอยู่ดูนามอะไรอยู่ที่ เพื่อให้จิตใจจดจ่อตั้งสติอย่างมั่นคงในการพิจารณารูปนามเหล่านั้น จะได้ไม่แต่ไปคิดเรื่อง โลก โกรธ หลง อันรวมเรียกสั้นๆ ว่าจะได้ไม่เกิด อภิชฌา และ โทมนัส เพราะการเจริญสติปิฎกฐานก็เพื่อปิดกั้นหรือทำลาย อภิชฌา และ โทมนัส นี้เอง ดังนั้นการกำหนดดูรูปนามก็ต้องดูด้วยความ ไม่ยินดี และไม่ยินร้าย ด้วย ถ้าเกิดความยินดีมีความปรารถนาว่าคงเกิดผลอย่างนั้นอย่างนี้มาให้เห็นก็ดี เกิดความยินดีติดใจในรูปนามนั้นก็ดี ก็เป็นอภิชฌา แต่ถ้าเกิดความน้อยใจขึ้นมา ว่าได้กำหนดดูอยู่นานแล้ว ก็ไม่ปรากฏธรรมอะไรขึ้นมาให้เห็นเสียบ้างเลยก็ดี เกิดความไม่ชอบใจในรูปนามนั้นก็ดี ก็เป็นโทมนัส อันไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการเจริญสติปิฎกฐาน

๑๔ ครั้นสติตั้งมั่นในการพิจารณารูปนามดังกล่าวแล้ว ก็จะเกิดปัญญา ขึ้นมาเองว่า รูปเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร และนามที่นุ่มไปรู้อุปนัยเป็น อย่างเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร เป็นการเห็นอย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริงแห่ง สภาพของรูปธรรมนามธรรม ว่าเป็นคนละสิ่งคนละส่วน หาใช่เป็นสิ่งเดียวกันไม่ โดยไม่ได้คิดเอา เคาเอา อนุমানเอาเอง แต่เป็นการเห็นอย่างประจักษ์

- ๑๔๓ -

๑๕ เมื่อเห็นประจักษ์ในรูปนาม ก็ทำให้คลายความเห็นผิดอันติดสันดาน มาสิ้นเอนกอนันตชาติในสังสารวัฏฏ ว่าเป็นตัวเป็นคนเป็นเราเป็นเขาหลงได้ เห็นเช่นนี้ได้ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นความเห็นอันบริสุทธิ์ถูกต้อง จัดเป็นญาณต้น คือ นามรูปปริจเฉทญาณ แห่งโสฬสญาณ

๑๖ ที่เห็นได้ถึงเช่นนี้ไม่ใช่ง่ายเลย เพราะจิตใจที่ยังไม่ได้ฝึกฝนอบรม นั้น มักจะมีอาการ ๓ อย่าง คือ

ก. ประเปรียว ชอบเที่ยว ไม่อยู่นิ่ง

ข. เบื่ออารมณ์ง่าย โคร่แต่อารมณ์ใหม่ๆ เสมอ

ค. บังคับไม่ได้ ยิ่งบังคับยิ่งฝ่าฝืน

แต่ก็ไม่เหลือวิสัย ถ้าได้ตั้งใจฝึกฝนอบรมจริง ขนาดเนื้อจะเหือด เลือดจะแห้ง เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ไม่ยอมทอดอย

อนึ่ง ทิฏฐิวิสุทธิ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญา ที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา เพราะเป็นปัญญาที่เกิดจาก วิปัสสนาภาวนา ซึ่งสามารถละ สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นคนเสียได้

ปัญญา

ปัญญา มีลักษณะรู้ชัดรู้แจ้ง ซึ่งสภาวะแห่งรูปธรรมนามธรรม มี อรรถธิบายกว้างขวางมาก แจกแจงได้เป็นหลายนัยหลายกระบวน ในวิสุทธิ มักคอรรถถา ก็จำแนกเป็น ๖ หมวดรวม ๓๑ อย่าง ที่เรียกว่า ปัญญา ๓๑ ทัส แต่ในที่นี้จะแสดงแต่นัยเดียวที่เกี่ยวข้องแก่เรื่องนี้ว่า ปัญญามีอยู่ ๓ อย่าง คือ สุตามยปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา เท่านั้น

- ๑๔๔ -

สุตามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการเรียน บ้างก็เรียกว่า
อุคคหโกสลลัญญณ แปลว่าความรู้ที่ฉลาดจากการเรียน ซึ่งต้องอาศัยธรรม ๕ ประการ
คือ สัทธา ความเชื่อ, อโรกิกะ ความไม่มีโรค, อาสาเรขยยะ ความไม่ไอ้อวด,
วิริยรัพพะ ความเพียร และ ปัญญา ความรู้

จินตามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากความตรึกนึกคิด ความพินิจ
ไตร่ตรอง

ภวานามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการอบรมให้มีขึ้นและให้เจริญขึ้น
ด้วย ได้แก่ปัญญาที่เกิดจาก สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา

กังขาวิตรณวิสุทธิ

กังขาวิตรณวิสุทธิ เป็นวิสุทธิมคค ลำดับที่ ๔ และเป็นญาณที่ ๒
แห่งโศฬสญาณ มีชื่อว่า ปัจจยปริคคหณญาณ มีคาถาที่ ๒๒ แสดงว่า

๒๒ เตลั ว นามรูปานัน ปัจจยั ปริกุกคหิยั

ปัจจยั สมปสสุติตฺวาน นามรูปสสุต ตตโต

นามรูปสสุตติ กงขั วิตรตฺวา ติกาลิกั ฯ

เมื่อกำหนดจับปัจจัยแห่งนามและรูปเหล่านั้น และพิจารณาเห็นปัจจัย
แห่งนามและรูปโดยกว้าง ชอบแล้ว จึงข้ามพ้นความสงสัย อันอาศัยนามและ
รูปที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓

- ๑๔๕ -

มีความหมายว่า เมื่อพระโยคีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทิฐฐิวิสุทธิ
คือถึง นามรูปปริจเฉทญาณ เห็นแจ้งในรูปธรรมนามธรรมตามความเป็นจริง
แล้วตั้งอยู่ในวิสุทธินั้นโดยไม่เสื่อมถอย อันตรายต่างๆ มี นิวรณ์ และนิमित
ร้ายทั้งหลายไม่อาจกล้ำกลายได้ เพราะอำนาจที่มีอินทรีย์และพละแก่กล้า คือ

- สัทธา เชื่อต่อการปฏิบัติแน่นอน
- วิริยะ พากเพียรปฏิบัติวิปัสสนายิ่งขึ้น
- สติ ระลึกลับต่อปัจจุบันแห่งรูปนามทุกขณะ
- สมาธิ มั่นคง ไม่ผลอจากรูปนาม
- ปัญญา รู้เห็นรูปนามแจ่มชัดยิ่งขึ้น

ด้วยกำลังอันยิ่งใหญ่แห่งธรรม ๕ ประการนี้ จึงยังให้พระโยคีแจ้งใน
ปัจจัยที่เกิดรูปนาม คือแจ้งว่า

ปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนั้น ได้แก่ กรรม จิต อุดู อาหาร

ปัจจัยที่ทำให้เกิดนามนั้น ได้แก่ อารมณ์ วัตถุ มนสิการ

อีกนัยหนึ่งแสดงโดยละเอียดออกไปตามนัยแห่งปฏิจสมุปปาตว่า ปัจจัย
ให้เกิดรูปนั้น ได้แก่ อวิชชา ตัณหา กรรม และอาหาร

ปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้น ได้แก่ อวิชชา ตัณหา กรรม และ นามรูป

(นามรูปในที่นี้หมายถึงเจตสิกกับกัมมรูปเท่านั้น)

ปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิก นั้น ได้แก่ อวิชชา ตัณหา กรรม และ ผัสสะ

- ๑๔๖ -

เมื่อรู้เช่นนี้แล้วก็หมดสิ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ คือ รู้ว่ารูปนาม
ปัจจุบันนี้ มีความหมายเป็นอยู่อย่างนี้ อดีตที่ล่วงแล้วมา ก็ภพที่ชาติก็เป็นมาอย่างนี้
ต่อไปในอนาคตอีกก็ภพที่ชาติ ก็จักต้องเป็นไปอย่างนี้อีก รวมหมดความสงสัย

๑๖ ประการ คือ

ก. ความสงสัยในอดีตกาล ๕ ได้แก่

- ๑ อโหสิ นุโข อหิ อติตมทุรานัง เราได้เคยเกิดหรือ
- ๒ น นุโข อโหสิ อติตมทุรานัง เราไม่เคยเกิดหรือ
- ๓ ที นุโข อโหสิ อติตมทุรานัง เราได้เกิดเป็นชาติใด
- ๔ ถถิ นุโข อโหสิ อติตมทุรานัง เราได้เกิดเป็นประการใด
- ๕ ที หุตฺวา ที อโหสิ อติตมทุรานัง เราได้เกิดเป็นใคร แล้วเกิดต่อเป็นใคร

ข. ความสงสัยในอนาคตกาล ๕ ได้แก่

- ๑ อโหสิ นุโข อหิ อนาคตมทุรานัง เราจะได้เกิดหรือ
- ๒ น นุโข อโหสิ อนาคตมทุรานัง เราจะไม่ได้เกิดหรือ
- ๓ ที นุโข อโหสิ อนาคตมทุรานัง เราจะได้เกิดชาติใด
- ๔ ถถิ นุโข อโหสิ อนาคตมทุรานัง เราจะได้เกิดด้วยประการใด
- ๕ ที หุตฺวา ที อโหสิ อนาคตมทุรานัง เราได้เกิดเป็นใคร แล้วเกิดต่อใคร

เป็นใครอีก

- ๑๔๗ -

ค. ความสงสัยในปัจจุบันกาล ๖ ได้แก่

- ๑ อหิ นุโฆ อสุสมิ เรานี้เป็นตัวเราหรือ
- ๒ โน นุโฆสมิ เรานี้ไม่ใช่ตัวเราหรือ
- ๓ กิ นุโฆสมิ เราเป็นอย่างไรเล่า
- ๔ กถิ นุโฆสมิ เรานี้เป็นประการใด
- ๕ อยิ นุโฆ สตุโต กุโต อากโต เรานี้เป็นสัตว์หรือ
- ๖ โส กุหิ คามิ ภวิสฺสติ เรามาจากไหน แล้วจะไปไหนอีกเล่า

ความสงสัย ๑๖ ประการนี้เป็นการแสดงตามนัยแห่งพระสูตร ส่วนตามนัยแห่งพระอภิธรรมนั้นแสดงว่า พระโยคีผู้ถึงแล้ว ซึ่งกังวลวิตรณวิสุทธิตือ ปัจฉยปริคคหญาณ ข่อมพ้นจากความสงสัย ๘ ประการ คือ

๑ ความสงสัยในพระพุทธเจ้า คือ สงสัยในพระพุทฺธคุณ ๕ ประการ มีรายละเอียดแจ้งอยู่แล้วที่ พุทธานุสสติ ข้างต้นนี้

๒ ความสงสัยในพระธรรมเจ้า คือ สงสัยในพระธรรมคุณ ๖ ประการ มีรายละเอียดแจ้งอยู่แล้วที่ ธรรมานุสสติ ข้างต้นนี้

๓ ความสงสัยในพระสงฆ์เจ้า คือ สงสัยในพระสังฆคุณ ๕ ประการ มีรายละเอียดแจ้งอยู่แล้วที่ สังฆานุสสติ ข้างต้นนี้

๔ ความสงสัยในการศึกษา ในข้อปฏิบัติ แห่งพระพุทธศาสนา คือ สิล สมาริ ปัญญา

๕ ความสงสัยในอดีตกาลแต่ชาติปางก่อน

- ๑๔๘ -

๖ ความสงสัยในอนาคตกาล ที่จะมามีในชาติหน้า

๗ ความสงสัยในปัจจุบันกาลในชาตินี้

๘ ความสงสัยในปฏิจตุสมุปบาท คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่อเนื่องกัน โดยไม่ขาดสาย ซึ่งทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ

สรุปความแล้ว แม้จะมีความสงสัยเอนกประการก็ตาม แต่เมื่อถึง กังขารวิตรณวิสุทธิตัวแล้ว แจ่มใน ปัจจัยปริคคหญาณแล้ว ก็พ้นจากการสงสัย

๒ ประการ คือ สงสัยในพระพุทธศาสนา และสงสัยในปัจจัยแห่งรูปนาม

ปัจจัยปริคคหญาณ สามารถละ อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นผิดว่าไม่มีเหตุ, ละ วิสมเหตุกทิฏฐิ เห็นผิดโดยยึดถือเหตุที่ไม่เหมาะ ไม่สมควร และละ กังขามลทิฏฐิ มลทิน หรือความหม่นหมองอันเกิดจากความสงสัย เหล่านี้ เสียได้

ผู้ที่ข้ามพ้นความสงสัย คือ ได้ปฏิบัติจนได้แจ่ม กังขารวิตรณวิสุทธิตัว เป็นวิสุทธิตัวที่ ๔ ในวิสุทธิตัวทั้ง ๗ ซึ่งตรงกับ ปัจจัยปริคคหญาณ อันเป็นญาณที่ ๒ แห่งโสฬสญาณนี้แล้ว ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็น จุฬโสภาบัน ดังที่ วิสุทธิมัคคภาค ๓ หน้า ๒๒๕ บรรทัดที่ ๑๗ แสดงไว้ว่า

อิมินา ปน ตาณน สมนุณาคโต วิปสุสโก พุทธสาสนน ลทุชสุสาโส ลทุชปตฺติโก □ นียตคคิโก จุฬโสภาปนฺโน นาม โหติ ฯ

ผู้เจริญวิปัสสนาถึงญาณที่ ๒ นี้แล้ว ได้ความเบาใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัยในพระพุทธศาสนา มีคติอันเที่ยง ชื่อว่า จุฬโสภาบัน

- ๑๔๘ -

มัทคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

มัทคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิสุทธิมัทค อันดับที่ ๕ ตรงกับ
โสฬสญาณที่ ๓ และที่ ๔ ที่ชื่อว่าสัมมสนญาณและอุทยัพพญาณ ดังมีกาลา
ที่ ๒๑ แสดงว่า

๒๑ ตโต เตเสวว ฌมเมสุ สมมุติ ลกขณตฺตย

เตสุ ปจฺจย วเสน เจว ขณวเสน จ

อุทยพฺพย ตาณน สมปฺสฺสึ อุทยพฺพย ๑

แต่นั้นพิจารณาอยู่ซึ่งพระไตรลักษณ์ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแหละ แต่
ค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับในธรรมเหล่านั้นด้วยอุทยัพพญาณ ด้วย
สามารถแห่งปัจจย และสามารถแห่งขณะจิต

มีความหมายว่า เมื่อพระโยคีผู้ประกอบความเพียร เจริญวิปัสสนา
กัมมัฏฐาน จนถึงปัจจยปริคคญาณ เห็นปัจจยแห่งรูปนามดังกล่าวแล้วโดย
ไม่เสื่อมถอย ต่อจากนั้นด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์และพละ เป็นปัจจยส่งให้ก้าว
ขึ้นสู่ สัมมสนญาณ เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง
เพราะอรรถว่าไม่เที่ยง ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องสิ้นไป ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง, เป็นทุกข์
เพราะอรรถว่า ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแตกดับไป, เป็นอนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็น
ไปตามอำนาจผู้ใด บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่เป็นแก่นสาร

- ๑๕๐ -

แม้สัมมสนญาณ จะเห็น ไตรลักษณ์ก็ดี แต่การเห็นในญาณนี้ยังนับว่า
หยาบอยู่ ยังไม่แน่ชัดทีเดียว เพราะต่อเมื่อเห็นรูปนามใหม่เกิดขึ้นมาแล้ว จึงได้
เกิดปัญญาสูงขึ้นมารูปนามเก่านั้นดับไปแล้ว เรียกว่า สันตติยังไม่ขาด คือ
ในขณะที่รูปนามดับไป ก็ไม่ทันได้เห็นในขณะที่ดับไปในทันทีที่ดับนั้น ต่อเมื่อมี
รูปนามเกิดมาสืบต่ออีกใหม่ นั้นปรากฏแล้ว จึงจะรู้ว่ารูปนามเก่าดับไปแล้ว อัน
เป็นความรู้ที่ยังอิงอาศัย จินตามยปัญญาอยู่

สัมมสนญาณนี้สงเคราะห์ลงใน มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็น
วิสุทธิมัคค ลำดับที่ ๕

อนึ่ง ในการพิจารณาไตรลักษณ์นี้ มีวิธีพิจารณาอยู่ ๔ แบบ ชื่อ
กลาปสัมมสนนัย อัทธาสัมมสนนัย สันตติสัมมสนนัย และ ขณะสัมมสนนัย

๑ พิจารณารูปนามโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย กลาป
สัมมสนนัย นั้น เป็นการพิจารณาทั้งกลุ่มทั้งก้อน จับเอาโดยส่วนรวม เช่นถ้า
พิจารณาเป็นขั้น ก็กำหนดให้รู้ในขั้น ๕ ไปจนไตรลักษณ์ปรากฏ

ถ้าพิจารณา อายุตนะ ก็กำหนดรู้ใน อายุตนะ ๑๒

ถ้าพิจารณา ธาตุ ก็กำหนดรู้ใน ธาตุ ๑๘

ถ้าพิจารณา ทวาร ก็กำหนดรู้ใน ทวารทั้ง ๖

หรือพิจารณาอารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖

เจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ หรือ ๓๒ โภกฐาส หรือ โลภียอินทริย ๑๕

หรือธาตุทั้ง ๓ คือ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ หรือภพทั้ง ๕ ใดๆ

อย่างหนึ่งจนไตรลักษณ์ปรากฏ

- ๑๕๑ -

ปัญญาของพระโยคีที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน กลาปสัมมสนนัย
นี้แหละ ชื่อว่า สัมมสนญาณ การพิจารณาแบบนี้ เป็นวิธีที่ง่ายที่สุด

๒ พิจารณารูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย
อทธาสัมมสนนัย เป็นการกำหนดรูปรูปนามที่เกิดขึ้นในภพก่อนว่า รูปนามที่เคย
เกิดในภพก่อนนั้น เดียวนี้ก็ไม่มีแล้ว ล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

รูปนามที่กำลังเกิดอยู่ในภพนี้ ก็ไม่ไปเกิดในภพหน้า ย่อมดับไปใน
ภพนี้เท่านั้น ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

รูปนามที่จะเกิดในภพหน้า ก็ย่อมดับอยู่ในภพหน้านั้น ไม่ได้ติดตามไป
ในภพต่อๆ ไปอีก ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นเดียวกันทั้งสิ้น

ปัญญาของพระโยคีที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน อทธาสัมมสนนัยนี้
ชื่อว่า สัมมสนญาณ การพิจารณาแบบนี้ เป็นวิธีที่ละเอียดกว่าแบบ กลาป
สัมมสนนัย

๓ พิจารณารูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย
สันตติสัมมสนนัย เป็นการกำหนดรูปนามที่เกิดติดต่อกันเป็นระยะๆ เช่น

รูปที่เกิดอยู่ในขณะนอน เมื่อลุกขึ้นนั่ง รูปเหล่านั้นก็หาได้ติดตามมา
ด้วยไม่ ย่อมดับไปในขณะตื่นนอนนั่นเอง

รูปที่เกิดอยู่ในขณะนั่ง เมื่อยืนขึ้นแล้ว รูปนั้นก็ไม่ได้ตามมา คงดับไป
ในขณะนั่งนั่นเอง

รูปที่เกิดอยู่ในขณะยืน เมื่อเดินแล้ว รูปนั้นก็ไม่ได้ตามมา คงดับไป
ขณะยืนนั่นเอง ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น

- ๑๕๒ -

ฝ่ายเวทนา ในขณะที่กำลังสบายอยู่แล้วความไม่สบายเกิดขึ้น ความรู้สึกสบายนั้นก็ดับไป ไม่ได้ตามมา เมื่อมีความรู้สึกที่ไม่สบายอยู่ ครั้นเปลี่ยนเป็นสบายขึ้นมาอีก ความรู้สึกไม่สบายก็ดับไปในขณะนั้นเอง ไม่ได้ตามมา ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้ เป็นต้น

ฝ่ายสัญญา ความจำในขณะที่เห็นรูปารมณ์อยู่ ครั้นได้ยินเกิดขึ้น ก็มาจำในเสียงนั้น ความจำในรูปารมณ์ก็ดับไป และเมื่อมีการได้กลิ่นเกิดขึ้นความจำในสัททารมณ์ก็ดับไป มาจากกลิ่นนั้นเสีย ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ฝ่ายสังขาร ในขณะที่พอใจชอบใจอยู่ เมื่อมีความไม่พอใจเกิดขึ้น ความชอบใจพอใจนั้นก็ดับไป หรือ กำลังมีความไม่ชอบใจอยู่ กลับมีความเมตตากรุณาขึ้น ความไม่ชอบใจนั้นก็ดับไป ซึ่งล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ฝ่ายวิญญาน ในขณะที่รู้รูปารมณ์อยู่ มีความรู้ในสัททารมณ์เกิดขึ้น ความรู้ในรูปารมณ์นั้นก็ดับไป และขณะที่รู้สัททารมณ์อยู่นั้น หากว่ามีความรู้ในคันธารมณ์เกิดขึ้น ความรู้ในสัททารมณ์นั้นก็ดับไป ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ปัญญาของพระโยคีที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน สันตติสัมมสนนัยนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ การพิจารณาแบบนี้เป็นวิธีที่ละเอียดกว่า อัทธาสัมมสนนัยขึ้นไปอีก

๔ พิจารณารูปนามโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาโดยขณะสัมมสนนัย เป็นการพิจารณาความเกิดขึ้นและดับไปของรูปหนึ่งต่ออีกรูปหนึ่ง การเกิดขึ้นและดับไปของจิตดวงหนึ่งต่อจิตอีกดวงหนึ่ง อย่างไม่ขาดสาย ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งสิ้น

- ๑๕๓ -

ปัญญาของพระโยคีที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน ขณะสัมมสนนัยนี้
ชื่อว่า สัมมสนญาณ เช่นเดียวกัน การพิจารณาแบบนี้เป็นวิธีที่ละเอียดที่สุดแล้ว
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่พระองค์เดียวเท่านั้น จึงสามารถพิจารณาได้

การเห็นไตรลักษณ์นั้น ย่อมประจักษ์ในขณะที่ รูปนามดับ เพราะว่า
ดับไปจึงเป็นอนิจจังไม่เที่ยง ถ้าเที่ยงอยู่ก็ไม่ดับ, เพราะว่าดับไปจึงเป็นทุกข์
ทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ก็ไม่ดับ และเพราะว่าดับไป จึงเป็นอนัตตา บังคับบัญชา
ให้คงอยู่ไม่ได้ ถ้าบังคับบัญชาได้ ก็ไม่ให้ดับไปได้ แต่ว่า สัมมสนญาณนี้ เห็น
ความเกิดของรูปนามที่ เกิดใหม่ ขึ้นมาแทนแล้ว จึงได้รู้ว่ารูปนามเก่านั้นดับไป
แล้ว เป็นการรู้ได้โดยอนุโลมด้วยอาศัยจินตามยปัญญาเข้ามาช่วย ไม่ได้
ประจักษ์ในขณะที่ดับ ดังนั้นจึงกล่าวว่า สัมมสนญาณ เป็นญาณ ที่ยกูปนาม
ขึ้นสู่ไตรลักษณ์

สัมมสนญาณนี้ สามารถละ สมุหคคาหะ การยึดเรายึดเขา เสียได้

ตั้งแต่ นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณที่ ๑, ปัจจัยปริคคหญาณ ญาณที่ ๒
จนถึง สัมมสนญาณ ญาณที่ ๓, นี้ ล้วนแต่ยังเป็นญาณที่ ต้องอาศัย จินตามย
ปัญญา เข้าช่วยอยู่ทั้ง ๓ ญาณ และนับแต่ อุทยัพพญาณ เป็นต้นไป ไม่ต้อง
อาศัย จินตามยปัญญา เข้ามาช่วยอีกเลย

เมื่อพระโยคี กำหนดพิจารณาจนถึง สัมมสนญาณ ที่สงเคราะห์ใน
มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิมัคคลำดับที่ ๕ แล้ว และตั้งมั่นใน
การพิจารณาเห็นรูปนามที่เกิดใหม่ ซึ่งทำให้เกิด ปัญญา รู้เห็นว่ารูปนามเก่านั้น
ดับไปแล้ว ที่เรียกว่า สันตติยังไม่ขาด นั้นต่อไปโดยไม่ท้อถอย ด้วยอำนาจแห่ง

- ๑๕๔ -

อินทรีย์และพระก็จะเป็นปัจจัยให้เห็นชัดขึ้น จนเห็นใน ขณะทีดับ โดยรูปนามใหม่ยังไม่ทันเกิดขึ้นมาแทน และเห็นใน ขณะทีเกิด ของรูปนามใหม่นั้นด้วย อันเป็นการเห็นทั้งความดับของรูปนามเก่า และเห็นความเกิดของรูปนามใหม่ จึงเรียกว่าเห็นทั้งความเกิดและความดับ เห็นอย่างนี้เรียกว่าเห็นอย่าง สันตติชาติ ได้ชื่อว่าเป็น อุทฺถัพพญาณ เป็นญาณทีประจักษ์แจ้ง ไตรลักษณ์โดยชัดเจน

อุทฺถัพพญาณ ญาณทีเห็น ไตรลักษณ์ คือเห็นทั้งการเกิดการดับนั้น ยังจำแนกได้เป็น ๒ มีชื่อวา ตรุณอุทฺถัพพญาณ เป็นอุทฺถัพพญาณ ทียังอ่อนอยู่ และ พลวอุทฺถัพพญาณ เป็นอุทฺถัพพญาณทีแก่กล้า มีสติระลึกรู้ เฉพาะรูปธรรมนามธรรม ไม่เลยถึงบัญญัติ รู้ปต์ปรมัตถล้วนๆ อุทฺถัพพญาณ ทียังอ่อนอยู่ นี้แหละทีถึงคราวทีบังเกิด วิปีสสนูปกิเลส

วิปีสสนูปกิเลส

วิปีสสนูปกิเลส เป็นครื่องเศร้าหมองของวิปีสสนา และเป็นสหชาติ ธรรมของวิปีสสนาด้วย เพราะผู้เจริญวิปีสสนากัมมัญฐานจนเกิดญาณแก่กล้าถึง ตรุณอุทฺถัพพญาณแล้ว เป็นนทีแน่นอนทีต้องเกิดวิปีสสนูปกิเลส อันเป็น อมัคค ไม่ใช่ทางทีให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจด วิปีสสนูปกิเลส นั้นมี ๑๐ อย่าง ดังมีคาถา ที ๒๔ แสดงวา

๒๔ โสภาโส ปีติ ปสฺสทฺธิ อธิโมกฺโข จ ปคฺคโห

สุขํ ญาณมุปฺปญฺฐาน มุเปกฺขา จ นิกฺกนฺติ จ ฯ

โสภาส ปีติ ปัสสทธิ อธิโมกข ปักคหะ สุข ญาณ อุปัญฐาน อุเบกขา
นิกันติ

- ๑๕๕ -

มีความหมายว่า เครื่องเศร้าหมองของวิปัสสนา ที่ชื่อว่า วิปัสสนูปกิเลส ซึ่งมีจำนวน ๑๐ ประการนั้น ได้แก่

- ๑ โอภาส มีแสงสว่างรุ่งโรจน์แรงกล้า สว่างกว่าแต่กาลก่อน
- ๒ ปิติ อิ่มใจเป็นอย่างยิ่งกว่าที่ได้เคยพบเห็นมา
- ๓ ปัสสัทธิ จิตสงบเยือกเย็นมาก
- ๔ อธิโมกข น้อมใจเชื่อ อย่างเลื่อมใสเด็ดขาด ปัญญาที่เกิดได้ยาก
- ๕ ปัสคหะ พากเพียรอย่างแรงกล้า
- ๖ สุข มีความสุขสบายเหลือเกิน ชวนให้ติดสุขเสีย
- ๗ ญาณ มีปัญญามากไป จะทำให้เสียปัจจุบัน
- ๘ อุปฏิฐาน ตั้งมั่นในอารมณ์รูปนามจนเกินไปทำให้ปรากฏนิมิตต่างๆ
- ๙ อุเบกขา วางเฉยมาก เป็นเหตุให้หย่อนความเพียร
- ๑๐ นิกันติ ชอบใจจิตใจในกิเลส ๘ อย่างข้างบนนั้น

วิปัสสนูปกิเลส ๘ ประการ ตั้งแต่ โอภาส ถึง อุเบกขานั้น แม้ว่าจะเกิดปรากฏขึ้นมาแล้ว ถ้านิกันติยังไม่เข้าร่วมด้วย คือ ไม่ชอบใจ ติติใจ เพลิดเพลินไปด้วย ก็ไม่เป็นอุปกิเลสของวิปัสสนา ต่อเมื่อใด

- มี นิกันติ เข้าไปชอบใจจิตใจ โอภาส ก็ดี
"	"	"	ปิติ	"
"	"	"	ปัสสัทธิ	"
"	"	"	อธิโมกข	"
"	"	"	ปัสคหะ	"

- ๑๕๖ -

มี	นิกันติ	เข้าไป	ขอ	บ	ใจ	คิด	ใจ	สุข	ก็	ดี
"	"	"	"	"	"	"	"	ญาณ	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	อุปัฏฐาน	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	อุเบกขา	"	"

เมื่อนั้นจึงนับว่าองค์ประกอบทั้ง ๘ นี้เป็น วิปัสสนูปกิเลส ทำให้วิปัสสนา
 เสร้าหมอง ยินดีพอใจอยู่เพียงแค่นี้ โดยเข้าใจเสียว่าตนเองสำเร็จมีคผลแล้ว
 เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เป็นที่อาศัยแห่งกาหธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ และ
 เป็นช่องให้อกุศลธรรมเหล่าอื่นเกิดขึ้นอีกมากมาย ผู้มีปัญญาย่อมพิจารณาองค์
 ประกอบของวิปัสสนูปกิเลสที่ ๘ และองค์วิปัสสนูปกิเลสแท้ๆ อีก ๑ คือ
 นิกันติ ว่าสักแต่เกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นนี้แล้ว
 วิปัสสนาก็ไม่เส้าหมอง แต่จะเจริญขึ้นตามลำดับ

๒๕ อิจเจว ทสุปเกลาสา ปริปนฺนล ปริกุกหา

อมคฺคา ว อิมธมฺมา ธมฺมสฺส ปรีปนฺนติกา ฯ

อุปกิเลส ๑๐ ประการดังบรรยายมาจะนี้ กำหนดถือว่าเป็นอันตราย
 ธรรมเหล่านี้เป็นอันตรายแห่งวิปัสสนาธรรม เป็นอัมคค มิใช่ทางเลย

มีความหมายว่า วิปัสสนูปกิเลส ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นอันตราย
 ของวิปัสสนาโดยแท้ แต่จะบังคับบัญชามิให้เกิดขึ้นก็ไม่ได้ เมื่อเจริญถึงตรุณ
 อุทฺยัพพญาณ วิปัสสนูปกิเลสย่อมเกิดขึ้นตามธรรมชาติคู่กับวิปัสสนา จะเรียก
 ว่าเป็นสหายของวิปัสสนาก็ได้ แต่ว่า วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดแก่บุคคล ๓ จำพวก
 คือ

- ๑๕๓ -

๑ พระอริยบุคคล เพราะได้เคยดำเนินในทางที่ถูกแล้ว

๒ ผู้ปฏิบัติผิดจากทางวิปัสสนา

๓ ผู้มีความเพียรอ่อน เพราะความเพียรที่แรงกล้าเท่านั้นจึงจะเป็น

วิปัสสนูปกิเลส

เมื่อวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น พระโยคีผู้ที่ไม่ประกอบด้วยสพาย ๗ (โดยเฉพาะในที่นี้หมายถึง กัลยาณมิตร คืออาจารย์ผู้อุปถัมภ์) แล้ว ก็ยากที่จะล่วงพ้นไปได้ เพราะชอบใจ ติดใจ เพลิดเพลินในวิปัสสนูปกิเลสนี้เสีย อุปมาเหมือนการเดินทางไกลและกันดาร เมื่อเดินไปพบศาลาพักร้อนข้างทาง ก็แวะเข้าไปพักผ่อนหลับนอนเสีย ไม่เดินทางต่อไป ก็ไม่บรรลุถึงจุดหมายปลายทางด้วยเหตุนี้วิปัสสนูปกิเลสจึงเป็นเครื่องเศร้าหมอง เป็นอันตราย เป็นอัมคค คือมิใช่ทางแห่งวิปัสสนา ส่วนทางของวิปัสสนานั้นคือการเห็นแจ้งในรูปธรรมกับนามธรรมโดยลักษณะทั้ง ๓ คือไตรลักษณ์ เห็นแต่เกิดขึ้นแล้วดับไปในอุทกัปปยญาณนั้น จึงจะพ้นอำนาจของวิปัสสนูปกิเลส

๒๖ สมมวิติ ปฏิปนฺนํ ตตโต ญาณทสฺสนํ

มกุโค ชมฺมา ธิกมาย มกุคามกฺค วินิจฺฉยํ ฯ

ความรู้ความเห็น โดยปัญญาอันกว้างขวาง ดำเนินขึ้นสู่วิถีโดยชอบเป็นทางเพื่อบรรลุธรรม ชื่อว่า การวินิจฉัยว่าทาง หรือ มิใช่ทาง (คือ มัคคา มัคคญาณทัตสนวิสุทธิ)

มีความหมายว่า เมื่อพระโยคีผู้เจริญวิปัสสนากัมมัญฐานจนเกิดญาณแก่กล้า เป็นพลวิปัสสนาในอุทกัปปยญาณแล้ว พ้นจากอำนาจของวิปัสสนูปกิเลส ไม่คิด

- ๑๕๘ -

ไม่ข้องอยู่เลย เพราะมาวินิจฉัยว่ามีไช้ทางเลย เป็นสังขารธรรมที่เกิดขึ้น
แทรกแซงให้วิปัสสนาเศร้าหมองเท่านั้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดาครั้งนี้
เป็นอันว่าถึง มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นความบริสุทธิ์ในข้อที่รู้ว่าทาง
หรือมีไช้ทาง อุปมาเหมือนผู้เดินทางมาถึงทาง ๒ แพร่ง วินิจฉัยแล้วรู้ว่าทางนี้
เป็นทางที่ถูก ปลอดภัย ควรเดิน ทางนั้นเป็นทางที่ผิด มีอันตราย ไม่ควรเดิน
จึงมุ่งหน้าเดินไปตามทางที่ถูกต้อง คือพิจารณาไตรลักษณ์แห่งรูปนาม โดยการ
กำหนดเพ่งความเกิดดับด้วยความพากเพียรต่อไป

สรุปในอุท্থัพพญาณนี้ คงได้ความว่า จำแนกอุท্থัพพญาณได้เป็น
๒ คือ ตรุณอุท্থัพพญาณ และ พลวอุท্থัพพญาณ ตรุณอุท্থัพพญาณนี้
แหละที่วิปัสสนูปกิเลสเกิด ตรุณอุท্থัพพญาณ ที่ยังมีวิปัสสนูปกิเลสเกิดปะปน
อยู่ด้วยนั้น เรียกว่า มัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือกำลังอยู่ในระหว่าง
วินิจฉัยว่าทางหรือมีไช้ทางกันแน่ กล่าวอย่างสามัญก็ว่ายังอยู่ในระหว่างลูกผีลูกคน
ต่อเมื่อวินิจฉัยได้เด็ดขาดแล้วว่าวิปัสสนูปกิเลสเป็น อมัคค หาไช้ทางไม่ ก็เจริญ
อุท্থัพพญาณต่อไป อุท্থัพพญาณที่ไม่มีวิปัสสนูปกิเลสเกิดปะปนด้วยนั้นชื่อว่า
พลวอุท্থัพพญาณ เป็นอุท্থัพพญาณที่พ้นจากอำนาจแห่งวิปัสสนูปกิเลสแล้ว
เช่นนี้ จึงเป็น ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ตรุณอุท্থัพพญาณ บ้างก็เรียกว่า มัคคมัคควัตถานญาณ นี้สามารถ
ละ อมัคคัมภคคัญญา สัญญาที่เข้าใจผิคนั้นได้

- ๑๕๕ -

ปฏิบัติพหุญาณทัสสนวิสุทธิ

ปฏิบัติพหุญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิสุทธิมีคลำดับที่ ๖ ซึ่งตรงกับโสฬส
ญาณ ถึง ๕ ญาณ คือตั้งแต่ พลวอุทฺทัพพญาณ ที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส
ครบถ้วนแล้ว ไปจนถึง อนฺุโลมญาณ มีคาถาที่ ๒๗ แสดงว่า

๒๗ ปริปนฺนํ วมฺมุตฺโต ว อุตฺทพฺพญาณํ โต

ปฺนุสฺส ขวานฺุโลมา นวญาณานิ ภาวีย

โตนฺุ ปฏิปทาญาณํ ทสฺสนสฺสมี วิสุทฺธิขฺยํ ฯ

การกะบุคลล ฟ้นแล้วจากอันตราย เจริญวิปัสสนาทั้ง ๕ จำเดิม
แต่อุทฺทัพพญาณไปตลอดถึงอนฺุโลมญาณ ชื่อว่าตั้งอยู่แล้วใน ปฏิปทาญาณ
ทัสสนวิสุทธิ

มีความหมายว่า บุคคลผู้กระทำความเพียรเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดย
ไม่ทอดอ่ย ไม่ยึดถือนิमितต่างๆ ฟ้นแล้วจากนิเวรณทั้ง ๕ และปราศจาก
วิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการ อันเป็นอันตรายของวิปัสสนานั้นมารบกวณ เมื่อ
นั้นวิปัสสนาญาณ ก็จะเจริญแก่กล้าขึ้นในวิปัสสนาญาณทั้ง ๕ อันได้แก่
อุทฺทัพพญาณ รั้งคญาณ ภยญาณ อาทินวญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตฺกมยตา
ญาณ ปฏิสังขญาณ สังขารุเบกขาญาณ และอนฺุโลมญาณ ตามลำดับ ซึ่งญาณ
ทั้ง ๕ นี้ เมื่อกล่าวโดยวิสุทธิทั้ง ๗ แล้ว เรียกว่าปฏิบัติพหุญาณทัสสนวิสุทธิ
อันเป็นวิสุทธิลำดับที่ ๖ เป็นความบริสุทธิหมดจดโดยมีปัญญารู้ว่า การปฏิบัติ
ดังนี้เป็นทางที่จะดำเนินไปให้บรรลุถึง ญาณทัสสนวิสุทธิแล้ว ความหมายของ
แต่ละญาณแห่งวิปัสสนาญาณทั้ง ๕ นั้น มีดังนี้

- ๑๖๐ -

อุท্থัพพญาณ

อุท্থัพพญาณ เป็นญาณที่ ๔ แห่ง โสฬสญาณ และเมื่อนับว่า
วิปัสสนาญาณ มี ๕ ตามนัยแห่งกาลาที่ ๒๗ ข้างบนนี้แล้ว ก็เป็นญาณที่ ๑
แห่งวิปัสสนาญาณ ๕ อันเป็นญาณที่แจ้งไตรลักษณ์ ด้วยการพิจารณาจนเห็น
ความเกิดดับของรูปนาม

เมื่อเห็นอนิจจัง เพราะรูปนามนี้ดับไป สันตติก็ไม่สามารถที่จะ
ปิดบังไว้ให้คงเห็นเป็นนิจจังไปได้ ดังนั้นจึงประหามานะเสียได้

เมื่อเห็นทุกขัง เพราะรูปนามนี้ดับไปๆ อริยาบถก็ไม่สามารถที่จะ
ปิดบังไว้ให้คงเห็นเป็นสุขไปได้ ดังนั้นจึงประหามัตถหาเสียได้

เมื่อเห็นอนัตตา เพราะรูปนามนี้ดับไปๆ ฆนัตถุญาก็ไม่สามารถที่จะ
ปิดบังไว้ให้คงเห็นเป็น อัตตา ไปได้ ดังนั้นจึงประหามทิฏฐิเสียได้

อุท্থัพพญาณ นี้เท่ากับอารมณ์ ๓ ญาณข้างต้นรวมกันมาเป็นปัจจัย
ให้เกิด อุท্থัพพญาณ กล่าวคือ

นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ทำให้เกิดปัญญาเห็นรูปและนาม ว่าเป็น
คนละสิ่งคนละส่วน

ปัจจัยปริคคหญาณ เป็นญาณที่ทำให้เกิดปัญญาเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปและ
เกิดนาม

สัมมสนญาณ เป็นญาณที่ทำให้เกิดของรูปนาม จึงได้เกิดปัญญา
รู้ขึ้นมาว่า รูปนามก่อนนี้นั้น ได้ดับไปแล้ว

- ๑๖๑ -

ครั้นถึง อุทฺถัพพญาณนี้ จึงทำให้เกิดปัญหาเห็นแจ้งทั้งความเกิดและความดับ ของรูปนาม

และต่อไปจะเป็น ภังคญาณ เป็นญาณที่เห็นแต่ความดับของรูปนาม แต่ถ่ายเดียว

ภังคญาณ

ภังคญาณ เป็นญาณที่ ๕ แห่งโศฬสญาณ เป็นญาณที่ ๒ แห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และเป็น ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินัน เป็นวิสุทธิ ลำดับที่ ๖ ในวิสุทธิทั้ง ๗

ภังคญาณนี้เห็นแต่ความดับถ่ายเดียว ความดับแห่งรูปนาม เป็นที่น่าหวาดกลัวและสะเทือนใจ ซึ่งผิดกับความเกิด เพราะความเกิดนั้นนอกจากไม่เป็นที่น่าหวาดกลัวแล้ว ยังก่อให้เกิดกิเลส เช่น ตัณหาเป็นต้นด้วยซ้ำไป

การเห็น ก็เห็นความดับของรูปธรรมนามธรรม ทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอกด้วย กล่าวคือ รูปที่เป็นอารมณ์ซึ่งเป็นธรรมภายนอกนั้นก็ดับไปๆ นามคือ จิตเจตสิกที่ธรรมภายในอันเป็นตัวรู้ ก็ดับไปๆ เช่นเดียวกัน ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งนั้น

ความดับเป็นสิ่งที่สะเทือนใจ จึงทำให้จิตใจจดจ่อเห็นแต่ความดับชัดเจนเด่นขึ้นทุกที จนเกิดปัญญารู้เห็นว่ารูปนามนี้ไม่เป็นแก่นสาร หาสาระมิได้ ทำให้คลายความกำหนัด คลายความยึดมั่น ดังที่ในวิสุทธิมัลลได้แสดงอานิสงส์แห่งภังคญาณนี้ไว้ถึง ๘ ประการ คือ

- ๑๖๒ -

๑ กวาทิฏฐิปปุห่าน สละละเสียได้ซึ่งสัตตตทิฏฐิ คลายความใคร่ในภพ
คือ ชั้น

๒ ชีวิตนิกนุติปริจจาโก สละละเสียได้ซึ่งความยินดีในชีวิต คลาย
ความใคร่ในชีวิต

๓ สทา ยุตตุปปุตตุตตา มีความเพียรบำเพ็ญกัมมัฏฐาน สิ้นกาลเป็นนิจ

๔ วิสุทธาชีวิตา ประพฤติเลี้ยงชีวิตด้วยความบริสุทธิ์ ปราศจากโทษ

๕ อุตฺตฺตูกุปฺปหานํ สละละเสียซึ่งความขวนขวายในการแสวงหาเครื่อง
อุปโภค บริโภค และบริวารต่างๆ โดยตั้งอยู่ในความมกน้อย

๖ วิคตภยตา ปราศจากความหวาดกลัว บมิได้สะดุ้งตกใจกลัวต่อ
ภยันตรายต่างๆ

๗ ขนฺติโสฺรจฺจปฺปฺพิลาโก มีความอดทน อดกลั้น และว่าง่ายสอนง่าย
บมิได้กระด้างกระเดื่อง

๘ อรฺตฺริตฺติสฺหนฺตา อดกลั้นได้ซึ่งความกระสันและความยินดี บมิได้ดู
อำนาจแห่งความกระสันและความยินดี

ภังคญาณ ที่เห็นแต่ความดับของรูปนามนี้ สามารถละ สัตตตทิฏฐิ
ที่มีความเห็นผิดว่า สัตว์บุคคลทั้งหลายมีความเที่ยงไม่ผันแปรเป็นอย่างอื่นเลย

ภยคูปฺปฺภูฏานญาณ

ภยคูปฺปฺภูฏานญาณ นี้มักจะเรียกสั้นๆ ว่า ภยญาณ เป็นญาณที่ ๖
แห่งโศฬสญาณ เป็นญาณที่ ๓ แห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และเป็นวิสุทธิมัคค
ลำดับที่ ๖ ที่ชื่อว่า ปฏฺิปปทาญาณทตฺตสนวิสุทฺธิ แห่งวิสุทฺธิทั้ง ๗

ภยญาณ เป็นญาณที่ได้รับอารมณ์ สืบเนื่องมาจากภังคญาณ ที่เห็น
รูปนามดับไปๆ ไม่เป็นแก่นสาร หาสาระมิได้ ก็เลยเกิดมีความรู้สึกขึ้นมาว่า

- ๑๖๓ -

สังขารรูปนามนี้เป็นภยอย่างแน่นอน เพราะสิ่งใดที่น่ากลัว น่าหวาดเสียว สิ่งนั้นย่อมเป็นอันตราย เป็นทุกข์ เป็นภัย เมื่อมีความรู้สึกเช่นนี้จับจิตจับใจโดยอำนาจแห่งภavana ก็ทำให้มองเห็นภัยในความเกิดขึ้นของสังขารร่างกาย อันมีรูปมีนามนี้ที่เป็นไปในกำเนิด ๔, ในคติ ๕, ในวิญญานฐิติ ๗ และในสัตตาวาส ๘ เหล่านี้ว่าล้วนแต่ที่น่ากลัวน่าหวาดเสียว เต็มไปด้วยอันตรายและภัยพิบัติ สังขารทั้งหลายที่เป็นมาแล้วในอดีต ที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน แม้แต่ที่จะเป็นไปในอนาคต ก็ต้องมีความย่อยยับดับไปอย่างนี้เหมือนกัน ที่รู้ดังนี้เป็นการรู้ตามความเป็นจริงแห่งสภาวธรรม ด้วยภวานามขปัญญา ขณะที่รู้ดังนี้อยู่ตราบใจ ตัณหา คือตัว สมุทัย ก็จะเกิดร่วมด้วยไม่ได้ เป็นการทำให้ตัณหาที่นั้นหยุดชะงักอยู่ ไม่กำเริบขึ้นมาได้ตราบนั้น แต่ด้วยความยินร้าย ความกลัว คือ โทสะ อากาสาภัย แอบแฝงเกิดขึ้นได้

ภยญาณ หรือ ภยคูปฏิฐานญาณ ซึ่งเป็นญาณที่เห็นว่ารูปนามนี้เป็นภย จึงละ สกเขภยสังขยา สังขยาที่ไม่แจ้งในภยนั้นได้

อาทีนวญาณ

อาทีนวญาณ เป็นญาณที่ ๗ แห่งโสฬสญาณ เป็นญาณที่ ๔ แห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และอยู่ใน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิมคค ลำดับที่ ๖ แห่งวิสุทธิ ๗

ญาณนี้ได้รับอารมณ์ต่อเนื่องมาจาก ภยญาณ ที่เห็นรูปนามเป็นภย จึงเกิดปัญญาเห็นว่า รูปนามคือสังขารนี้เป็นโทษ ซึ่งสิ่งใดที่เป็นภยสิ่งนั้นย่อมเป็นโทษ นี่เป็นไปอย่างธรรมดาตามธรรมชาติ การเห็นโทษในที่นี้เห็นถึง ๕ ประการ คือ

- ๑๖๔ -

- ๑ เห็นความเกิดขึ้นของสังขารที่ตนปฏิสนธิมา ว่าเป็นโทษ
 - ๒ เห็นความเป็นไปของสังขารในระหว่างที่ตั้งอยู่ในภพ และคติที่ตนได้นั้น ว่าล้วนแต่เป็นโทษ
 - ๓ เห็นกรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นมานั้นเป็นโทษ มิใช่คุณ
 - ๔ เห็นความเสื่อมความสิ้นไปของสังขาร ว่าเป็นโทษ
 - ๕ เห็นว่าการที่จะต้องไปเกิดอีกนั้น เป็นโทษ
- ด้วยอำนาจของปัญญาที่ค่อยๆ แก่กล้าขึ้นมาเป็นลำดับ จึงทำให้เห็นว่า รูปนามสังขารนี้เป็นโทษ เป็นสิ่งที่ร้ายที่ชั่ว ไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่าชื่นชมยินดีเลย แม้แต่ สติ และ ปัญญา ที่ทำให้เห็นเช่นนั้น ก็ยังถือว่า ญาณคือปัญญา ก็เพียงสักแต่ว่ารู้ สติที่ระลึกก็เพียงแต่อาศัยระลึก ไม่อิงอาศัย ตัณหา ความอยาก ไม่อิงอาศัย ทิฏฐิ ความเห็นผิด มาปรุงแต่งให้เกิดความยินดีในสติ ปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งถึงปานนี้ ไม่ถือว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสังขารนี้เป็นคุณเลย ล้วนแต่เป็นโทษทั้งนั้น

เมื่อเห็นโทษของสังขาร ก็ทำให้เกิดปัญญาขึ้นมาว่า ถ้าไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ไม่มีรูปนาม ไม่มีสังขารเลย ก็จะไม่ตลอดภัย ไม่มีโทษ ปัญญาที่คิดจะให้พ้นจากทุกข์โทษภัยทั้งหลายนี้แหละ คือ อาทีนวญาณ เป็นปัญญาที่ริเริ่มจะให้พ้นทุกข์ บ่ายหน้าไปหาสันติสุข น้อมใจไปสู่พระนิพพาน ซึ่งจะไม่ต้องกลับมาเวียนในสังสารวัฏฏอีก

อารมณ์ของทีนวญาณนี้ จึงแยกได้เป็น ๒ นัย นัยหนึ่งเห็นโทษของสังขาร อันเป็นธรรมในสังสารวัฏฏ อีกนัยหนึ่งเห็นคุณของพระนิพพาน อัน

- ๑๖๕ -

เป็นธรรมที่พ้นจากสังสารวัฏฏ อารมณ์ทั้ง ๒ นี้ จะว่าต่างกันเป็นข้าศึกกันก็ได้ เพราะเมื่อเห็นโทษของสังขารมากเท่าใด ก็พอใจในการที่จะพ้นโทษมากเท่านั้น หรือเห็นคุณในการพ้นโทษมากเท่าใด ก็ยิ่งมีความอยากที่จะจากสังขารที่มีโทษมากเท่านั้น แต่จะว่าอารมณ์ทั้ง ๒ นี้ เหมือนกันและช่วยอุปการะแก่กันก็ได้ เพราะความมุ่งหมายของอารมณ์ทั้ง ๒ นี้ มุ่งไปสู่ความพ้นจากสังสารวัฏฏ เหมือนกัน และต่างก็เป็นปัจจัยอุปการะให้เกิดปัญญาแก่กล้า จนนำออกจากสังสารวัฏฏได้เช่นเดียวกัน

ที่คิดจะพ้นทุกข์ ก็เพราะเห็นทุกข์เห็นโทษของสังขาร ถ้าหากว่ายังเห็นสังขารรูปนามทั้งหลายเป็นของดี เป็นของสวยงาม เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนอยู่ จะติดอยู่ในตัณหา ติดอยู่ในกองทุกข์ ซึ่งจะนำไปสู่สังสารทุกข์ อีกไม่มีที่สิ้นสุด จะพ้นทุกข์ได้ก็ต่อเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาทุกข์ให้เห็นทุกข์ แล้วอาศัยทุกข์นั้นแหละได้ไปตามความทุกข์ ไม่ใช่เพ่งสุข อาศัยสุข ดำเนินไปตามทางที่สุขสบาย ซึ่งกลับจะติดแน่นอยู่ในสุข ไม่มีวันที่จะพ้นทุกข์ไปได้เลย

อาทินวญาณ ปัญญาที่เห็นว่ารูปนามนี้ล้วนแต่เป็นโทษนั้นสามารถละอัสสาทสัญญา สัญญาที่ชื่นชมยินดีนั้นได้

นิพพิทาญาณ

นิพพิทาญาณ เป็นญาณที่ ๘ แห่งโศปสมญาณ เป็นญาณที่ ๕ แห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และอยู่ใน ฎีปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ซึ่งเป็นวิสุทธิมัคค

- ๑๖๖ -

เมื่อเห็นรูปนามเป็นภัยและเป็นโทษด้วยประการต่างๆ ทั้งพิจารณาเห็น
ซ้ำเห็นซากอยู่อย่างนี้ ก็ยังเห็นภัยเห็นโทษชัดขึ้น ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องเกิด
ความเบื่อหน่ายต่อรูปนามทั้งปวง

การเบื่อหน่ายต่อรูปนาม ที่ชื่อว่า นิพพิทาญาณ นี้ เป็นการเบื่อหน่าย
อันเกิดจากปัญญาที่เห็นแจ้งถึงภัยและโทษ ของสังขารรูปนามทั้งปวง มิใช่
เบื่อหน่ายในอารมณ์อันไม่เป็นที่น่ารักที่น่าชื่นชมยินดี หรืออารมณ์ที่ไม่ชอบใจ
อันเนื่องด้วยโทสะ เพราะความเบื่อหน่ายอันเนื่องจากโทสะนั้นเป็นการเลือก
เบื่อหน่าย สิ่งที่ไม่ชอบก็เบื่อหน่าย แต่สิ่งใดที่ยังชอบอยู่ก็ไม่เบื่อหน่าย เวลา
อิมก็เบื่อหน่ายแต่เวลาหิวก็ไม่เบื่อหน่าย เช่นนี้เป็นต้น แต่ว่าการเบื่อหน่ายด้วย
ปัญญา เป็นการเบื่อหน่ายต่อสิ่งทั้งปวง มิใช่เลือกเบื่อบ้างไม่เบื่อบ้างเหมือน
อย่างเนื่องด้วยโทสะ นิพพิทาญาณนี้เบื่อหน่ายต่อสังขารรูปนามในทุกๆ ภูมิ
มิใช่เลือกเบื่อหน่ายเฉพาะอบายภูมิ แต่ภูมิในสวรรค์ไม่เบื่อหน่าย ที่เบื่อหน่าย
สังขารรูปนามในทุกๆ ภูมิก็เพราะสังขารรูปนามไม่ว่าจะอยู่ในภูมิไหน ก็เป็นภัย
เป็นโทษทั้งนั้น

เมื่อเบื่อหน่ายในรูปนาม จึงปลงใจจะมักเขม้นในการเจริญวิปัสสนา
กัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นเครื่องนำออกจากสังสารทุกข์ มุ่งไปสู่สันติสุข คือ พระนิพพาน

นิพพิทาญาณ ปัญญาที่เบื่อหน่ายต่อสังขารรูปนามนี้ สามารถละ
อภริตติสัญญา สัญญาที่เพติดเพลินเสียได้

- ๑๖๗ -

อนึ่ง ภยญาณ ปัญญาที่เห็นสังขารรูปนามว่าเป็นภย อาทีนวญาณ
ปัญญาที่เห็นสังขารรูปนามว่าเป็นโทษ และ นิพพิทานญาณ ปัญญาที่เห็นสังขาร
รูปนามว่าเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย รวม ๓ ญาณนี้ เป็นสภาพเดียวกัน เป็นอรรถ
อันเดียวกัน คือ

เป็นภย ก็เพราะไม่ดี ชั่ว มีโทษ ควรเบื่อหน่าย

เป็นโทษ ก็เพราะไม่ดี ชั่ว มีภย ควรเบื่อหน่าย

ที่เบื่อหน่าย ก็เพราะไม่ดี ชั่ว มีภย มีโทษ

ดังมีบาลีว่า ยาจะ ภยะ ตูปฏฺฐานปตฺตยา ยตฺถ อาทีนวณฺณํ ยาจ
นิพพิทา อิมะ ธมฺมา เอกคฺคฺคา พยตฺตชนเมวนาม

ภยญาณที่ได้เห็นเป็นภยก็ดี อาทีนวญาณที่ได้เห็นเป็น โทษก็ดี นิพพิทา
ญาณที่เบื่อหน่ายก็ดี รวม ๓ ประการนี้ เป็นสภาพเดียวกัน เป็นอรรถเดียวกัน
ต่างกันแต่ชื่อพยัญชนะเท่านั้น

มูญจิตุมยตาญาณ

มูญจิตุมยตาญาณ เป็นญาณที่ ๕ แห่งโสฬสญาณ เป็นญาณที่ ๖
แห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และอยู่ใน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิมัลล
ลำดับที่ ๖ แห่งวิสุทธิ ๗

โยคีบุคคลผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนเกิดปัญญาถึงกับมีความเบื่อหน่าย
ต่อรูปธรรมนามธรรมอันเป็นสังขารธรรม ตั้งหน้าเจริญภาวนาต่อไป โดยปราศจาก
ความท้อถอย มีความเบื่อหน่ายในรูปนามยิ่งขึ้น ก็เกิดความมุ่งหมาย

- ๑๖๘ -

ที่จะให้พ้นสิ่งที่ไม่ดี สิ่งชั่ว เป็นภัย เป็นโทษ นำเบื่อหน่าย คือ สังขารรูปนาม ที่มุ่งจะให้พ้นจากสังขารรูปนาม ที่จะหนีจากสังขารรูปนามนี้แหละเรียกว่า มุญจิตุกยตาญาณ

การพ้นจากรูปนาม การหนีจากรูปนาม ก็คือ การพ้นจากทุกข์โทษภัย นั้นเอง เป็นความมุ่งมั่นที่จะพ้นอย่างแรงกล้า อันเกิดจากปัญญาที่เรียกว่า กาวนามยปัญญา ไม่ใช่หนีจะพ้นอย่างเลื่อนลอย โดยไม่ได้มีการเจริญภาวนา แต่อย่างใด

มุญจิตุกมยตาญาณ ปัญญาที่ใครจะหนีจากรูปนามนี้สามารถละ อมุญจิตุกามภาวะ การติดการข้องอยู่ในกามภาวะได้

ปฏิสังขาญาณ

ปฏิสังขาญาณ เป็นญาณที่ ๑๐ แห่ง โสฬสญาณ เป็นญาณที่ ๗ แห่ง วิปัสสนาญาณ ๘ และอยู่ใน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิมีคค ลำดับที่ ๖ แห่งวิสุทธิ ๗

ญาณที่แล้วคือมุญจิตุกมยตาญาณ เป็นญาณที่ บรรณานาจะพ้น จากสังขารรูปนาม ส่วนญาณนี้เป็นญาณที่ หาอุบายให้พ้น จากรูปนาม หาทางหนีให้พ้นจากสังขาร

เมื่อบรรณานาจะพ้นจากสังขารรูปนาม ก็พยายามเจริญภาวนาโดยไม่ ยั้งหยุด ด้วยการเพ่งไตรลักษณ์ เพ่งความเกิดดับของรูปนาม ก็จะเกิดปัญญา แข็งขันมาเองว่าจะต้องหาอุบายอย่างไรอย่างหนึ่ง และดำเนินการตามอุบายนั้น จึงจะพ้นได้ ปัญหานี้แหละเรียกว่า ปฏิสังขาญาณ

- ๑๖๕ -

ปฏิสังขมา มาจากคำว่าปฏิสังขรณ์ แปลว่า การซ่อมแซม การตกแต่ง คือตกแต่งซ่อมแซมความปรารถนาที่จะพ้นจากสังขารูปนามนั้นให้สมบูรณ์จนเป็นผลขึ้นมา ถึงกระนั้นในขณะนี้ก็ยังมองไม่เห็นอุบายที่จะทำให้พ้นจากรูปนาม คงเห็นแต่เพียง อนิจจลักษณะ ๑๐ ทุกขลักษณะ ๒๕ อนัตตลักษณะ ๕ รวม ๔๐ ประการที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้น อย่างไรอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง แม้จะยังไม่เห็นอุบายแต่ไม่วายที่จะไตร่ตรองมองหาอุบายอยู่

ปฏิสังขมาญาณ ปัญญาที่ไตร่ตรองมองหาอุบายให้พ้นจากรูปนามนี้ สามารถละ อปฏิสังขาน การยึดโดยไม่ไตร่ตรองนั้นได้

สังขารุเบกขาญาณ

สังขารุเบกขาญาณ เป็นญาณที่ ๑๑ แห่ง โสภัสสญาณ เป็นญาณที่ ๘ แห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และอยู่ในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิมีคค ลำดับที่ ๖ แห่งวิสุทธิ ๗

สังขารุเบกขาญาณ เป็นความว่างเฉยต่อสังขาร โดยประจักษ์แจ้ง ความเกิดดับของรูปนามในขณะที่เจริญวิปัสสนากัมมภูฐาน องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหาภูตญาณสัมปยุตตจิต หาใช่ อุเบกขาเวทนาเจตสิก ไม่ สังขารุเบกขาญาณนี้อาจเกิดพร้อมกับเวทนาที่เป็นโสมนัสก็ได้ หรือเกิดพร้อมกับเวทนาที่เป็นอุเบกขาก็ได้

ที่ว่า ญาณนี้ว่างเฉยต่อสังขารูปนามนั้นมีคำอธิบายเป็น ๒ นัย นัยหนึ่ง นั้นว่า เพราะมีความปรารถนาที่จะหนีให้พ้นจากรูปนาม ไตร่ตรองมองหาอุบาย

- ๑๗๐ -

ที่จะให้พ้นจากรูปนาม ก็เกิดปัญญาเห็นขึ้นมาว่า รูปนามนี้เป็นวิบากที่เกิดมาจากเหตุจากปัจจัย ต่อเมื่อทำให้เหตุปัจจัยหมดสิ้นไปเสียก่อน รูปนามอันเป็นวิบากจึงจะไม่เกิดขึ้น แต่ว่า ณ บัดนี้มีรูปนามอยู่แล้ว จะเบือนหน้าขอหากหนีสักเพียงไร ก็ยังหนีไม่พ้น จำต้องวางเฉย อย่างที่เรียกว่า หวานอมขมกลืน ไมยยินดียินร้าย คือ ไมยมิอภิขณาและโทมัสในสังขารรูปนาม แต่ก็มิละเลยในการพยายามต่อการเพ่ง ความเกิดดับของรูปนาม ซึ่งมาถึงตอนนี้ ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปรากฏชัดมาก

อีกนัยหนึ่งก็มีเนื้อความทำนองเดียวกัน ต่างกันที่โวหารเท่านั้น คือกล่าว ว่า ปัญญาที่ได้พิจารณาเห็นความจริงมาแล้วแต่ในญาณต้นๆ นั้นมีกำลังแก่กล้าขึ้น เห็นความไม่เป็นสาระ ไม่เป็นแก่นสาร วางเปล่าจากตัวตน โดยอาการ

๑๒ คือ

๑ เห็นเบญจขันธ์นี้มีใช่สัตว์	๒ มิใช่บุคคล
๓ มิใช่ชีวะ	๔ มิใช่อัตตะ
๕ ไม่มีตัวตน	๖ มิใช่เรา
๗ มิใช่ของเรา	๘ มิใช่ของผู้อื่น
๙ มิใช่หญิง	๑๐ มิใช่ชาย
๑๑ มิใช่สิ่งที่ยั่งยืน	๑๒ มิใช่สิ่งที่ควรชื่นชมยินดี

เหตุนี้ จึงวางเฉยต่อรูปนาม

รวมความว่า เมื่อประจักษ์เห็นปานนี้ จึงไม่มีความยินดียินร้าย ต่อสังขารรูปนาม ตลอดจน กาหธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ซึ่งตามนัยแห่ง อนัตตลักษณะสูตร แสดงว่า

- ๑๗๑ -

เอตัม มม นั้นเป็นของเรา ด้วยอำนาจแห่ง ตัณหา

เอโส หมสมิ นั้นเป็นเรา ด้วยอำนาจแห่ง มานะ

เอโส เม อตุตา นั้นเป็นตัวเป็นตนของเรา ด้วยอำนาจแห่ง ทิฏฐิ

ซึ่งอาศัยเกิดขึ้นตามทวารทั้ง ๖ อารมณ์ทั้ง ๖ และ วิญญาณทั้ง ๖ เหล่านี้ก็เกิดขึ้น
ไม่ได้ เพราะด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่ทำให้เกิดรู้แจ้งขึ้นมาว่า

เนตัม มม นี้ไม่ใช่ของเรา

เนโส หมสมิ นี้ไม่ใช่เรา

นเอโส เม อตุตา นี้ไม่ใช่ตัวตนของเรา

ดังนั้น ก็เลศจึงไม่มีกำลังพอที่จะเหนี่ยวรั้งจิตใจให้กลับมาชื่นชมยินดีในสังขาร
รูปนาม อันจะต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้อีก มีใจดึงไปสู่นิพพานที่สงบสงัด
ปราศจากนิमितทั้งหลาย

สังขารเบกขาญาณ ปัญญาที่วางเฉยต่อสังขารนี้ สามารถละ

อนุpekขณะ การยึดถือโดยไม่วางเฉยเสียได้

อนึ่ง มุจฺจิกุมขตาญาณ ปัญญาที่ใคร่หนีจากรูปนาม ปฏิสังขาญาณ

ปัญญาที่ไตร่ตรองมองหาอุบายหนีจากรูปนาม และสังขารเบกขาญาณ ปัญญา
ที่วางเฉยต่อรูปนาม รวม ๓ ญาณนี้ พหุญชนะต่างกันจริง แต่ว่า อรรถเหมือนกัน
คือ จะหนีจากรูปนาม ดังมีบาลีว่า

યાจ มุตฺติจฺจกมุขตา ยาจ ปฏิสงฺขานุปสฺสนา ยาจ สงฺขารูปกฺขา

อิเม ฐมฺเม เอกตฺถา พยตฺชนเมวนามิ

- ๑๗๒ -

มูญจิตุมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ และ สังขารุเบกขาญาณ ทั้ง ๓ ญาณ
นี้ มีอรรถเดียวกัน แต่ชื่อพยัญชนะนั้นต่างกัน

อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณ เป็นญาณที่ ๑๒ แห่งโศฬสญาณ เป็นญาณที่ ๕ คือญาณ
สุดท้ายแห่งวิปัสสนาญาณ ๘ และเป็นญาณสุดท้ายของ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
อันเป็นลำดับที่ ๖ แห่งวิสุทธิ ๗

เมื่อครุ่นคิดจะหนี หาอุบายหนี เมื่อหนียังไม่พ้น ก็เลยอยู่ก่อน แต่ยัง
เพ่งความเกิดดับโดยไม่ลดละ ก็จะถึงอนุโลมญาณนี้โดยเกิดปัญญาขึ้นมาเองว่า
ต้องอนุโลม คือ ต้องคล้อยตาม อริยสัจ จึงจะหนีพ้น

ก็อริยสัจ คือ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ และ มัคคสัจ นั้น มี
ญาณกำกับไว้ สัจจะ ๓ ญาณ ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และ กตญาณ

สัจจญาณ ได้แก่ปัญญาที่รู้แจ้งว่า ทุกข์ คือรูปนามที่เป็น โลภี, สมุทัย
คือ ตัณหา, นิโรธ คือ นิพพาน และ มัคค คือ อริยมัคคมืองค์ ๘ รู้เช่นนี้เป็น
การรู้ตามความเป็นจริง จึงได้เรียกว่า สัจจญาณ

กิจจญาณ ได้แก่ปัญญาที่รู้แจ้งว่า ทุกข์พึงกำหนดรู้ สมุทัยพึงละ นิโรธ
พึงทำให้แจ้ง มัคคพึงเจริญ รู้เช่นเป็นการรู้ตามหน้าที่การงาน จึงได้เรียกว่า
กิจจญาณ

กตญาณ ได้แก่ปัญญาที่รู้แจ้งว่า ทุกข์ที่พึงกำหนดรู้นั้นก็กำหนดจนรู้
แล้ว สมุทัยที่พึงละนั้นก็ละแล้ว นิโรธที่พึงทำให้แจ้งนั้นก็แจ้งแล้ว และ
มัคคที่พึงเจริญนั้น ก็ได้เจริญจนเป็นสมังคีแล้ว รู้เช่นเป็นการรู้ตามการกระทำ
จึงได้เรียกว่า กตญาณ

- ๑๗๓ -

ทุกข์สังข ได้แก่รูปนาม ดังนั้นปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนาม ก็ได้ชื่อว่า ได้กำหนดรู้ทุกข์แล้ว ในขณะที่กำหนดจรรูปนามอยู่ ขณะนั้นตัณหาที่ไม่มีมาเกิด รวบรวมด้วย ก็ได้ชื่อว่าละสมุทัยแล้ว เพราะตัณหานั้นละได้ด้วยการเห็นทุกข์ ยิ่ง เห็นรูปนามเป็นทุกข์มากเพียงใด ก็ละตัณหาได้มากเพียงนั้น ละตัณหาได้มาก เท่าใด ก็ใกล้ที่จะแจ้งนิโรธมากยิ่งขึ้นเท่านั้น เพราะนิโรธเป็นธรรมที่ดับตัณหา นั้นก็ทำกิจให้มัลลสังขเจริญขึ้นด้วย เพราะว่า มัลลสังขเป็นมรรคาที่ให้ถึงนิโรธ แจ้งนิโรธขณะใด ขณะนั้นมัลลสังขก็สมบูรณ์อย่างพร้อมเพรียง หรือจะกล่าวว่ามี มัลลสังขเป็นสมังคีเมื่อใด เมื่อนั้นก็แจ้งนิโรธ กล่าวอย่างย่อที่สุดก็ว่า เห็นทุกข์ ตัณหาที่ดับ นิโรธที่แจ้ง มัลลก็เป็นสมังคี

ในญาณทั้ง ๓ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ และ กตญาณ นั้น สัจจญาณ และ กิจจญาณ เป็นญาณในโลกีย ส่วน กตญาณ เป็นญาณ ในโลกุตตร โลกียญาณทั้ง ๒ สมบูรณ์มาแต่สังขารุเบกขาญาณแล้ว ดังนั้น อนุโลมญาณนี้จึงกล่าวว่าเป็นปัญญาที่แจ้งในการคล้อยตาม อนุโลมตามอริยสังข และเป็นญาณที่สามารถละ สังขปฏิโลมคาหะ การยึด โดยไม่คล้อยตามสังขะ นั้นเสียได้

- ๒๘ เอว ปฏิปชชนตสฺส สมฺมา ชมฺเม วิปสฺสโต
- วิปสฺสนา ปรีปํกํ อากมฺม ตสฺส โยคีโน ๑
- ๒๙ ทฺเว ติณิ วิปสฺสนา จิตฺตานิ ปิ ติลกฺขณ
- ยํ กิตฺเตจฺวา นิจฺจตาที อารพฺภ ปน ลกฺขณํ
- ปริกมฺโหม ปจารานุ โลมนาเมน วุตฺตเร ๑

- ๑๗๔ -

ก็เมื่อพระโยคีน้นปฏิบัติอยู่อย่างนี้ อาศัยความสุกรอบแห่งวิปัสสนา เห็นแจ้งธรรมทั้งหลายโดยชอบ แม้จิตอันสัมปยุตต์ด้วย วิปัสสนาทั้งหลาย ย่อมปรารภซึ่งลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ในพระไตรลักษณ์ เป็นไป ๒-๓ ขณะโดยชื่อว่า บริกรรม อุปะการะ และ อนุโลม

มีความหมายว่า เมื่อพระโยคีผู้ประกอบความเพียร เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตั้งอยู่แล้วในวิปัสสนาญาณทั้งปวงที่กล่าวมาโดยบริบูรณ์ ถึงแล้วซึ่งความห่างไปแห่งยาง คือ ตัณหา มีผลอันไพบูลย์ รอบรู้ในสภาวะรูปธรรมนามธรรม โดยถูกต้อง มีความสุกรอบ คุณผล ไม้ที่สุกงอมใกล้จะหล่นจากขั้ว ฉะนั้น จิตมหากุศลที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ ย่อมแจ้งเฉพาะรูปธรรมนามธรรมที่ดับ ใดๆ มีลักษณะเป็นอนิจจัง ตั้งอยู่ไม่ได้บ้าง เห็นรูปนามดับ ใดๆ เป็นทุกขัง ทนอยู่ไม่ได้บ้าง เห็นรูปนามดับ ใดๆ เป็น อนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้บ้าง อย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นอารมณ์ตามควรแก่บารมีที่ได้สร้างสมมาแต่ปางก่อน ถ้านุญญาธิการแต่ปางก่อนแรงด้วยสิด ย่อมประจักษ์อนิจจังแรงด้วยสมาธิ ย่อมประจักษ์ทุกขัง และแรงด้วยปัญญา ย่อมประจักษ์อนัตตา ดังที่กล่าวแล้วแต่ต้นตอน อนุปัสสนา

เมื่อ วิปัสสนาญาณตั้งอยู่แก่กล้าจะนี้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์และพลังก็จะส่งให้ขึ้นสู่อุโลมญาณตามกำลังแห่งอริยสังข คือจะไปจากข้าศึกอย่างจริงจังเด็ดขาด เป็นความจริงที่ประเสริฐยอดเยี่ยมในวิปัสสนากัมมัฏฐาน ด้วยอาการที่ก้าวขึ้นสู่มัคควิถี อันเป็นวิถีจิตทางมโนทวาร มีมโนทวาราวชชนจิต เป็นจิตนำวิถีเป็นดวงแรก เกิดขึ้นขณะหนึ่ง เพื่อเป็นปัจจัยให้เกิดชวนจิต ต่อจากนั้น ถ้าเป็นมันทนุคคค ผู้มีปัญญารู้เข้าใจ

- ๑๗๕ -

ชวนจิตดวงที่ ๑ ก็เกิดขึ้น เป็นจิตมหากุศลญาณสัมปยุตต ดวงใด ดวงหนึ่งในจำนวน ๔ ดวง จะเป็นโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาจึงตาม เห็นรูปนามดับไปๆ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกจิตดวงนี้ว่า บริกรรมชวนะ ครั้นบริกรรมชวนจิตดับไปแล้ว

ชวนจิตดวงที่ ๒ ก็เกิดขึ้น เป็นอย่างเดียวกับชวนจิตดวงที่ ๑ แต่เรียก จิตดวงนี้ว่า อุปจารชวนะ เมื่ออุปจารชวนจิตดับไปแล้ว

ชวนจิตดวงที่ ๓ ก็เกิดขึ้น เป็นอย่างเดียวกับชวนจิตดวงที่ ๒ และดวง ที่ ๑ นั้น เรียกจิตดวงนี้ว่า อนุโลมชวนะ อนุโลมจิต หรือ อนุโลมชวนจิต

เมื่ออนุโลมจิตดับไปแล้ว ชวนจิตที่เกิดต่อๆ ไปอีก ๔ ขณะก็เป็น โทศรฏ มัคค ผล ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ชวนจิต ๓ ดวง คือ บริกรรมชวนะ อุปจารชวนะ และอนุโลมชวนะ นี้แหละที่เรียกว่า อนุโลมญาณ อนุโลมญาณนี้บ้างก็เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ แปลว่า ญาณที่อนุโลมตามอริยสัจ

แต่ถ้าโยคินั้นเป็น ดิกขบุคคล คือผู้มีปัญญาไว ก็ไม่มีบริกรรมชวนะ คงมีแต่อุปจารชวนะ และอนุโลมชวนะ รวม ๒ ขณะเท่านั้น

วุฏฐานคามินี

๓๐ วิปัสสนา สิกขขปุตตา สานุโลมา อูปะกขนา

วุฏฐานคามินี นาม วิปัสสนาติ วุจจติ ฯ

วิปัสสนาที่ถึงแล้วซึ่งความเป็นยอด เป็นไปกับด้วยอนุโลมญาณ วาง เหยในสังขารนั้น เรียกชื่อว่า วุฏฐานคามินี

- ๑๗๖ -

คำว่า วุฏฐานคามินี แปลว่า เป็นที่ตั้งของการออก เป็นเครื่องออก เป็นทางออก คือออกจากวิปัสสนาญาณ อันหมายถึง ออกจากกิเลส ออกจากทุกข์ ออกจากสังขารวัฏฏ์ ออกจากสังสารทุกข์ด้วย

และที่ว่า ถึงแล้วซึ่งความเป็นยถาคตนั้น หมายความว่า ถึงที่สุดแห่ง วิปัสสนาญาณ คือปัญญาที่เห็นการเกิดดับของรูปนามแต่เพียงแค่นี้ ผละออกจากการเห็นรูปนามเกิดดับในตอนนี้ ทั้งอารมณ์ไตรลักษณ์ที่ญาณนี้แหละ เพราะญาณต่อไป คือ โคตรภูญาณนั้นมีพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้ว

สังขารุเบกขาญาณ และ อนุโลมญาณ รวมทั้ง ๒ ญาณนี้แหละ เป็นวิปัสสนาที่ถึงแล้วซึ่งความเป็นยถาคต จึงมีชื่อว่า วุฏฐานคามินี เป็นเครื่องออก เป็นที่ตั้งแห่งการออกจากทุกข์ ดังมีบาลีกล่าวว่า

ยา สีขาทุตตา สา สานุโลมา สงฺขารุเปกฺขา วุฏฺฐานคามินี-
วิปัสสนาติ จ ปวฺจจติ ฯ

สังขารุเบกขาญาณอันใด เข้าถึงกำลังอันยอดเยี่ยม สังขารุเบกขาญาณ พร้อมทั้งอนุโลมญาณอันนั้น ท่านเรียกว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา

ตโต ปรี โคตรภูจิตฺตํ นิพฺพานมามลฺมพิตฺวา ปุณฺชน โคตฺตม
ภิกฺขวนฺติ อริยโคตฺตมพิสฺสม โกนฺตตฺถจ ปวตฺตติ ฯ

ต่อจาก อนุโลมญาณไป โคตรภูมิซึ่งกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ และครอบงำเสียซึ่งโคตรปุณฺชน ยังจิตให้ไปสู่ความเป็น อริยะ ย่อมเกิดขึ้น

- ๑๗๗ -

ญาณทัสสนวิสุทธิ

กล่าวมาถึงเพียงนี้แล้ว วิสุทธิ ๗ ก็เหลือเพียง ๑ คือ ญาณทัสสนวิสุทธิ
โสฬสญาณ ก็เหลืออีก ๔ คือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และ ปัจจเวก-
ชนญาณ

โคตรภูญาณ เป็นญาณที่ ๑๓ แห่งโสฬสญาณ นั้น ตั้งอยู่ระหว่าง
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ กับญาณทัสสนวิสุทธิ แต่สงเคราะห์เข้าใน
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิตี่ ๖ เพราะโคตรภูญาณนี้แม้ว่าโคตรภู
จิตจะมี พระนิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม เป็นอารมณ์ก็จริง แต่ว่าจิต
ยังเป็น โลภียจิตอยู่

มัคคญาณ เป็นญาณที่ ๑๔ แห่งโสฬสญาณ ญาณเดียวเท่านั้นที่เรียก
ว่าเป็น ญาณทัสสนวิสุทธิ โดยแท้ ไม่ได้เป็นโดยปริยายหรือโดยอนุโลม ดังมี
คาถาแสดงไว้โดยชัดแจ้ง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้าอีก

ผลญาณ ญาณที่ ๑๕ แห่งโสฬสญาณ นั้น แม้ว่าผลจิตจะเป็น โลกุตตร-
จิต มีอารมณ์เป็นโลกุตตรธรรม คือ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ถึงกระนั้นก็ยังจัด
ว่าเป็น ญาณทัสสนวิสุทธิ โดยอนุโลมโดยปริยายเท่านั้น หาใช่โดยตรงโดยแท้ไม่

ส่วน ปัจจเวกชนญาณ อันเป็นญาณที่ ๑๖ คือญาณสุดท้ายแห่ง
โสฬสญาณนั้น จิตก็เป็นโลภีย แต่ว่าปัญญาได้ผ่านความรู้มาจาก มัคค ผล
นิพพาน คือผ่าน โลกุตตรธรรมมาแล้ว จึงสงเคราะห์เป็นญาณทัสสนวิสุทธินี้ด้วย

- ๑๗๘ -

โคตรภูญาณ

๓๑ โคตรภูจิตต์ นิพพาน อาลมพิตฺวา ตโต ปรี

ปฺถุชนโคตฺตํ อภิ ภวนฺตํ อริยตฺตํ

สมฺโพชฌมาหํ อภิ สมฺโภนฺตตฺถ ปวตฺตติ ฯ

เบื้องหน้าแต่นั้น โคตรภูมิจิตจึงหวังเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ครอบงำ
เสียซึ่งโคตรปฺถุชน บรรลุถึงความ เป็นพระอริยบุคคล อันนำมาซึ่งความตรัสรู้
มรรค ผล นิพพาน

มีความหมายว่า เมื่อจิตของพระโยคีตั้งอยู่แล้วในอนุโลมญาณ ต่อ
จากนั้นก็ก้าวขึ้นสู่โคตรภูญาณ ทำหน้าที่โอนจากโคตรปฺถุชน ที่หนาแน่นไปด้วย
กิเลส ไปสู่โคตรอริยชนที่ห่างไกลจากกิเลส กล่าวโดยวิถิจิต เมื่ออนุโลมชวณะ
ซึ่งมีไตรลักษณ์ คือความเกิดดับแห่งรูปนามเป็นอารมณ์นั้นดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัย
ให้เกิดโคตรภูจิต ยึดหวังพระนิพพานเป็นอารมณ์ นำมาซึ่งปัญญาที่รู้ยิ่งใน
สันติลักษณะ คือ พระนิพพาน ตามลำดับแห่งวิถิจิตที่ชื่อว่า มัคควิถิ ดังภาพนี้

มัคควิถิ ของ มันทบุคคล ผู้รู้ซ้า

กามชวณะ อปฺปนาชวณะ

มหากุสฺส ญาณสัมปยุตต ๔ โลกุตตรจิต ๘

น ท มโน บริ อูป อนุ โค มัคค ผล ผล ภ

มีไตรลักษณ์แห่งรูปนาม มีนิพพานเป็นอารมณ์

เป็นอารมณ์

- ๑๗๕ -

อนุโลมญาณ มัคคญาณ

น ท มโน ปร อุป อนุ โค มัคค ผล ผล ภ
โคตรญาณ ผลญาณ
มัคควิธี ของ ดิกขบุคคล ผู้มีปัญญาไว
กามชวนะ อัปนาชวนะ
มหากุศล ญาณสัมปยุตต ๔ โลกุตตรจิต ๘

น ท มโน อุป อนุ โค มัคค ผล ผล ผล ภ
มีไตรลักษณ์แห่งรูปนาม มินิพพานเป็นอารมณ์
เป็นอารมณ์
อนุโลมญาณ มัคคญาณ

น ท มโน อุป อนุ โค มัคค ผล ผล ผล ภ
โคตรญาณ ผลญาณ
อักษรย่อ น = ภาวังกจลนะ, ท = ภาวังกุปัจเจกนะ, มโน = มโนทวาร
วชชนะ, ปร = บริกรรม, อุป = อุปจาระ, อนุ = อนุโลม, โค = โคตรภู,
ภ = ภาวังก

- ๑๘๐ -

โคตรภูจิต แม้ว่าจะมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แต่ก็ยังปราบกิเลสให้เป็นสมุจเฉทไม่ได้ เพราะจิตยังเป็น โลภียจิตอยู่ หาใช่โลกุตตรจิตไม่ เหตุนี้จึงเรียกโคตรภูจิตว่าเป็น เอกภูฐาน คือ ออกได้แต่ส่วนเดียว ออกจากอารมณ์ที่เป็นสังขาร ออกจากอารมณ์ที่เป็น โลภียธรรม ไปมีอารมณ์เป็นโลกุตตรธรรม คือพระนิพพาน แต่อีกส่วนหนึ่งคือจิตยังหาได้ออกจากโลกียจิต เป็นโลกุตตรจิตไม่ ยังคงเป็น โลภียจิตอยู่ตามเดิม

มัคคญาณ

๓๒ ตสุเสวานนุตร มคโค	จตุสจจตุต สาธโก
ทุกขสจจ ปริชาน์	ชหิ ทุกขสโมทขิ ฯ
๓๓ สจฺฉิ กุพฺพนุโต นิโรธิ	ตณฺหุ ปจฺเจทนํ ปทํ
มคฺค สจฺจ วิภาวาย	อปฺเปติ อปฺปนฺตมํ ฯ

ในลำดับแห่งโคตรภูจิตนั้นแหละ อริยมัคคจึงยังอรธแห่งอริยสังข ๔ ให้สำเร็จ กำหนดรู้ทุกขสังข ๑ ละสมุทยสังข ๑ กระทำนิโรธสังข (อันเป็นธรรมเครื่องถึงความเข้าไปตัดต้นหา) ให้แจ้ง ๑ ย่อมถึงซึ่ง อปฺปนาวิถิ อันอุดมด้วยการเจริญมัคคสังข ๑

อธิบายว่า มัคคญาณ เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นในจิตที่มีชื่อว่า มัคคจิต ซึ่งเกิดต่อจากโคตรภู โดยอาศัยได้ปัจจัยจากคคตรภูจิต ดังที่ได้กล่าวแล้วในโคตรภูญาณข้างต้นนี้

มัคคญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์เช่นเดียวกับโคตรภูญาณ แต่จิตเป็นโลกุตตรจิต เพราะออกจากกิเลส พ้นจากกิเลส เหตุนี้มัคคญาณ จึงได้ชื่อว่า

- ๑๘๑ -

อุกโตวุฏฐาน แปลว่า ออกทั้ง ๒ ข้าง คือ ออกจากอารมณ์ที่เป็น โลกีย และ ออกจากกิเลสด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปรีชาญาณ ๓ หมุนรอบทั้ง ๑๒ ประการใน อริยสังขารทั้ง ๔ คือ

๑ ทุกขสังข ได้แก่รูปนามอันเป็นตัวทุกข์ ก็ได้กำหนดจนแจ้งว่า ทุกขนี้มีอยู่จริง (สังขญาณ), ทุกขนี้ควรกำหนดรู้ (กิจญาณ) และได้ทำการ กำหนดจนรู้แจ้งในทุกขแล้ว (กตญาณ)

๒ สมุทยสังข ได้แก่ตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ได้กำหนดจน แจ้งว่า ตัณหานี้มีอยู่จริง, ตัณหาไม่ควรละ และได้ทำการละตัณหาแล้ว

๓ นิโรธสังข ได้แก่นิพพาน ซึ่งเป็นความดับสิ้นแห่งทุกข์ ก็ได้ กำหนดจนแจ้งแล้วว่า ความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้มีจริง, ธรรมที่ดับสิ้นแห่งทุกข์นี้ ควรทำให้แจ้ง และได้ทำการจนแจ้งในความดับสิ้นแห่งทุกข์แล้ว

๔ มัคคสังข ได้แก่อภิญ्ञังคิกอริยมัคค คือ อริยมัคคมืองค์ ๘ ซึ่งเป็น ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งทุกข์นั้น ก็ได้กำหนดจนแจ้งแล้วว่า ข้อปฏิบัติ ที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งทุกข์นั้นมีจริง, เป็นธรรมที่ควรเจริญ และได้ดำเนินการ จนเจริญเป็น สมังคี คือพร้อมเพรียงกันเป็นอันดีแล้ว

ปรีชาญาณ ๓ หมุนรอบทั้ง ๑๒ ประการนี้ ได้กล่าวมาแล้วในคู่มือปริจเฉท ที่ ๗ นั้น ขอให้ดูบททวนประกอบอีกด้วย

กล่าวอีกนัยหนึ่ง มัคคญาณ คือ มัคคจิตนี้ มีกิจ ๔ ประการ ได้แก่

ปริญาณกิจ สามารถรู้ทุกขสังข

ปหานกิจ สามารถประหาณ สมุทยสังข

สังคิกิริยกิจ สามารถเห็น นิโรธสังข และ

- ๑๘๒ -

ภวานากิจ สามารถเจริญอัญจกิมัคคจนเป็นสมังคี กิจ ๔ ประการนี้มี
ข้ออุปมาว่าเหมือนประทีป ซึ่งทำกิจ ๔ อย่างเหมือนกัน คือ ทำให้ใสใหม่
ประหารความมืด แสดงความสว่าง และทำให้น้ำมันหมด

มัคคญาณ ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกนี้เรียกว่า ปฐมมัคค หรือ โสดาปัตติ
มัคคญาณ เป็นมัคคจิตดวงแรกที่เพิ่งเกิดขึ้นในสังสารวัฏฏของบุคคลนั้น และจะ
ไม่เกิดซ้ำขึ้นอีกเลยจนกระทั่งดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

แม้มัคคจิตจะเกิดเพียงขณะเดียว ก็สามารถประหารกิเลสชนิดที่นอน
เนื่องอยู่ในจิตตสันดานที่เรียกว่า อนุสยกิเลสได้เป็นสมุจเฉท สามารถปิดประตู
อบายทั้ง ๔ ได้ ทั้งยังสามารถตัดวัฏฏะให้เกิดในกามสุคติอีกอย่างมากเพียง ๘
ชาติเท่านั้นก็ดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน รายละเอียดได้กล่าวแล้วในคู่มือปริงเฉท
ที่ ๑ นั้น จึงไม่ต้องกล่าวซ้ำในที่นี้อีก

ผลญาณ

๓๔ เทว ตีณิ ผลจิตตานิ ปวตฺติตฺวา นรฺชฺฌเร

ตโต ภวํก ปาโต ว ตมฺ ผลุปรตฺติตโต ปริ ฯ

๓๕ ภวํกนฺตุ วิจฺฉินฺนิตฺวา ปตฺจ ตาณานิ ตีณิ วา

เยสํ อุปรตฺติตฺยา เจส ผลปรตฺตตริโย มฺนิ ฯ

ผลจิตเป็นไป ๒-๓ ขณะแล้วยอมดับไป แต่นั่นจึงเป็นภวังคบาท

- ๑๘๓ -

มีความหมายว่า เมื่อมัลกณฺณ ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์นั้นเกิดขึ้น ขณะจิตหนึ่ง ทำการประหารกิเลสให้สิ้นไปตามควรแก่อำนาจแห่งมัลกณฺณแล้ว ก็ดับลงและเป็นปัจจัยให้เกิดผลญาณ ซึ่งได้แก่ผลจิตเกิดติดตามขึ้นมาในทันที โดยไม่มีระหว่างคั่น ดังนั้นจึงเรียกว่า อกาลโก

ผลญาณนี้เป็นวิบากจิต เสวยสมุตตสุข ตามที่มัลกณฺณจิตได้ทำไว้ให้แล้ว ถ้าเป็นผู้ที่ตรัสรู้ช้า ที่เรียกว่า มันทบุคคผล จิตก็เกิดเพียง ๒ ขณะ ถ้าปัญญาไว ตรัสรู้เร็ว เป็น ติกขบุคคผล ผลจิตก็เกิดถึง ๓ ขณะ

ผลจิตที่เกิดภายหลัง ปฐมมัลกณฺณ เรียกว่า โสดาปัตติผลจิต เป็น โสดา ปัตติผลบุคคผล หรือ พระโสดาบัน มีภพชาติที่จะเป็นไปในกามสุคติภูมิอีก ๗ ชาติ เป็นอย่างช้า ก็จะถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือ เข้าสู่ปรินิพพาน

เมื่อผลจิตเกิดครบถ้วนตามจำนวนที่ควรเกิด (คือ ๒ หรือ ๓ ขณะ) แล้ว ก็เป็นอันสิ้นสุดวิถีจิตที่เรียกว่า มัลกณฺณวิถี ซึ่งวิถีนี้มี อนุโลมญาณ โคตรกณฺณญาณ มัลกณฺณญาณ และ ผลญาณ รวม ๔ ญาณด้วยกัน ครั้นจบมัลกณฺณวิถีแล้วก็ปวงค ตามควร จึงถึง ปัจจเวกขณญาณต่อไป

ปัจจเวกขณญาณ

๓๖ มคฺคิ ผลตฺจ นิพฺพานํ ปัจจเวกฺขติ ปณฺชติโต

ปหิเน เกฺลสฺ เสเส จ ปัจจเวกฺขนจิ วา น วา ฯ

บัณฑิต ย่อมพิจารณาซึ่ง มัลกณฺณธรรม ผลธรรม นิพพานธรรมแน่นอน แต่พระอริยบุคคลบ้างก็พิจารณา บ้างก็ไม่พิจารณา ซึ่งกิเลสทั้งหลาย อันตนละแล้ว และที่ยังคงเหลืออยู่

- ๑๘๔ -

คำว่า บัณฑิต ในที่นี้หมายความว่าพระอริยเจ้าเท่านั้น

เมื่อมัลลจิตสิ้นสุดลงและมีภวังคตามสมควรแล้ว ต้องมีปัจจนเวกขณวิถีติดต่อกันไป เพื่อทำหน้าที่พิจารณา มัลล ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่ รวมพิจารณา ๕ ประการด้วยกัน

ปัจจนเวกขณญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาให้รู้เห็นตามสภาพธรรมที่เป็นจริงนี้ เป็นมโนทวารวิถี มีมโนทวาราวชชนจิตเป็นจิตนำวิถี แล้วมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง สำหรับพระอเสกขบุคคล ดวงใดดวงหนึ่งก็เกิดทำกิจขณะ ๗ ขณะ พิจารณาให้เกิดปัจจนเวกขณญาณ

- ก. ให้แจ้งในมัลลจิตที่ตนได้ประสบมาเมื่อถึงอย่างหนึ่ง
- ข. ให้แจ้งในผลจิตอย่างหนึ่ง
- ค. ให้แจ้งในพระนิพพานอย่างหนึ่ง
- ง. ให้แจ้งในกิเลสที่ละแล้วอย่างหนึ่ง
- จ. ให้แจ้งในกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่อย่างหนึ่ง

การพิจารณา มัลล ผล นิพพาน รวม ๓ ประการนี้จะต้องมีแน่นอน ส่วนลำดับแห่งการพิจารณานั้น ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ว่าจะต้องพิจารณา มัลลก่อน หรือผลก่อน หรือนิพพานก่อน จะพิจารณาอะไรก่อนก็ได้ แต่ข้อสำคัญนั้นต้องพิจารณาครบทั้ง ๓ ประการนี้อย่างแน่นอน

สำหรับการพิจารณา กิเลสที่ละแล้วและกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่ รวม ๒ ประการนี้ จะพิจารณาได้เฉพาะพระอริยเจ้าที่ได้ศึกษาพระปริยัติ ผู้ที่ไม่ได้ศึกษา

- ๑๘๕ -

พระปริยัติก็ไม่มีความรู้พอที่จะพิจารณาได้ ดังนั้นการพิจารณา ๒ ประการหลังนี้ จึงกล่าวว่าเป็นแน่นอน บ้างก็พิจารณา บ้างก็ไม่พิจารณา

อนึ่ง การพิจารณากิเลสที่ยังคงเหลือ นั้น เฉพาะผู้ที่บรรลุมัคคจิตครั้งที่ ๔ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก็ไม่ต้องมีการพิจารณา เพราะพระอรหันต์ไม่มีกิเลส เหลืออยู่เลย จึงคงพิจารณาเพียง ๔ ประการ คือ มัคค ผล นิพพาน และกิเลส ที่ละแล้ว เท่านั้น

รวมปัจจเวกชนวิถึ ที่เกิดภายหลังมัคควิถึนั้น ถ้าคิดจำนวนอย่างเต็มที่ ก็ได้ ๑๘ ประการ คือ

ปัจจเวกชนวิถึที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถึ	มี	๕	ประการ
" " "	สกทาคามีมัคควิถึ	"	๕	"
" " "	อนาคามีมัคควิถึ	"	๕	"
" " "	อรหัตติมัคควิถึ	"	๕	"

มัคคญาณและผลญาณเบื้องต้น

วิสุทธิ ๗ และญาณ ๑๖ ที่กล่าวมาแล้วนี้ แสดงถึงการเกิดขึ้นของมัคคญาณเป็นครั้งแรก ที่เรียกว่า โศคาปัตติมัคคญาณ หรือ ปฐมมัคค เท่านั้น ยังมีมัคคญาณ ผลญาณ เบื้องบนอีก ดังมีคาถาที่ ๓๗ แสดงว่า

๓๗ จพุพิ สุทธิกุกเมเนว ภาเวตพุโพ จตุพุพิโซ
ตามทสฺสนวิสุทธิ นาม มตฺตต ปฺวจฺจติ ฯ

- ๑๘๖ -

อริยมัคค์ทั้ง ๔ จะพึงมีขึ้น โดยต่อจากลำดับแห่งวิสุทธิทั้ง ๖ นี้ เรียกว่า
ญาณทัสสนวิสุทธิ

ได้กล่าวมาข้างต้นครั้งหนึ่งแล้วว่า ญาณทัสสนวิสุทธินั้น ได้แก่มัคค์ญาณ
โดยตรงแต่ญาณเดียวเท่านั้นเอง และมัคค์ญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดโศดาปัตติ
ผลญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระโศดาบัน

๑ ปฐมมัคค์ ได้แก่ โศดาปัตติมัคค์ญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดโศดาปัตติ
ผลญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระโศดาบัน

๒ ทุคฺคิมัคค์ ได้แก่ สกทาคามิมัคค์ญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดสกทาคามิ
ผลญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระสกทาคามิ

๓ ตติยมัคค์ ได้แก่ สกทาคามิมัคค์ญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดสกทาคามิ
ผลญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระสกทาคามิ

๔ จตุตถมัคค์ ได้แก่ อรหัตตมัคค์ญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดอรหัตตผล
ญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระอรหันต์

มัคค์ญาณทั้ง ๔ นี้เรียกว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิลำดับที่ ๗
ซึ่งเป็นลำดับสุดท้ายนี้ ย่อมเกิดขึ้นภายหลังจากปฏิปทาญาณทัสสวิสุทธิ อัน
เป็นวิสุทธิลำดับที่ ๖

บัดนี้จะได้กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้บรรลุถึงมัคค์ญาณ
ผลญาณ เบื้องบนๆ นั้นต่อไป

ผู้ที่ผ่านปฐมมัคค์เป็นพระโศดาบันแล้ว เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อ
ให้บรรลุมัคค์เบื้องบน คือ ทุคฺคิมัคค์ เป็นพระสกทาคามิต่อไปนั้น ให้เริ่มกำหนด
พิจารณาไตรลักษณ์ความเกิดดับของรูปนามตามนัยแห่งอุท্থัพพยญาณ อันเป็น

- ๑๘๗ -

วิปัสสนาญาณต้นแห่งวิปัสสนาญาณ ๕ นั้นทีเดียว ต่อจากนั้นก็กำหนดพิจารณาไปตามลำดับญาณ จนกว่าจะบรรลุถึงมัคคญาณ ผลญาณ และปัจจบวชณญาณ อันเป็นญาณสุดท้าย

ผู้ที่ผ่านทุติยมัคคเป็นพระสกทาคามีแล้วก็ดี ผู้ที่ผ่านตติยมัคค เป็นพระอนาคามีแล้วก็ดี เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้บรรลุมัคคเบื้องบน ก็ให้เริ่มต้นที่อุท্থัพพญาณ เช่นเดียวกัน

กล่าวถึงวิถีจิต มัคควิถีของพระโสดาบัน ที่บรรลุสกทาคามีมัคคก็ดี มัคควิถีของพระสกทาคามีที่บรรลุถึง อนาคามีมัคคก็ดี และมัคควิถีของพระอนาคามีที่บรรลุถึง อรหัตตมัคคก็ดี เหมือนกับมัคควิถีของดิเหตุบุคคลที่บรรลุโสดาปัตติมัคค ดังที่ได้แสดงไว้ข้างต้น (หน้า ๑๗๘-๑๗๙) นั้นทุกประการ ผิดกันนิดหนึ่งตรงที่ว่า โคตรฐ นั้นไม่เรียก โคตรฐ แต่เรียกว่า โวทาน เท่านั้นเอง

ที่ไม่เรียก โคตรฐ เพราะไม่ต้องเปลี่ยนโคตรใหม่ ด้วยว่าเป็น โคตรอรุณเหมือนกันอยู่แล้ว และที่เรียก โวทาน ซึ่งแปลว่า บริสุทธิ หรือ ผ่องแผ้วนั้น พระอนาคามี ก็มีธรรมที่บริสุทธียิ่งกว่า ผ่องแผ้วยิ่งกว่า พระสกทาคามี ส่วนพระอรหันต์นั้นเป็นผู้ที่ชาวสะอาดบริสุทธิตั้งแต่ตั้งแต่เกิดด้วยประการทั้งปวง

อนึ่ง ข้อความที่ว่าผู้เจริญเพื่อให้บรรลุมัคคญาณ ผลญาณ เบื้องบน ให้เริ่มที่ อุท্থัพพญาณทีเดียวนั้น เพราะเหตุว่า

เป็นผู้ที่ผ่านปฐมมัคคแล้ว เป็นพระโสดาบันแล้ว เป็นผู้ที่มั่นในศีล ๕ แน่นอน จึงชื่อว่าเป็นผู้มีศีลวิสุทธิแล้ว

- ๑๘๘ -

เป็นผู้มีสมาธิดีแล้ว จึงผ่านญาณต่างๆ มาได้โดยตลอดรอดฝั่ง จึงได้
ชื่อว่า จิตตวิสุทธิแล้ว

เป็นผู้ที่ได้ผ่าน นามรูปปริเฉทญาณมาแล้ว เคยประจักษ์แจ้งในรูป
นามมาแล้ว หมดความสงสัยในรูปนาม หมดความสงสัยในพระพุทธานุชาสนา
จึงได้ชื่อว่ามี กังขาวิตรณวิสุทธิ แล้ว

ทั้งยังได้ผ่าน สัมมสนญาณ ที่ยกรูปนามขึ้นสู่ไตรลักษณ์ โดยเห็น
ความเกิดของรูปนาม จึงอาศัยจินตญาณทำให้รู้ว่ารูปนามก่อนนั้นดับไปแล้ว
ซึ่งเป็นส่วนเดียวในการเห็นทั้งความเกิดและความดับ ญาณนี้จึงได้ชื่อว่า มัคคา
มัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นญาณที่ไตรตรองว่าใช่ทางที่ชอบหรือมิใช่กันแน่
ดังนั้นจึงให้เริ่มที่ อุทัพพญาณ อันเป็นญาณต้นที่ตัดสินได้เด็ดขาด
แล้วว่า นี่เป็น ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ นี่เป็นทางปฏิบัติอันถูกต้องแล้วที่จะ
ให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ ที่ตัดสินได้เด็ดขาด เช่นนี้เพราะ

๑ อุทัพพญาณ เป็นญาณที่ปราศจากความวิปลาสคลาดเคลื่อนแล้ว

๒ เป็นญาณที่ไม่ได้อาศัยปริยัติมาเป็นเครื่องให้รู้ แต่เป็นความรู้ที่เกิด
ขึ้นจากปีปทา คือการปฏิบัติที่ถูกต้องอย่างแท้จริง

๓ เป็นญาณที่ประจักษ์ในขณะที่เกิดขณะดับ อย่างที่เราเรียก รู้ทัน
ปัจจุบัน ไม่ได้อาศัยกาลเวลาอย่างสัมมสนญาณมาเป็นเครื่องให้รู้

๔ เป็นญาณที่รู้แจ้งชัดจริงอย่างที่เรียกว่า ประจักษ์สิทธิ โดยไม่ได้
อาศัยจินตญาณอย่างสัมมสนญาณ

๕ เป็นญาณต้นของวิปัสสนาญาณในขั้น โลกีย์

- ๑๘๘ -

กิเลสที่พระอรหฺยประหาม

กิเลส คือธรรมที่เศร้าหมองและเร่าร้อน เมื่อเกิดพร้อมกันนามธรรม รูปธรรมใด ก็ทำให้นามธรรมและรูปธรรมนั้นๆ เศร้าหมองและเร่าร้อน ไปด้วย กิเลสจัดได้เป็น ๓ ชั้น คือ

ก. วิติกมกิเลส เป็นกิเลสที่ก้าวล่วงออกมาถึงภายนอก ก้าวล่วง ออกมาทางกายทางวาจา จนถึงกับลงมือกระทำการด้วยกายด้วยวาจาตามอำนาจ แห่งกิเลสนั้นๆ แล้ว วิติกมกิเลสนี้ระงับไว้ได้ด้วยศีลวิสุทธฺิ อันเป็นการ ระงับยับยั้งไว้ได้เพียงชั่วคราวชั่วขณะที่ยังคงรักษาศีลนั้นๆ อยู่ การระงับยับยั้ง เช่นนี้ เรียกว่า ตทังคปหาน เป็นการยับยั้งไว้ได้ชั่วขณะจิตที่ยังเป็นมหากุศล อยู่ กิเลสเหล่านั้นก็ไม่สามารถก่อให้เกิดกายทุจริต หรือ วิจิทุจริตได้ใน ขณะนั้น

ข. ปริยภูฐานกิเลส เป็นกิเลสที่ลุกขึ้นมาครอบงำจิตใจแล้ว เกิดขึ้น ในมโนทวาร คือ คิดอยู่ในใจ แต่ไม่ถึงกับก้าวล่วงออกมาทางกายหรือทางวาจา ตัวเองย่อมรู้ว่ากิเลสนั้นๆ เกิดขึ้นในใจแล้ว ส่วนผู้อื่นนั้นบางทีก็รู้ บางทีก็ไม่รู้ ปริยภูฐานกิเลสนี้ ข่มไว้ได้ด้วยจิตตวิสุทธฺิ อันหมายถึงสมาธิ คือ ฌาน การ ระงับด้วยการข่มไว้เช่นนี้เรียกว่า วิกขัมภนปหาน ข่มไว้ได้นานตราบเท่าที่ฌาน ยังไม่เสื่อม

ค. อนุสยกิเลส มักจะเรียกกันว่า อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสที่นอนเนื่อง อยู่ในขันธสันดาน ยังไม่ได้ลุกขึ้นมาครอบงำจิตใจ ซึ่งผู้อื่นและแม้แต่ตนเองก็ ไม่สามารถรู้ได้ อนุสยกิเลสนี้ต้องประหามด้วยญาณทัสสนวิสุทธฺิ คือ ปัญญาโน มัคคญาณ อันหมายถึงมคฺคจิต ซึ่งมคฺคจิต สามารถประหามได้จนหมดสิ้นสูญ เชื้อโดยสิ้นเชิงที่เรียกว่า สมุจเฉทปหาน

- ๑๕๐ -

การขบยั้ง การข่ม การประหาณ นี้จัดได้ถึง ๕ ประการ เรียกว่า
ปหาน ๕ วิมุตติ ๕ ดังนี้

ปหาน ๕	วิมุตติ ๕	ได้แก่
ตหังคปหาน (สีล)	ตหังควิมุตติ	พ้นชั่วคราว
วิกขัมภนปหาน (สมาธิ)	วิกขัมภนวิมุตติ	พ้นด้วยการข่มไว้
สมุจเฉทปหาน (มรรค)	สมุจเฉทวิมุตติ	พ้นเด็ดขาด
ปฏิบัติสัทธูปหาร (ผล)	ปฏิบัติสัทธวิมุตติ	พ้นสนิท
นิสสรณปหาน (นิพพาน)	นิสสรณวิมุตติ	พ้นเลย

พระอรชยันโต ประหารกิเลสอะไร ได้บ้างนั้น ดังนี้

กล่าวโดยอกุสลจิต ๑๒ พระโศดาบัน ประหาณ โลกมุตจิตที่เป็น
ทวิภูจิตสัมปยุตต ๔ ดวง และโมหมุตจิตที่สัมปยุตตด้วย วจิกิจฉา ๑ ดวง
พระสกทาคามี ไม่ได้ประหาณอกุสลจิตที่เหลือเป็น สมุจเฉท เพิ่ม
ขึ้นอีก เป็นแต่ได้กระทำให้อกุสลที่เหลือนั้นเบาบางลง ซึ่งเรียกว่า ตนุกรปหาน

พระอนาคามี ประหาณโทสมุตจิตทั้ง ๒ ดวงลงได้อีก

พระอรหันต์ ประหาณอกุสลจิตที่เหลืออีก ๕ ดวง คือ โลกมุตจิตที่เป็น
ทวิภูจิตวิปยุตต ๔ ดวง และโมหมุตจิตที่เป็น อุทัจจสัมปยุตต อีก ๑ ดวง

กล่าวโดยอกุสลกรรมบถ ๑๐ นั้น พระโศดาบัน ประหาณ ปาณาติปาต
อทินนาทาน กามสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และ มิจฉาทิฎฐิ

พระสกทาคามี ไม่ได้ประหาณอกุสลกรรมบถ ที่เหลือนั้นเป็น สมุจเฉท
เพิ่มขึ้นอีก เป็นแต่ได้กระทำอกุสลกรรมบถ ที่เหลือนั้นให้เบาบางลงไป ซึ่งเรียก
ว่า ตนุกรปหาน

- ๑๕๑ -

พระอนาคามี ประทาน ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และพยายาท ลงได้อีก
พระอรหันต์ ประทานอกุศลกรรมบถที่เหลืออีก ๒ คือ สัมผัสปลาป และ
อภิขณา

กล่าวโดยสังโยชน์ ๑๐

ตามนัยแห่งพระอภิธรรม	ตามนัยแห่งพระสูตร
พระโศคาบัน ประทาน ทิฏฐิสังโยชน์	ทิฏฐิสังโยชน์
สัลลพตปรามาส	สัลลพตปรามาส
วิจิกิจฉาสังโยชน์	วิจิกิจฉาสังโยชน์
อิสสาสังโยชน์	
มัจฉริยสังโยชน์	
พระอนาคามี ประทาน กามราคสังโยชน์	กามราคสังโยชน์
ปฏิฆสังโยชน์	ปฏิฆสังโยชน์
พระอรหันต์ ประทาน ภวราคสังโยชน์	รูปราคสังโยชน์
มานสังโยชน์	อรูปราคสังโยชน์
อวิชชาสังโยชน์	มานสังโยชน์
	อุทธัจจสังโยชน์
	อวิชชาสังโยชน์

ส่วนพระสกทาคามี ไม่ได้ประทานสังโยชน์ที่เหลือจากพระโศคาบันนั้น
เป็นสมุจเฉทเพิ่มขึ้นอีก เป็นแต่ได้กระทำให้สังโยชน์ที่เหลือนั้นให้เบาบางลง
อย่างที่เรียกว่า ตนุกรปหาน

- ๑๕๒ -

ฉานลาภิบุคคลเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๑ พอเอ่ยคำว่า ฉาน ก็มักจะนึกถึง รูปาวจรจิต แท้จริงคำว่า
ฉาน แปลว่า การเพ่งอารมณ์ และการเพ่งอารมณ์ก็มี ๒ ประการ ซึ่ง
อัฐุสาลีนี้บรรดกถา แสดงว่า

ฉานนุติ ทิวธิ ฉานัน อารมฺมณฺุปนฺชฉานัน ลกฺขณฺุปนฺชฉานนุติ
อันว่า ฉาน นั้นมี ๒ อย่าง คือ อารมฺมณฺุปนฺชฉาน อย่างหนึ่ง และ
ลกฺขณฺุปนฺชฉาน อีกอย่างหนึ่ง

ตตฺถ อฏฺุวิกฺกิตฺตาทิอารมฺมณฺุ อฺุปนฺชฉานนุติติ
อารมฺมณฺุปนฺชฉานนุติ สงฺขมฺิ ตตา
ในฉาน ๒ อย่างนี้ สมบัติ ๘ จัดเข้าใน อารมฺมณฺุปนฺชฉาน เพราะ
เป็นผู้เข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์ มีปฏิวิกิติน เป็นต้น

วิปัสสนามคฺคผลานิ ปน ลกฺขณฺุปนฺชฉานัน นาม
แต่ว่า วิปัสสนาญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า
ลกฺขณฺุปนฺชฉาน

ตตฺถ วิปัสสนาอนิจฺจาติลกฺขณฺุสฺส อฺุปนฺชฉานโต ลกฺขณฺุปนฺชฉาน
ในญาณทั้ง ๓ นั้น วิปัสสนาญาณ ที่ได้ชื่อว่า ลกฺขณฺุปนฺชฉาน เพราะ
เข้าไปกำหนดรู้แจ้งไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น

- ๑๕๓ -

วิปัสสนาย กตกิจสุส มกุเคน อิชฺฉนโต มกุโต ลกฺขณ-
ปนิชฺฉาน

มคฺคญาณที่ได้ชื่อว่า ลกฺขณปนิชฺฉาน เพราะเป็นผู้ทำให้กิจที่รู้แจ้ง
ไตรลักษณ์ของวิปัสสนาญาณสำเร็จลง

ผล ปน นิโรธสจฺจ ตถลกฺขณํ อุปนิชฺฉายตีติ ลกฺขณปนิชฺฉานํ
นาม

ส่วนผลญาณ ที่ได้ชื่อว่า ลกฺขณปนิชฺฉาน เพราะเข้าไปรู้แจ้งลักษณะ
อันแท้จริงของนิโรธสัจจะ

๒ มีอธิบายความแตกต่างกันระหว่าง อารัมมณูปนิชฺฉาน กับลกฺข
ณูปนิชฺฉาน เพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ ดังนี้ คือ

กล่าวโดยอารมณ์ อารัมมณูปนิชฺฉาน มีสมถกัมมัฏฐาน เช่น ปฐวิกสิณ
คือบัญญัติ เป็นต้น เป็นอารมณ์ ส่วนลกฺขณูปนิชฺฉานนั้น วิปัสสนาญาณ มี
วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ รูป นาม ไตรลักษณ์ สังขตธรรม เป็นอารมณ์ มคฺคญาณ
ผลญาณ มี อสังขตธรรม คือ นิพพาน เป็นอารมณ์

กล่าวโดยองค์ธรรม อารัมมณูปนิชฺฉาน มี วิตก วิจาร ปิติ เวทนา
เอกัคคตา ที่ประกอบด้วยมหัคคตฉานทั้ง ๕ เป็นองค์ธรรม ส่วน ลกฺขณูปนิชฺฉาน
ก็มี วิตก วิจาร ปิติ เวทนา เอกัคคตา ที่ประกอบด้วยมหากุสลจิต มคฺคจิต ผลจิต
เป็นองค์ธรรม

๓ ผู้บรรลุ มคฺค ผล นิพพาน นั้นมีอยู่ ๒ จำพวกด้วยกัน คือ
สุกขวิปัสสกจำพวกหนึ่ง และฉานลาภีบุคคลอีกจำพวกหนึ่ง

- ๑๕๔ -

ศุกขวิปัสสนกบุคคล นั้น เป็นผู้วิปัสสนาญาณอันแห่งแล้งจาก โลภีย-
ฉาน คือ พระอริยบุคคลจำพวกนี้ไม่ได้เจริญสมถภาวนาจนเกิดฉานจิตมาแต่ก่อน
เลย เริ่มเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างเดียวจนเป็นพระอริยบุคคล

ส่วน ฉานลาภิกบุคคล นั้น หมายถึงผู้ที่ได้เจริญสมถภาวนาจนเกิด
ฉานจิต มีปฐมฉานเป็นต้นมาก่อนแล้ว เป็นฉานลาภิกบุคคลมาแล้ว จึงได้มา
เจริญวิปัสสนาภาวนาอีกจนเป็นพระอริยบุคคล

๔ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ได้ฉานแล้ว มาเจริญ
วิปัสสนาภาวนาอย่างไร จึงได้เป็นพระอริยบุคคล

๕ ฉานลาภิกบุคคล ที่บำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนา จนเกิดมัคคจิต
ผลจิตนั้น มีวิธีที่เจริญภาวนาเป็น ๓ วิธี คือ

ก. ปาทกฉานวาท หมายถึงถือการเข้าฉานที่เป็นบาทเบื้องต้นแห่ง
การเจริญภาวนานั้น เป็นสำคัญ

ข. สัมมตติฉานวาท หมายถึงถือการพิจารณาฉานเป็นสำคัญ

ค. บุคคลลัชฌาสยวาท หมายถึงถือความประสงค์ของฉานลาภิกผู้เจริญ
ภาวนานั้น เป็นสำคัญ

๖ ปาทกฉานวาท คือ ก่อนที่ฉานลาภิกบุคคลจะเจริญวิปัสสนาภาวนา
นั้น ได้เข้าฉานก่อน จะเป็นฉานชั้นใดก็แล้วแต่ ทั้งนี้เพื่อให้สมาธิมีกำลังดีขึ้น
ฉานที่เข้าก่อนนี้เรียกว่า ปาทกฉาน เมื่อออกจากปาทกฉาน ก็พิจารณารูปนาม
ต่อไปจนแจ้งไตรลักษณ์ และบรรลุถึงมัคคถึงผล ข้อนี้สำคัญที่ปาทกฉาน ถ้าเข้า
ปฐมฉานเป็นปาทกฉาน มัคคจิตผลจิตที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกนี้ก็เรียกว่า ปฐมฉาน
โสดาปัตติมัคค ปฐมฉาน โสดาปัตติผล สำเร็จเป็นปฐมฉาน โสดาบันบุคคล

- ๑๕๕ -

ถ้าเข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน หรือ ปัญจฌาน เป็นปาทกฌาน มัคคจิตที่เกิดขึ้นเป็นปฐมมัคค ก็เรียกไปตามขั้นของฌาน เช่น ทุติยฌาน โสคาปัตติมัคค ตติยฌาน โสคาปัตติมัคคเป็นต้น ทำนองเดียวกับปฐมฌาน โสคาปัตติมัคคจิตนั้น

แม้มัคคจิตผลจิตเบื้องสูง คือ สกทาคามิมัคค-ผล อนาคามิมัคค-ผล อรหัตตมัคค-ผล ก็เป็นไปในการทำนองเดียวกับปฐมมัคคจิตดังกล่าวแล้วนี้แหละ

ข้อสำคัญถือฌานที่เป็นปาทกฌานนั้นเป็นใหญ่ เมื่อออกจากปาทกฌานแล้ว จะพิจารณาองค์ฌาน โดยความจริง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ได้ หรือจะพิจารณาสังขารธรรม รูปนามที่นอกจากองค์ฌาน โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้ เพราะถือฌานที่เป็นบาทเบื้องต้นนั้นเป็นใหญ่เป็นสำคัญ

๗ ถัมมสติตถฌานวาท คือ ฌานลาภิบุคคลผู้เจริญวิปัสสนากาวานานั้น พิจารณาฌาน ที่ตนเคยได้มาแล้ว จะเป็นฌานขั้นใดก็ตาม พิจารณาฌานนั้น โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะเข้าฌานก่อนก็ได้ หรือจะไม่เข้าฌานก่อนก็ได้ ไม่ถือการเข้าฌานเป็นสำคัญ แต่ถือการพิจารณาฌานนั้นเป็นใหญ่ เช่น เข้า ปัญจฌาน ครั้นเวลาที่พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นมาพิจารณาปฐมฌาน มัคคจิตที่เกิดขึ้นก็เป็นปฐมฌานมัคคจิต หาใช่ปัญจฌานมัคคจิตไม่ โดยทำนองเดียวกันเวลาเข้านั้นเข้า ทุติยฌาน แต่เวลาพิจารณากลับไปพิจารณา จตุตถฌาน มัคคจิตที่เกิดขึ้นก็เป็น จตุตถฌานมัคคจิต

๘ บุคคลัชฌาตยวาท มุ่งหมายถึง ความปรารถน ความประสงค์ ความปรารถนา ของฌานลาภิบุคคลผู้เจริญวิปัสสนากาวานานั้น เป็นใหญ่เป็นสำคัญ เช่น ปรารถนตติยฌานมัคคจิต ก็จะต้องเจริญภาวนาอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้คือ

- ๑๕๖ -

ก. ต้องเข้าตติยฌาน ซึ่งเป็นขั้นที่ตรงตามความประสงค์ของตน เมื่อออกจากตติยฌานแล้ว จะพิจารณารูปนามที่เป็นกามธรรม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้

ข. จะไม่เข้า ตติยฌาน ก็ได้ แต่ต้องพิจารณาองค์ฌานของตติยฌาน โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงจะตรงกับขั้นที่ตนปรารถนา

พิจารณาไปจนมัลลจิตเกิด มัลลจิตนั้นก็ เป็น ตติยฌานมัลลจิต

๘ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงเรื่องอริยมรรค ประกอบด้วยกำลัง ๒

ประการไว้ว่า

ที่นี้จะจำแนกในผละสมาโยคะ คือ พระอริยมรรค อันประกอบด้วยกำลัง ๒ ประการ จึงออกจาก นิमित และ ปวัตติได้

กำลัง ๒ ประการนั้นคือ พระสมถะผล ๑ และพระวิปัสสนาผล ๑ สมถะผลนั้นคือสมาธิ วิปัสสนาผลนั้นคือปัญญา

ขณะเมื่อพระโลกุตตรมัลลญาณบังเกิดนั้น พระสมถะกับพระวิปัสสนา มีกำลังเสมอกัน จะยิ่งหย่อนกว่ากันอย่างไรก็ยกานา หาบมิได้

แท้จริงกาลเมื่อพระโยคาวจรเจ้า จำเริญโลกียสมาบัติทั้ง ๘ นั้น ยิ่งด้วยกำลังพระสมถะ กาลเมื่อพิจารณาสังขารธรรมด้วยอนิจจานุปัสสนา เป็นอาทินั้นยิ่งด้วยกำลังพระวิปัสสนา คั้นถึงขณะเมื่อพระอริยมัลลญาณบังเกิดนั้น กำลัง ๒ ประการมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็น เอกระสะ มีกิจเสมอกัน เหตุสภาวะบมิได้ ล่วงซึ่งกัน เหตุคั้นนั้น อันว่ากิริยาอันประกอบด้วยผละทั้ง ๒ ประการ ก็มีในพระอริยมัลลญาณทั้ง ๔ ด้วยประการฉะนี้

- ๑๕๗ -

๑๐ ขอย้อนกลับมากล่าวถึง สุขขวิปัสสกบุคคล ผู้มีวิปัสสนาญาณอัน
แห่งแล้งหลังจากโลกียฆาน เป็นผู้ที่ไม่เคยได้เจริญสมถภาวนาจนบรรลุถึงฆานธรรม
เลย บุคคลจำพวกนี้เวลาเจริญวิปัสสนาภาวนา จึงไม่สามารถกำหนดเพ่งฆานได้
ได้แต่กำหนดเพ่งรูปนามที่เป็นกามธรรมเพียงอย่างเดียว ถึงกระนั้นเมื่อมกคจิต
เกิดขึ้น ก็ย่อม บริบูรณ์ และ พร้อมมูล ด้วยองค์ฆานทั้ง ๕ เหตุนี้จึงจัดว่า
เป็น ปฐมฆาน โสคาปัตติมกคจิตเสมอไป

สกทาคามีมกค อนาคามีมกค อรหัตตมกค ของสุขขวิปัสสกบุคคล
ก็จัดเข้าเป็นปฐมฆานด้วยกันทั้งสิ้น

ดังมีหลักฐานใน อัฐฐสาลีนอรรถกถา แสดงไว้ว่า

วิปัสสนานิฆาเมณ สุขขวิปัสสกสฺส อุปฺปนฺนมตฺโถปี ปมฺชฺฆา-
นิโก โหติ ฯ

ตามธรรมเนียมของวิปัสสนา มีหลักอยู่ว่า มกคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่เจริญ
วิปัสสนาภาวนาล้วนๆ ก็ย่อมประกอบด้วยปฐมฆาน

๑๑ พระอริยที่เป็นสุขขวิปัสสกบุคคล เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปัญญา
วิมุตติ นั้นมีจำนวนมากกว่า พระอริยที่เป็นฆานลาภิกขุบุคคล เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า
เจโตวิมุตติ นั้นมากมาย ดังใน สังยุตตพระบาลี แสดงไว้ว่า

อิเมสฺสึ หิ สาริปฺตฺต ปตฺตจฺจนฺนํ ภิกฺขุสฺตฺตานํ สกฺขิ ภิกฺขุ เตวิชฺชา
สกฺขิ ภิกฺขุ ฉพาภิตฺตา สกฺขิ ภิกฺขุ อุกฺโขภาควิมุตฺตา อถ อิตฺเร
ปตฺตตาวิมุตฺตา ฯ

- ๑๕๘ -

คูกร สารีบุตร ในพระภิกษุ ๕๐๐ องค์, ๖๐ องค์เป็น เดวิชชบุคคล,
๖๐ องค์เป็น จพภิกษุญานบุคคล, ๖๐ องค์เป็นอุภโตภาควิมุตติบุคคล เหลือ
นอกนั้นทั้งหมดเป็น ปัญญาวิมุตติบุคคล ฯ

ดังนั้นจึงได้กล่าวว่า ผู้ที่ก้าวขึ้นสู่มรรคผลเพราะเห็นอนิจจัง และเพราะ
เห็นอนัตตา มีมากกว่าผู้ที่เห็นทุกขัง เพราะผู้ที่เห็นทุกขังเป็นผู้ที่บุพพาธิการ
แต่ปางก่อนยังด้วยสมาธิ

เดวิชชบุคคล หมายถึง พระอรหันต์ผู้มีวิชา ๓ คือ บุปเพนิวาसानุสสติ
ญาณ ทิพพจักขุญาณ และ อาสวัภยญาณ

จพภิกษุญานบุคคล หมายถึง พระอรหันต์ ผู้มีอภิญญา หรือ วิชา ๖
คือ บุปเพนิวาसानุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ อาสวัภยญาณ เจโตปริยญาณ
ทิพพโสตญาณ และ อิทธิวิชฌญาณ

อุภโตภาควิมุตติบุคคล หมายถึง พระอรหันต์ ผู้เป็นฉานลาภีบุคคล
ด้วย คือ มีฉานด้วย บ้างก็เรียกว่า เจโตวิมุตติบุคคล

ปัญญาวิมุตติบุคคล หมายถึง สุขขวิปัสสกพระอรหันต์ คือ พระ
อรหันต์ผู้แห่งแล้งจากฉาน ผู้ไม่ได้ฉาน

สรุป

สรุปความว่า วิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่ตั้งแห่งการงานทางใจ เพื่อให้รู้
แจ้งประจักษ์ซึ่งปรมัตถธรรมนั้น

- ๑๕๕ -

กล่าวโดยภูมิ ที่เรียกว่า วิปีสสนาภูมิ ก็มี ๖

กล่าวโดยญาณ ที่เรียกว่า โสฬสญาณ ก็มี ๑๖

กล่าวโดยความบริสุทธิ์ ที่เรียกว่า วิสุทธิตี ก็มี ๗

กล่าวโดยบุคคล ที่เรียกว่า อริยบุคคล ก็มี ๘

วิปีสสนาภูมิ

๑ ชั้นที่ ๕ ๒ อายุคนะ ๑๒ ๓ ธาตุ ๑๘

๔ อินทรีย์ ๒๒ ๕ ปฏิจสมุปปาต ๑๒ ๖ อริยสังจ ๔

ญาณ ๑๖ วิสุทธิตี ๗ ปรับเข้ากันได้ดังนี้

ศีลวิสุทธิตี จตุปาริสุทธิตี ๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล ให้ตั้งอยู่ในศีล

๒ อินทรีย์สังวรศีล ดำรวมระวางอินทรีย์ทั้ง ๖

๓ อาชีวนปาริสุทธิตี มีความเป็นอยู่โดยบริสุทธิ์

๔ ปัจจยสันนิสสิตศีล พิจารณาก่อนบริโภก

จิตตวิสุทธิตี ขณิกสมาธิ ไม่ผลออกไปจากปัจจุบันธรรม

ทิฏฐิวิสุทธิตี นามรูปปริจเฉทญาณ กำหนดแจ้งในรูปและนาม

ละ สักกายทิฏฐิ เห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตน

เป็น ญาตปริญญา

กัณหาวิตรณวิสุทธิตี ปัจจยปริคคหญาณ รู้แจ้งปัจจยแห่งรูปและนาม

ละ อเหตุกทิฏฐิ เห็นผิดว่าไม่มีเหตุ

ละ วิสมเหตุกทิฏฐิ ยึดในเหตุที่ไม่เหมาะสม

- ๒๐๐ -

- ละ กังขามลทิฏฐิ หมั่นหมองเพราะสงสัย
เป็น ญาตปริญญา
สัมมสนญาณ เห็นความเกิดของรูปนาม
มัคคามัคคญาณ ละ สมุหคคาหะ การยึดเรา ยึดเขา
ทัสสนวิสุทธิ เป็น ญาตปริญญา
ตรุณอุท্থัพพญาณ เห็นทั้งความเกิดและความดับของ
รูปนาม แต่ยังมีวิปัสสนูปกิเลสมารบกวนอยู่
ละ อมัมคัมคคตัญญา ตัญญาที่เข้าใจผิด
เป็น ตีรณปริญญา
ปฎิปทาญาณ พลวอุท্থัพพญาณ เห็นทั้งความเกิดและความดับของ
ทัสสนวิสุทธิ รูปและนาม โดยปราศจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว
ละ อุจเจททิฏฐิ เห็นผิดว่าตายแล้วสูญ
เป็น ตีรณปริญญา
" " ภังคญาณ เห็นแต่ความดับของรูปและนาม
ละ สัสสตทิฏฐิ เห็นผิดว่าเที่ยง
เป็น ปหานปริญญา
" " กขญาณ เกิดปัญญาารู้แจ้งว่า รูปและนามนี้เป็นภัย
" " ละ สกเขอกขตัญญา ตัญญาที่ไม่แจ้งในภัย
เป็น ปหานปริญญา

- ๒๐๑ -

- ปฏิบัติพาทญาณ อาทิตยญาณ เกิดปัญญาารู้แจ้งว่า รูปและนามนี้เป็นโทษ
ทัสสนวิสุทธิ ละ อัสสาทสัญญา สัญญาที่ยินดี
เป็น ปหานปริญญา
- " " นิพพิทาญาณ เกิดปัญญาเบื่อหน่ายในรูปนาม
ละ อภิริตติสัญญา สัญญาที่เพลิดเพลิน
เป็น ปหานปริญญา
- " " มุญจิคุกมยตาญาณ ออกจากรูปนาม
ละ อมุญจิคูกามภาวะ การข้องอยู่ในกาม
เป็น ปหานปริญญา
- " " ปฏิสังขญาณ หาอุบายที่จะให้พ้นจากรูปนาม
ละ อปฏิบัติสังขาน การยึดโดยไม่ไตร่ตรอง
เป็น ปหานปริญญา
- " " สังขารุเบกขาญาณ วางเฉยต่อรูปนาม
ละ อนุเปกขณะ การยึดโดยไม่วางเฉย
เป็น ปหานปริญญา
- " " อนุโลมญาณ คล้อยตามให้เห็นอริยสัจ
ละ สัจปฏิบัติโลมคาหะ การยึดโดยไม่คล้อยตามสัจจะ
เป็น ปหานปริญญา

- ๒๐๒ -

จัดเป็นปฏิปทาญาณทัตสณ โคตรภูญาณ ปัญญาแจ้งในพระนิพพาน
วิสุทธิ โดยปริยาย เป็น ปหานปริยญา
ญาณทัตสณวิสุทธิ มัคคญาณ ประหามกิเลสเป็นสมุจเฉท
เป็น ประหามปริยญา

จัดเป็น ญาณทัตสณ

ผลญาณ เสวยอารมณ์พระนิพพานตามมัคค

วิสุทธิ โดยอนุโลม

ปัจจุเวกษณญาณ พิจารณา มัคค ผล นิพพาน

และกิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังคงเหลือ

อริยบุคคล ๘

อริยบุคคล ๘ จัดได้เป็น ๔ คู่ ดังนี้

โสดาปัตติมัคค	โสดาปัตติผล	คู่หนึ่ง
สกทาคามีมัคค	สกทาคามีผล	"
อนาคามีมัคค	อนาคามีผล	"
อรหัตตมัคค	อรหัตตผล	"

ใน วิสุทธิมัคค ยังจำแนกอริยบุคคล ๘ นี้เป็น ๗ ประเภท คือ

๑ สัทธานุสารี	๒ สัทธาวิมุตติ
๓ กายสักขี	๔ อุภโตภาควิมุตติ
๕ รัมมานุสารี	๖ ทิฎฐิปัตตะ
๗ ปัญญาวิมุตติ	

- ๒๐๓ -

ท่านผู้ที่ยิ่งด้วยสัทธา เมื่อบรรลุโศดาปัตติมัคค เรียกว่า สัทธานุสารี
ตั้งแต่โศดาปัตติผลขึ้นไปจนถึง อรหัตตผล เรียกว่า สัทธาวิมุตติ

ท่านที่ได้รูปฌาน แล้วเจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุมัคคผล เรียกว่า
กายสักขี เหมือนกันทั้ง ๗ บุคคล

ท่านที่ได้ทั้งรูปฌานและอรุฌานด้วย แล้วเจริญวิปัสสนาภาวนาจน
บรรลุมัคคผล เรียกว่า อุกโตภาควิมุตติ เหมือนกันทั้ง ๘ บุคคล

ท่านผู้ที่ยิ่งด้วยปัญญา พิจารณาโดยอนัตตลักษณะ เมื่อบรรลุโศดา
ปัตติมัคค เรียกว่า ัมมานุสารี ตั้งแต่โศดาปัตติผลขึ้นไปจนถึง อรหัตตมัคค
เรียกว่า ทิฏฐิปัตตะ เฉพาะอรหัตตผล เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ

ที่จำแนกเช่นนี้ ก็โดยอาศัย สิล สมာธิ ปัญญา เป็นหลัก กล่าวคือ

ท่านที่เป็น สัทธานุสารี และ สัทธาวิมุตติ ๒ ประเภทนี้มี สิล เป็นอธิบดี

ท่านที่เป็น กายสักขี และ อุกโตภาควิมุตติ ๒ ประเภทนี้มี สมာธิ เป็น
อธิบดี

ท่านที่เป็น ัมมานุสารี ทิฏฐิปัตตะ และ ปัญญาวิมุตติ ๓ ประเภทนี้มี
ปัญญา เป็นอธิบดี

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ท่านที่หนักไปในทางพระวินัยก็ได้แก่ สัทธานันมี
สิล เป็นอธิบดี

ท่านที่หนักไปในทางพระสูตร ก็ได้แก่ประเภทที่มี สมာธิ เป็นอธิบดี

ท่านที่หนักไปในทางพระอภิธรรม ก็ได้แก่ท่านที่มี ปัญญา เป็นอธิบดี

- ๒๐๔ -

จำแนกพระอริยะแต่ละชั้น

พระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และ
พระอรหันต์ นี้ ยังมีการจำแนกอีกนัยหนึ่งดังต่อไปนี้

พระโสดาบัน จำแนกได้เป็น ๓ จำพวก คือ

๑ เอกพีธีโสดาบัน เป็นพระโสดาบันที่มีพีชกำเนิดอีกเพียงหนึ่งเท่า
นั้น หมายความว่า พระโสดาบันนั้นเมื่อจุติแล้ว จะต้องปฏิสนธิเป็นมนุษย์หรือ
เทวดาอีกชาติเดียว ก็จะบรรลุอรหัตตมัคคอรหัตตผล

๒ โกลังโกลโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้ที่จะต้องปฏิสนธิในกามภูมิ
อีกถึง ๗ ถึง ๖ ชาติ จึงจะบรรลุอรหัตตผล

๓ สัตตักขัตตอุปรมโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้ที่จะต้องปฏิสนธิใน
กามภูมิอีกถึง ๗ ชาติ จึงจะบรรลุอรหัตตผล

ที่แตกต่างกันเช่นนี้ เป็นเพราะอินทรีย์แก่กล้ายิ่งหย่อนกว่ากัน จึงทำให้
ความมุ่งมั่นในการบรรลุอรหัตตมัคคอรหัตตผลนั้นเนิ่นนานกว่ากันไปด้วย แต่
อย่างไรก็ดี เพราะโสดาบันก็ไม่ต้องปฏิสนธิในชาติที่ ๘ เพราะแม้จะเป็นผู้ที่เพติด
เพลินีมีความประมาทอยู่บ้าง ก็ต้องบรรลุอรหัตตผลในชาติที่ ๗ อย่างแน่นอน

พระสกทาคามี จำแนกได้เป็น ๕ จำพวก คือ

๑ อธิ ปตุวา อธิ ปรีนิพพายี เป็นพระสกทาคามีที่บรรลุสกทาคามีผล
ในมนุษยโลก และจะปรีนิพพานในมนุษยโลกนี้

๒ ตตุถ ปตุวา ตตุถ ปรีนิพพายี เป็นพระสกทาคามีที่บรรลุสกทา
คามิผลในเทวโลก และปรีนิพพานในเทวโลกนั้น

๓ อธิ ปตุวา ตตุ ปรีนิพพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามี ในมนุษยโลก
นี้ แต่ไปปรีนิพพานในเทวโลกนั้น

- ๒๐๕ -

๔ ตตฺถ ปตฺวา อิทฺ ปรินิพฺพายี สํเรจเป็ฯพระสกทาคามีในทวโลก
โน้ฯ และมาปรินิพพานในมนุษยโลกนี้

๕ อิทฺ ปตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺติตฺวา อิทฺ ปรินิพฺพายี สํเรจเป็ฯ
พระสกทาคามีในมนุษยโลกนี้ ไปบังเกิดในทวโลกโน้ฯ แล้วกลับมาปรินิพพาน
ในมนุษยโลกนี้

พระอนาคามี จำแนกได้ ๕ จำพวกคือ

๑ อนตรปรินิพฺพายี พระอนาคามี ผู้ถึงซึ่งปรินิพพานในกัฯแรกแห่ง
อายุกาลในภุมิโน้ฯ

๒ อุปฺหจฺจปรินิพฺพายี พระอนาคามี ผู้ถึงซึ่งปรินิพพานในกัฯหลัง
แห่งอายุกาลในภุมิโน้ฯ

๓ อสฺงฺขารปรินิพฺพายี พระอนาคามี ผู้ไม่ต้องใช้ความเพียรอย่าง
แรงกล้า ก็ถึงซึ่งปรินิพพาน

๔ สสฺงฺขารปรินิพฺพายี พระอนาคามี ผู้ต้องขะมักเขม้ฯนพักเพียรอย่าง
แรงกล้า จึงจะถึงซึ่งปรินิพพาน

๕ อุทฺธัฯโสตฺถกนิฏฺฐกามี พระอนาคามี ผู้มีกระแสไปถึงอกนิฏฐภุมิ
จึงจะถึงซึ่งปรินิพพาน

พระอรหันต์ หมายความว่า เป็นบุคคลที่ควรสักการะบูชา ยัฯ บางทีก็
เรียกว่า พระชินาสพ หมายความว่า เป็นบุคคลที่สิ้นอาสวกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว

- ๒๐๖ -

บางทีก็เรียกว่า พระอเสกขบุคคล ซึ่งหมายถึงว่าเป็นผู้ที่ไม่ต้องศึกษาปฏิบัติ
ต่อไปอีกแล้ว เพราะมี สीलสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา โดยบริบูรณ์
บริสุทธิหมดจดแล้ว พระอรหันต์นี้จัดได้ว่ามี ๓ ประเภท คือ

๑ พระอรหันต์ที่ตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง
สามารถโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ คือให้ถึงอริยมัคคอรियผลได้ด้วย เพราะ
ทรงเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย อาศยานุสยญาณ ญาณที่สามารถรู้อริยาศัยของ
เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ประการหนึ่ง อินทรีย์ปโร ปริยัตตญาณ ญาณที่รู้
อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่ายิ่งหรือหย่อนเพียงใด ประการหนึ่ง และ สัพพัญญู-
ตญาณ ญาณที่สามารถรอบรู้สิ้นซึ่งปวงสังขตะและอสังขตะธรรม อีกประการหนึ่ง
จึงได้ชื่อว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้า คือที่ขนานพระนามกันว่า พระอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒ พระอรหันต์ที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเหมือนกัน แต่ไม่สามารถโปรด
สัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ เพราะไม่ถึงพร้อมด้วยญาณทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้วในข้อ ๑ นั้น
ทั้งไม่รู้บัญญัติที่จะแสดงสภาวะธรรมให้แจ่มแจ้งได้ด้วย พระอรหันต์ประเภทนี้
ได้ชื่อว่า พระอรหันตปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งเรียกกันสั้นๆ ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า

อยากจะกล่าวโดยอัตโนมัติว่า ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถโปรดสัตว์
ให้พ้นทุกข์ได้นั้น เป็นด้วยเหตุอีกประการหนึ่ง คือ ในยุคนั้น ไม่มีผู้มีบารมีแก่กล้า
พอที่จะเข้าถึงธรรมอันประเสริฐขั้นนั้นได้ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าบังเกิดมิได้
เฉพาะในยุคที่ว่างพระพุทธศาสนาเท่านั้น ก็ในกาลที่ว่างพระพุทธศาสนาเช่นนั้น
บุคคลทั้งหลายย่อมปราศจากศีลธรรม ประกอบแต่กรรมอันเป็นอกุศล ใครเล่าจะ

- ๒๐๗ -

สามารถสั่งสอนผู้ที่ไร้ศีลธรรมให้บรรลुถึงธรรมอันประเสริฐยิ่งปานนั้นได้ แม้แต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงพระมหากรุณาได้เฉพาะผู้ที่ทรงโปรดได้เท่านั้น ไม่ใช่โปรดได้ทั่วไปทั้งหมด

๓ พระอรหันต์ที่ตรัสรู้หรือหัตถมัคคอรหัตตผล ตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (คือไม่ได้ตรัสรู้เอง) นั้น ได้ชื่อว่า พระอรหันต์ ได้แก่พระอรหันต์ทุกๆ ไป ที่นอกจาก พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า และ พระอรหันตปัจเจกพุทธเจ้า

พระอรหันต์ทุกๆ ไปนี้ ยังจำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ อัครสาวก มหาสาวก และ ปกติสาวก

ก. อัครสาวก หมายถึง พระอรหันต์ ๒ องค์ คือ พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร เป็นอัครสาวกเบื้องขวา ผู้ยิ่งด้วยปัญญา เป็นเลิศ พระโมคคัลลานะ เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้ยิ่งด้วยฤทธิ์เป็นยอด

ข. มหาสาวก หมายถึงพระอรหันต์ ๘๐ องค์ (นับอัครสาวก ๒ องค์ รวมในจำนวน ๘๐ นี้ด้วย) ซึ่งมีคุณธรรมเป็นยอดเยี่ยมเป็นเลิศ คือเป็นเอกทัคคะ ในทางใดทางหนึ่ง

ค. ปกติสาวก หมายถึง พระอรหันต์สามัญที่นอกจาก อัครสาวก และ มหาสาวก แล้ว เรียกว่าเป็น ปกติสาวก ทั้งสิ้น

ปฏิบัติ ๔ ประการ

อีกนัยหนึ่งท่านจำแนกพระอริยเจ้าไว้โดยอาศัยการปฏิบัติเป็นหลักในการ จำแนก เป็น ๔ ประการ คือ

- ๒๐๘ -

๑ ทุกขา ปฏิปทา ทนุทธากิตฺตา ปฏิบัติด้วยความลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า

๒ ทุกขา ปฏิปทา จิปฺปาทิตฺต " " แต่รู้ได้เร็ว

๓ สุขา ปฏิปทา ทนุทธากิตฺตา ปฏิบัติได้สะดวก แต่รู้ได้ช้า

๔ สุขา ปฏิปทา จิปฺปาทิตฺต " " ทั้งรู้ได้เร็ว

ประเภทที่ ๑ ปฏิบัติด้วยความลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า เช่นพระจักขุปาลเถระ
ท่านถือ เนสัชชิกธุดงค์ ไม่นอนตลอดพรรษา จนจักขุบอด ได้ความยากลำบาก
ไม่น้อยเลย ทั้งได้บรรลุธรรมพิเศษก็ช้ากว่าพวกสหาย

ประเภทที่ ๒ ปฏิบัติด้วยความลำบากก็จริง แต่ารู้ธรรมพิเศษได้เร็ว
เช่นพระภิกษุผู้ถูกเสือกัด ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส จึงเจริญเวทนานุปัสสนา
สติปัฏฐาน จนสำเร็จจอร์หัตตมกคคอร์หัตตผลในขณะที่อยู่ในปากเสือ พอสำเร็จ
เป็นพระอรหันต์ก็เข้าสู่ปรินิพพานเลย อย่างที่เรียกว่า ชีวิตสมลีสี

ประเภทที่ ๓ ปฏิบัติด้วยความสะดวกสบาย แต่กว่าจะรู้ธรรมพิเศษก็เสีย
เวลาช้านาน เช่นพระจุฬินทรเถก เรียนกัมมัฏฐานที่ไม่ถูกไม่เหมาะแก่จริตมาเป็น
เวลาช้านาน ก็มีได้บรรลุธรรมพิเศษเลย จนภายหลังจึงกำหนดกัมมัฏฐานที่ถูก
กับจริต กับบรรลุธรรมพิเศษได้ในเวลาไม่นาน

ประเภทที่ ๔ ปฏิบัติด้วยความสะดวกสบาย ทั้งรู้ธรรมพิเศษได้โดยเร็ว
ด้วย เช่นพระพาหิยะ ผู้ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาในระหว่างทาง
ที่พระพุทธองค์ทรงออกบิณฑบาต ก็ได้บรรลุธรรมพิเศษ

- ๒๐๘ -

ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ประการ

ปฏิสัมภิทาญาณ หมายความว่า ถึงพร้อมด้วยความรู้อันแตกฉาน
จึงแปลกัน สั้นๆ ว่า ปัญญาแตกฉาน

ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหิยะ ไม่สามารถที่จะมีปฏิสัมภิทาญาณเลย พระอรหิบุคคล
นับแต่พระโสดาบันเป็นต้นไปเป็นบางองค์ เฉพาะที่ได้สร้างสมบุญบารมีมาแต่
ชาติปางก่อนเป็นอันมากเท่านั้น จึงจะมีปฏิสัมภิทาญาณนี้ได้ บางองค์ก็มีครบ
ทั้ง ๔ ประการ บ้างก็มีเพียง ๑ หรือ ๒ เท่านั้น แต่ส่วนมาก พระอรหิยะ ที่ไม่มี
ปฏิสัมภิทาญาณนั้นมากกว่าที่มี ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ประการ คือ

๑ อุตลปฏิสัมภิทาตาณ ปัญญาแตกฉานในผลทั้งปวงอันบังเกิดมา
จากเหตุ อัตถุ หรือ ผล นั้น ได้แก่ธรรม ๕ ประการ คือ

ก. ยัม กิตฺติ ปจฺจยสมภูตํ คือ รูปธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้น โดยมีปัจจัย
ประชุมปรุงแต่ง

- ข. ภาสิตตฺโต คือ อรรถที่กล่าวแก้ไขแจ่มใน โลกียวิบากจิต ๓๒ ดวง
- ค. กิริยาจิตฺตํ คือ กิริยาจิต ซึ่งมี ๒๐ ดวง
- ง. ผลจิตฺตํ คือ ผลจิต ซึ่งมี ๔ ดวง
- จ. นิพฺพานํ คือ พระนิพพาน

๒ ฐมฺปฏิสัมภิทาตาณ ปัญญาแตกฉานในเหตุที่ทำให้บังเกิดผล
ธรรม หรือ เหตุ นั้น ได้แก่ธรรม ๕ ประการคือ

- ก. โย โภจฺจิ ผลนิพฺพตฺตโกเหตุ คือ เหตุทั้งปวงบรรดาที่ยังผลให้เกิดขึ้น
- ข. ภาสิตํ คือ พระธรรมทั้ง ๓ ปิฎก

- ๒๑๐ -

- ค. อกุศลจิตต์ คือ อกุศลจิต ซึ่งมี ๑๒ ดวง
- ง. กุศลจิตต์ คือ โลกียกุศลจิต ซึ่งมี ๑๗ ดวง
- จ. อริยมกุโธ คือ มัคคจิตต์ ซึ่งมี ๔ ดวง

๓. นิรุตติปฏิสัมภิตาตาม ปัญญาแตกฉานในภาษา คือ บัญญัติแห่งอรรถปฏิสัมภิตาและธัมมปฏิสัมภิตา ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิตาญาณ หมายความว่า รู้จักใช้ถ้อยคำในภาษานั้นๆ อันเป็นบัญญัติที่เรียกกันว่า โวหาร ในการอธิบายขยายความแห่งอรรถปฏิสัมภิตา และ ธัมมปฏิสัมภิตา ให้ผู้สดับตรับฟังรู้และเข้าใจได้แจ่มแจ้งลึกซึ้งโดยถ้วนถี่เช่นนี้ เป็นต้น

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิตาตาม ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ คือ มีปัญญาอ่อนไหว ไหวพริบ เลียบพลัน คมคาย ในการโต้ตอบ อรรถปฏิสัมภิตา ธัมมปฏิสัมภิตา และ นิรุตติปฏิสัมภิตา ทั้ง ๓ นั้น ได้อย่างถูกต้อง คล่องแคล่ว ชัดแจ้งโดยฉับพลันทันที ความรู้แตกฉานเช่นนี้แหละ ที่ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตาญาณ

อนิสงส์ของปัญญา

ปัญญาในที่นี้หมายถึงปัญญาที่ใน โลกุตตรจิตต์ ซึ่งมีอนิสงส์ดังต่อไปนี้

- ๑ กำจัดกิเลสต่างๆ ให้เป็นสมุจเฉทได้โดยสิ้นเชิง
- ๒ เสวยรสแห่งอริยผล คือ ตั้งอยู่ในผลสมาบัติได้
- ๓ เข้านิโรธสมาบัติ คือ ดับจิตและเจตสิกได้
- ๔ ควรแก่การต้อนรับ บูชา ของมนุษย์ และเทวดา

- ๒๑๑ -

๑ กำจัดกิเลส อะไรได้บ้างนั้น ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นแล้ว ในที่นี้จะขอกล่าวเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า การกำจัดกิเลสจนเป็นสมุจเฉทนั้น เป็นอำนาจหน้าที่ของมรรคญาณ คือ ปัญญาในมรรคจิตโดยเฉพาะ แต่ว่าได้เริ่มกำจัดหรือเริ่มประหารกิเลสเรื่อยมาตั้งแต่ ภัทศญาณอันเป็นญาณที่ ๕ แห่ง โสฬสญาณนั้นแล้ว กิเลสต่างๆ ก็เริ่มอ่อนกำลังลงตามลำดับ ครั้นมาถึง มรรคจิต กิเลสอื่นๆ จึงดับสนิทพอดี

มรรคจิตจะปรากฏขึ้นมาก็ด้วยอกนาจแห่งญาณต่างๆ เป็นปัจจัย ญาณต่างๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นได้เพราะการเจริญสติปัฏฐาน การเจริญสติปัฏฐานจึงเป็นหัวใจให้ถึงมรรคถึงผล

การเจริญสติปัฏฐานก็เพื่อให้สติตั้งมั่นในอารมณ์กัมมัญฐาน ที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าในปัจจุบันนั้น ไม่คิดย้อนหลังไปถึงอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว ไม่คิดล่วงหน้าไปถึงอารมณ์ที่ยังไม่มีมา อันจะเป็นเหตุให้เกิด อภิชฌา และ โทมนัส ผู้ปฏิบัติจึงจะต้องระวังให้จงหนัก อย่าให้ อภิชฌา และ โทมนัสอาศัยเกิดขึ้นในอารมณ์เหล่านั้นได้ เช่น เกิดมีธรรมที่ไม่ดีไม่ชอบใจมาปรากฏขึ้น ผู้ที่ไม่เข้าใจก็จะพยายามไม่รับอารมณ์นั้น เพราะอยากจะรับแต่อารมณ์ที่ดีที่ชอบใจ ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีมาถึงเลย ครั้นเมื่ออารมณ์ที่ดีที่ชอบใจเกิดขึ้น ก็พยายามที่จะรักษาอารมณ์นั้นไว้ อย่างนี้ไม่ชื่อว่าเข้าถึงสติปัฏฐาน เพราะยังมีความยินดียินร้ายอยู่ คือยังมีอภิชฌาและโทมนัสอยู่ จึงยังไม่เป็น มัชฌิมาปฏิปทา

ข้อสำคัญต้องมีสติกำหนดอารมณ์ที่ปรากฏเฉพาะหน้า คือในอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น จึงจะปิดกั้นอภิชฌาและโทมนัสได้ เมื่ออารมณ์อะไรปรากฏขึ้น ก็กำหนดเพ่งเฉพาะอารมณ์นั้น จนกว่าจะเกิดปัญญาให้เห็นตามความเป็นจริง

- ๒๑๒ -

ว่าเป็นรูป เป็นนาม เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในการที่ไม่เห็น
ว่ารูปนามเป็นอนิจจังนั้นก็เพราะสันตติปิดบังไว้ ที่ไม่เห็นว่ารูปนามเป็นทุกข์ก็
เพราะว่าอริยาบถปิดบังไว้ ที่ไม่เห็นว่ารูปนามเป็นอนัตตาก็เพราะว่าฉันทสัญญา
ความที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนปิดบังไว้ จึงสำคัญไปว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้น คือมี
สักกายทัญญู ซึ่งแม้ว่าจะเป็นทัญญูสามัญ เพราะมีประจำอยู่ทั่วทุกตัวสัตว์ แต่ที่
สักกายทัญญูนี้แหละที่เป็นพืชพันธุ์ให้เกิดมิจจาทัญญูอื่นๆ อีกมากมาย

๒ การเสวยรสแห่งอริยผล คือตั้งอยู่ในผลสมาบัติได้ เป็นการเข้า
อยู่ในอารมณ์พระนิพพาน ที่ได้มาจากอริยผลญาณอันบังเกิดแล้วแก่ตน เพื่อเสวย
โลกุตตรสุข ซึ่งเป็นความสงบสุขที่พึงประจักษ์ได้ในปัจจุบัน อันมีความหมายดังนี้

(๑) บรรลภาวะเสวยซึ่งความสงบสุขในผลสมาบัติ

(๒) ไม่มีนิमित รูปนาม ชั้น ๕ เป็นอารมณ์

(๓) ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์แต่อย่างเดียว

(๔) กำหนดเวลาเข้า เวลาออก ด้วยการอธิฐาน

(๕) เมื่อยังไม่ครบกำหนดเวลาออก ก็คงตั้งอยู่ในผลสมาบัติ

(๖) เวลาเข้าก็เจริญวิปัสสนา เริ่มแต่อุท্থัพพญาณ จนอนุโลมญาณ

ดับอารมณ์จากโลกีย์ แล้วถึงผลญาณ ได้พระนิพพาน เป็นอารมณ์ตลอดไปจน
ครบกำหนดเวลาออก ตามที่ได้อธิฐานไว้

ที่มักคิดไม่เกิด ก็เพราะเหตุว่า แรงอธิฐานนุ่มไปในผลสมาบัติ

ปรารถนาทัญญูธรรมสุขวิหาร อยู่ในธรรมที่สงบสุขในปัจจุบันชาตินี้

บุคคลที่เข้าผลสมาบัติได้ต้องเป็นพระอริยเจ้า คือเป็น พระโสดาบัน
พระสกทาคานี พระอนาคามี พระอรหันต์ ส่วนปุถุชนจะเข้าผลสมาบัติไม่ได้เลย
เป็นอันขาด

- ๒๑๓ -

พระอริยเจ้าที่เข้าผลสมาบัติ ก็เข้าได้เฉพาะอริยผลที่ตนได้ตนถึงครั้ง
สุดท้ายเท่านั้น แม้อริยผลที่ตนได้และผ่านพ้นเลยมาแล้ว ก็ไม่สามารถจะเข้าได้
กล่าวคือ

พระโสดาบัน เข้าผลสมาบัติได้เฉพาะ โสดาปัตติผล

พระสกทาคามี เข้าผลสมาบัติได้เฉพาะ สกทาคามีผล เท่านั้น จะเข้า
โสดาปัตติผลที่ตนเคยได้เคยผ่านพ้นมาแล้วนั้น ก็หาได้ไม่

ในทำนองเดียวกัน พระอนาคามี ก็เข้าผลสมาบัติได้เฉพาะ อนาคามีผล
อย่างเดียว

พระอรหันต์ ก็เข้าผลสมาบัติได้แต่อรหัตผลโดยเฉพาะ เช่นเดียวกัน

พระอริยสุภกขวิปัสสกะเข้าผลสมาบัติได้หรือไม่

ได้เกิดมีปัญหาว่า ผู้ที่ได้มรรคผล คือ พระอริยบุคคลนั้น สามารถเข้า
สมาบัติได้ทุกท่านหรือหาไม่ หรือว่าเข้าผลสมาบัติได้เฉพาะพระอริยบุคคลผู้ที่ได้
ฉานด้วยเท่านั้น

วิปัสสนาสาร ฉบับปีที่ ๑ เล่ม ๑ มกราคม ๒๕๕๘ ได้ลงคำตอบปัญหา
นี้อันเป็นคำตอบของ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ สำนักวัดระฆังโฆสิตาราม
ธนบุรี ว่า

มีหลักฐานแสดงไว้ใน ปัญญาภาวนานิสังสนิทเทศ แห่ง วิสุทธี
มัคคปกรณณ์ ว่า

(๑) สพเพปปี ปุณฺณชานา น สมาปชฺชุนฺติ กสุมา อนริคตตฺตา ฯ

ปุณฺณชานแม้ทั้งหมดเข้าผลสมาบัติไม่ได้ เพราะเหตุว่า ปุณฺณชานเหล่านั้น
ไม่ได้บรรลุ มัคค ผล

- ๒๑๕ -

๑๗๙ การเข้าผลสมาบัตินั้น จะต้องเข้าด้วยกำลังของวิปัสสนาปัญญา
ถ้าพึ่งแต่สมถะอย่างเดียวก็เข้าผลสมาบัติไม่ได้ เข้าได้แต่ฌานสมาบัติอย่างเดียว
เท่านั้น ฉะนั้นการเข้าผลสมาบัติ จึงต้องเป็นผู้ที่เคยได้ฌานมาแล้ว และทั้ง
เป็นผู้ที่เคยได้วิเสสาแล้วในการเข้าฌานสมาบัติ แล้วมาเจริญวิปัสสนาได้สำเร็จ
มรรค ผล ซึ่งเรียกว่าโลกุตตรธรรมนั้น แล้วจึงเข้าสมาบัติด้วยผลจิตได้ ๑๗๙

ดังนี้ อันเป็นข้อความที่ไม่ตรงกัน กล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งว่าพระอรียนั้น
ต้องเคยได้ฌานด้วย จึงจะเข้าผลสมาบัติได้ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งว่า ลงได้เป็น
พระอรียแล้ว เข้าผลสมาบัติได้ทั้งสิ้น ในฐานะที่หนังสือนี้เป็นคู่มือสำหรับใช้
ในการศึกษา จึงได้รวบรวมความเห็นทั้ง ๒ ฝ่ายมาไว้ ณ ที่นี้ เพื่อท่านผู้รู้จะ
ได้พิจารณาหาหลักฐานต่อไป

สำหรับความเห็นของผู้รวบรวมคู่มือเล่มนี้ มีความเห็นดังนี้

แม้จะถือหลักว่า พระอรียผู้นั้นจะต้องเคยได้ฌานมาแล้ว เป็นประการ
สำคัญ จึงจะเข้าผลสมาบัติได้ก็ดี ก็คงเห็นว่า ลงได้เป็นพระอรียแล้ว ก็เข้าผล
สมาบัติได้ทั้งนั้น เพราะแม้ว่าพระอรียผู้นั้นจะไม่ได้เจริญสมถภาวนามาก่อน ไม่เคย
ได้ฌานมาก่อนก็ตามที แต่เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนามากจนถึงมรรคญาณ มรรคจิตนั้น
ต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นองค์ของปฐมฌาน โดยบริบูรณ์อย่างพร้อมมูล
เสมอไป เหตุนี้โลกุตตรจิตจึงย่อมประกอบด้วยปฐมฌานแน่นอน ดังมีหลักฐานใน
อรรถสาลินีอรรถกถา ซึ่งได้อ้างมาข้างต้นครั้งหนึ่งแล้วว่า

- ๒๑๖ -

วิปัสสนานิยามเนน สุขขวิปัสสกสฺส อุปฺปนฺนํมคฺโคปี ปมฺชฺฌา-
นิโก โหติ ฯ

ตามธรรมเนียมของวิปัสสนา มีหลักอยู่ว่า มัคคที่เกิดขึ้นแก่ท่านที่เจริญ
วิปัสสนาส่วนๆ ก็ย่อมประกอบด้วยปฐมฌาน ฯ

อนึ่ง ตามนัยแห่งอริยสัจจ์ ๔ ตอนที่แสดงมัคคอริยสัจจ์ ก็กล่าวไว้ว่า อริย
มัคคนี้เป็นสมณะด้วยเป็นวิปัสสนาด้วย คือ สัมมาทิฎฐิและสัมมาสังกัปปะ ๒ องค์
นี้สงเคราะห์ด้วยวิปัสสนา ยาน (พาหนะ) เครื่องนำไปคือวิปัสสนา ที่เหลืออีก ๖
องค์อันได้แก่สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ
และสัมมาสมาธินั้นสงเคราะห์ด้วยสมณะ ยาน (พาหนะ) เครื่องนำไปคือสมณะ พระ
อริยสาวกท่านเว้นส่วน ๒ คือ เว้นกามสุขัลลิกานุโยค ด้วยวิปัสสนายาน และเว้น
อัตตakilมदानุโยค ด้วยสมถยาน ดำเนินไปไต่ไปยัง มัชฌิมาปฏิปทา คือทางสาย
กลาง ทำลายกองโมหะด้วยปัญญาขั้นที่ ๑ ทำลายกองโทสะด้วยศีลขั้นที่ ๑ ทำลายกอง
โลภะด้วยสมาธิขั้นที่ ๑ ถึงปัญญาสัมปทาด้วยอริปัญญาสิกขา ถึงศีลสัมปทาด้วยอริศีล-
สิกขา ถึงสมาธิสัมปทาด้วยอริจิตตสิกขา ทันทีที่ถึงพร้อมด้วยสิกขา ๓ นี้ก็แจ้งซึ่ง
พระนิพพาน มีความดังนี้ ก็เป็นข้อสนับสนุนว่า โลกุตตรจิตนั้นย่อมได้ฌานด้วย
อำนาจแห่งมัคค ซึ่งมีชื่อว่า มัคคสิทธิฌาน

สมตามนัยแห่งพระอภิธรรมที่แสดงว่า โลกุตตรจิตอย่างพิสดาร มีจำนวน
๔๐ ดวง โดยนับโลกุตตรจิตของสุขขวิปัสสกอริยบุคคลนั้นเป็นปฐมฌานด้วย ถ้าหาก
ไม่นับโลกุตตรจิตของสุขขวิปัสสกอริยบุคคลเป็นปฐมฌานด้วยแล้ว โลกุตตรจิตอย่าง
พิสดารก็จะต้องเป็น ๔๘ ดวง คือ

- ๒๑๗ -

โลกุตตรจิต ที่ ไม่ ประกอบด้วยฌานเลข ๘ ดวง

" " ที่ประกอบด้วย ปฐมฌาน ๘ ดวง

" " " ทุตติยฌาน ๘ ดวง

" " " ตุตติยฌาน ๘ ดวง

" " " จตุตถฌาน ๘ ดวง

" " " ปัญจฌาน ๘ ดวง

อีกประการหนึ่ง ยังไม่เคยพบหลักฐานที่อื่นอีกว่า ได้มีการกล่าวอ้างไว้ ณ
ที่ใดว่า การเข้าผลสมาบัติจะต้องอาศัยอำนาจแห่งฌานจิตประกอบด้วย ไม่เหมือน
กับการเข้านิโรธสมาบัติ ซึ่งได้กล่าวไว้โดยแน่ชัดว่า ต้องมีสมถะและวิปัสสนาพะ
ลคือ มีสมาธิและปัญญาเป็นกำลังชำนาญ ชำนาญในโสฬสญาณ (คือญาณทั้ง ๑๖)
ชำนาญในฌานสมาบัติ ๘ (คือทั้งรูปฌานและอรุฌาน) มาก่อน ถ้าการเข้า
ผลสมาบัติจำเป็นต้องเป็นผู้ได้ฌานมาก่อนด้วย ก็น่าจะมีการกล่าวไว้โดยชัดแจ้ง เพราะ
คำสอนในพระพุทธศาสนาย่อมกล่าวอย่างชัดเจนเสมอ เช่น

วิสิ ซีวิตุกาโม ปาปานี ปรีวชชเย บุคคลพึงเว้นบาปทั้งหลาย เหมือน
คน ที่ต้องการเป็นอยู่ เว้นยาพิษ

และใน ทุกมัตติกา ก็กล่าวว่า วิชชูปมทุก เตว จกขุมา กิร ปุริโส
เมฆนุทธการ รตตี มคฺคิ ปฎิปชชิตสส อนุทธการตาย มคฺโค น ปตตยติ
วิชชุ นิจฺจริตฺตวา อนุทธการ วิทฺธิเสติ อทสฺสึ อนุทธการวิคมา มคฺโค
ปากโฏ อโหสิ พิงอริบายใน วิชชูปมาทุก ก่อน สมมติว่านุรุขมีจักขุ เป็นปกติ
เดินทางกลางคืน ที่มีเมฆบังมิด เพราะความมืด หนทางย่อมไม่ปรากฏแก่เขา

- ๒๑๘ -

สายฟ้าแลบออกกำจัดความมืด เพราะความมืดหายไปในขณะที่นั้น หนทางได้ปรากฏแล้วแก่เขา

๓ เข้านิโรธสมาบัติ คือ ดับจิตเจตสิกได้ เป็นการเข้าสู่ความดับสนิทแห่งนามจันท์ มีสัญญาและเวทนาเป็นต้น โดยปราศจากอันตรายใดๆ ทั้งสิ้น และอยู่ได้ตั้ง ๗ วัน ด้วยความปรารถนาที่จะหนีจากทุกขรูปทุกขนาม ในเมื่อยังไม่เข้าสู่ปรินิพพาน

ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติได้ ต้องเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(๑) ต้องเป็นพระอนาคามี หรือ พระอรหันต์

(๒) ต้องได้ฉานสมาบัติครบถ้วน คือ ได้รูปฉาน และ อรูปฉาน

ด้วยทุกฉาน

(๓) ต้องมีวิสี ชำนาญคล่องแคล่วในสัมปทา คือความถึงพร้อม ๔ ประการ ได้แก่

ก. มี สมถพละ และ วิปัสสนาพละ คือ มีสมาธิ และ ปัญญา

เป็นกำลังชำนาญทั้ง ๒ อย่าง

ข. ชำนาญในการระงับ กายสังขาร (คือลมหายใจเข้าและออก)

ชำนาญในการระงับ วจีสังขาร (คือ วิตก วิจารณ์ ที่ปรุงแต่ง

วาจา)

- ๒๑๕ -

ชำนาญในการระงับ จิตตสังขาร (คือ สัญญา และเวทนา
ที่ทำให้ เจตนา ประุ่งแต่งจิต)

ก. ชำนาญใน โสพตญาณ

ง. ชำนาญใน ฌานสมาบัติ

(๔) ต้องเป็นบุคคลในภูมิที่มีขั้น ๕ (คือปัญจโวหารภูมิ) เพราะ

ในอรุณภูมิเข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ด้วยเหตุว่าไม่มีรูปฌาน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเข้านิโรธสมาบัติ จำต้องใช้กำลังทั้ง ๒ ประการ

คือ กำลังสมถภาวนา ต้องถึง เนวสัญญานาสัญญาขณฌาน และกำลังวิปัสสนา

ก็ต้องถึง ตติยมัคค เป็นอย่างต่ำ กล่าวคือ ต้องใช้ทั้งกำลังสมาธิ และ กำลัง

ปัญญา ควบคู่กันด้วย

๔ เป็นผู้ที่ควรแก่การต้อนรับบูชา เพราะเป็นผู้ที่มีความ پاکเพียร

เป็นอย่างยิ่งในการเจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุ มัคค ผล นิพพาน อันเป็นการ

ปฏิบัติธรรมที่ประเสริฐสุดยอดแล้ว เป็นพระอริยบุคคล เป็นพระอริยสงฆเจ้าที่

สมบูรณ์ด้วยสังฆคุณ ๘ ประการ มีสุปฏิปันโน เป็นต้น จึงเป็นผู้ที่ควรต้อนรับ

ควรสักการะควรบูชาโดยแท้

สังฆคุณ ๘ มีรายละเอียดข้างต้นตรง สังฆานุสสติ

๓๘ สมาสีโต วิปัสสนา กम्मภู □านนโย อัย ฯ

นี่คือ นัยแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันแสดงแล้วโดยย่อ

วิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามนัยแห่ง พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ที่พระอนุรุธ-
ธจารย์ได้รจนาไว้โดยย่อ นั้น มีเพียงเท่านี้

- ๒๒๐ -

๓๕ ภาเวตพุพฺ ปรนิจฺเจว ภาวนา ทวยมุตฺตมํ
ปฏิบัติ รสสุสาทํ ปตฺถยฺนฺเตน สาสเน ฯ

ก็ผู้ปรารถนายินดีในรสแห่งการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงเจริญภาวนา
ทั้ง ๒ อย่างอันอุดม มีนัยดังบรรยายมาด้วยประการ ฉะนั้นแล

ภาวนาทั้ง ๒ อย่างอันอุดม คือ

๑ สมถภาวนา เป็นการทำให้เกิดขึ้นให้มีขึ้นและให้เจริญยิ่งขึ้นด้วย
ซึ่งความ สงบระงับจากกิเลส สมถภาวนามีสมถกัมมัฏฐาน คือบัญญัติเป็นต้น
อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจเป็นสิ่งสำหรับเพ่งพินิจเพื่อให้เกิดความสงบ

๒ วิปัสสนาภาวนา เป็นการทำให้เกิดขึ้นให้มีขึ้นและให้เจริญยิ่งขึ้น
ด้วยปัญญา ให้ พ้นจากกิเลส โดยเด็ดขาด วิปัสสนาภาวนามีวิปัสสนากัมมัฏฐาน
คือ รูปนาม เป็นสิ่งสำหรับพิจารณาให้เกิดปัญญา

ความปรารถนาและความยินดีในรสแห่งการปฏิบัติกัมมัฏฐานก็ดี การ
เจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุผลก็ดี ข่อมมี บารมี เป็นปัจจัยสำคัญที่สุด
ในอันที่จะให้เป็นไปเช่นนั้น เหตุนี้จึงเห็นเป็นการสมควรที่จะได้ทราบเรื่อง บารมี
ไว้บ้าง แม้แต่จะเป็นเพียง โดยย่อ ดังต่อไปนี้

บารมี ๑๐ ทศ

บารมี คือ คุณงามความดีที่ควรบำเพ็ญ คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณ
สมบัติที่ทำให้อยิ่งใหญ่ เป็นธรรมส่วนหนึ่งที่สำคัญในอันที่ช่วยเหลือเกื้อหนุนให้
ถึงซึ่ง โพธิญาณ ดังที่ใน ชินลึงการฎีกา แสดงว่า ปารี นิพพานํ อยฺนฺติ
คจฺจนฺติ เอตาหิตี ปารมีโย การกระทำที่ประกอบด้วย กุศลเจตนา ที่ยังให้ถึง
ฟากฝั่งพระนิพพานนั้น เรียกว่า บารมี

- ๒๒๑ -

บารมี = ปรม (ประเสริฐ) + อิ (การกระทำ) = การกระทำที่ประเสริฐ

จริยปิฎกอรรถกถา แสดงลักษณะของบารมีว่า สัพเพปิ ปารมโย

ปรานุกุศลทุกขณา ปวงบารมีย่อมมีการอนุเคราะห์แก่บุคคลอื่น เป็นลักษณะ

บารมี ๑๐ ทัส ก็คือ บารมี ๑๐ ประการนั่นเอง ได้แก่

๑ ทานบารมี	ปฏิบัติกษกรรมคือ	มัจฉริยะ
๒ สีลบารมี	"	ทุสึล
๓ เนกขัมมบารมี	"	กามะ
๔ ปัญญาบารมี	"	อญาณะ
๕ วิริยบารมี	"	โกสัชชะ
๖ ขันติบารมี	"	อขันติ
๗ ตัจจบารมี	"	วิตั้งวาทะ (ตบตา, หลอก- หลวง, พุดปก)
๘ อธิฏฐานบารมี	"	อนธิฏฐาน
๙ เมตตาบารมี	"	โทสะ
๑๐ อเบกขาบารมี	"	โลภธรรม

๑ ทานบารมี

ปุตตทารชนานิ อุปกฺรณฺ ปริจาโต ทานปารมี ฯ (จริยปิฎก-
อรรถกถา)

เจตนาที่สามารถสละให้ซึ่ง บุตร ภรรยา ชนสารสมบัติ เป็นต้นนั้น
เรียกว่า ทานบารมี

- ๒๒๒ -

คำว่า ทาน หมายถึงการให้สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้รับ จัดเป็นให้
เพื่ออนุเคราะห์ ให้เพื่อสงเคราะห์ ให้เพื่อบูชาคุณ

ให้เพื่ออนุเคราะห์ เป็นการให้แก่ผู้ที่ด้อยกว่าตนในอายุ กำลังกาย
กำลังทรัพย์ กำลังปัญญา เช่นการเลี้ยงดูบุตรธิดา ให้แก่ผู้ที่ยากจนขัดสน คน
พิการทุพพลภาพ เป็นต้น การให้เพื่ออนุเคราะห์มีความเมตตากรุณาเป็นมูล

ให้เพื่อสงเคราะห์ เป็นการให้แก่บุคคลในชั้นเดียวกันเสมอกัน เช่น
เพื่อนฝูงมิตรสหาย เป็นต้น การให้เพื่อสงเคราะห์นี้มีความรักความนับถือเป็นมูล

ให้เพื่อบูชาคุณ เป็นการให้แก่บุคคลที่ทรงคุณควรเคารพบูชา ได้แก่
บิดา มารดา ครู อาจารย์ อุปัชฌาย์ ท่านผู้มีคุณแก่ตน หรือ ผู้ทรงคุณวุฒิ
การให้เพื่อบูชาคุณนี้ มีความกตัญญู ความเคารพบูชา เป็นมูล

อนึ่ง การบริจาคทรัพย์เพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาที่ดี บำรุงสาธารณกุศล
ทั่วไป เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน สร้างถนน สร้างสะพานต่างๆ เหล่านี้ก็ดี
ก็อนุโลมเข้าในการให้เพื่อบูชาคุณ คือบูชาคุณความดีแห่งบุญกุศลที่ทำให้ตนได้
เกิดมาเป็นมนุษย์ อันเป็นความกตัญญูต่อบุญกุศลนั่นเอง

ทานนี้จำแนกประเภทได้เป็นอย่างหลายกระบวน ในที่นี้ขอนำมา
แสดงเพียง ๒ นัย คือ

นัยหนึ่งจำแนกทานออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ วัตถุทาน อภัยทาน
และ ธรรมทาน

วัตถุทาน เป็นการทำบุญให้ทานด้วยการให้สิ่งของต่างๆ สิ่งของที่ให้
นั้นเมื่อสรุปแล้วก็มี ๕ อย่างคือ

- ๒๒๓ -

ก. ธนปริจาค	การสละซึ่ง	ธนสารสมบัติ
ข. ปุตุตปริจาค	"	บุตร
ค. ภริยาปริจาค	"	ภรรยา
ง. องคปริจาค	"	ส่วนของร่างกาย
จ. ชีวิตปริจาค	"	ชีวิต

อภัยทาน เป็นการทำบุญด้วยการช่วยชีวิตคนหรือสัตว์ให้พ้นจากอันตราย ช่วยป้องกันภัยที่จะทำลายทรัพย์สินสมบัติให้สูญหายไป ตลอดจนการให้ความไม่มีภัยแก่ผู้ที่ทำให้คนเดือดร้อนเสียหาย

ธรรมทาน เป็นการทำบุญด้วยการสอน การแสดงธรรม ให้ผู้อื่นเข้าใจถึงบาปบุญคุณโทษ ตลอดจนการสร้างหนังสือธรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา

อิกนัยหนึ่ง จำแนกทานออกเป็น ๓ ชั้น ได้แก่ หีนทาน เป็นทานชั้นต่ำ มัชฌิมทาน เป็นทานชั้นกลางๆ และ ปณีตทาน เป็นทานชั้นสูง

หีนทาน กล่าวโดยเจตนาในการให้ ก็เป็นการบริจาคด้วยความมุ่งหวังในชื่อเสียงเกียรติคุณ กล่าวโดยวัตถุสิ่งของที่ให้ ก็ให้วัตถุสิ่งของที่เร็วกว่าที่ค้อยกว่าที่ตนเคยบริโภคใช้สอยเป็นประจำตามปกติ

มัชฌิมทาน กล่าวโดยเจตนาในการให้ ก็เป็นการบริจาคที่มุ่งหวังความสุขในมนุษย์สมบัติในเทวสมบัติ กล่าวโดยวัตถุสิ่งของที่ให้ ก็ให้วัตถุสิ่งของที่ดีทัดเทียมกับที่ตนเคยบริโภคใช้สอยอยู่เสมอๆ นั้น

- ๒๒๔ -

ปณิตทาน กล่าวโดยเจตนาในการให้ ก็เป็นการบริจาคที่มุ่งพระนิพพาน
หวังพ้นจากกองทุกข์ทั้งมวล กล่าวโดยวัตถุสิ่งของที่ให้ ก็ให้วัตถุสิ่งของที่ประณีต
กว่าดีกว่าที่ตนเคยบริโภคใช้สอยอยู่เป็นประจำ

อานิสงส์แห่งทานกุศล อังคุตตรอรรถกถา แสดงว่า

ทานํ สกุคฺคสุ โสปานํ

ทานกุศลจัดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำขึ้นสู่สวรรค์

ทานํ ปาเลยฺยมุติตมํ

ทานกุศลจัดว่าเป็นเสบียงอันประเสริฐ

ทานํ อชฺชคตํ มคฺคํ

ทานกุศลจัดว่าเป็นทางสายตรงไปสู่พระนิพพาน

ทานํ โมกฺขปทํ วรี

ทานกุศลจัดว่าเป็นบาทให้ถึงซึ่งความหลุดพ้น

ในคัมภีร์ สัททสารถชาลินี แสดงว่า

ปุพฺเพ ทานาทิกํ กตฺวา อิทานิ อภติ สฺขํ

มูลฺว สิตฺตจิตฺติ โหติ อคฺเค จ ผลทายกํ ฯ

บุคคล บำเพ็ญบุญ มีทานเป็นต้น ในปางก่อน ย่อมได้ความสุขในบัดนี้
เหมือนคนรดน้ำที่โคนต้นไม้ (ต้นไม้ที่นั่น) ย่อมให้ผลที่ยอด (คือปลายกิ่ง) ฉะนั้น

ปริจาคลกฺขณา ทานปารมี ฯ (จริยปิฎกอรรถกถา)

ทานบารมี มีการบริจาค เป็นลักษณะ

- ๒๒๕ -

ทานบารมี นี้กล่าวว่ายืดยาวไปหน่อย เพราะทานบารมีเป็นเครื่องอุปการะให้เกิดบารมีอื่นๆ คือ ความสำเร็จแห่งบารมีอื่นๆ นั้น ต้องอาศัยทานบารมีนี้เป็นพื้นฐาน

๒ สິลบารมี

อกตตพฺพวิรติ กตตพฺพกรรม เจตนา ทโย จ สິลปารมิตา ฯ

(จริยปิฎกอรชกถา)

เจตนาที่เว้นจากสิ่งที่พึงเว้น และกระทำในสิ่งที่ควรทำนั้น เรียกว่า สິลบารมี

สิ่งที่พึงเว้น เรียกว่า ปฏิกเขปะ สິลที่พึงเว้นชื่อว่า วาริตตสึล ถ้าไม่เว้นแล้วเป็นบาป เป็นสิ่งชั่ว ถูกปรับโทษทางวินัย

วาริตตสึล ของ ฆราวาส ก็ได้แก่ สึล ๕ สึล ๘ วาริตตสึล ของ บรรพชิต ก็ได้แก่ สึล ๑๐ สึล ๒๒๗

ผู้รักษา วาริตตสึล นั้นเปรียบไว้ว่าเหมือนกับดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม

สิ่งที่ควรทำนั้น เรียกว่า อนุญตาคะ สึลที่ควรทำ ชื่อว่า จาริตตสึล ถ้าไม่กระทำก็ไม่ถึงกับเป็นบาปต้องถูกปรับโทษแต่อย่างใด แต่ว่าถ้าทำได้ก็ยิ่งพอกพูนคุณงามความดี เพิ่มบุญบารมียิ่งขึ้น จาริตตสึล นี้ ได้แก่ ชุตงค์ ๑๓, การเจริญสมถภาวนา, การเจริญวิปัสสนาภาวนา ตลอดจนการสอน การเรียน การเขียน การแสดงธรรม

ผู้รักษา จาริตตสึล นั้นเปรียบไว้ว่าเหมือนกับดอกไม้ที่มีสีสวยสดงดงาม

- ๒๒๖ -

สัทธา ความเลื่อมใสแต่อย่างเดียวก็นับเป็นปัจจัยนำ ทำให้ วาริตตสึลสำเร็จลงได้ แต่ จาริตตสึล นั้นจะสำเร็จลงได้ก็ต้องประกอบทั้ง สัทธา และ วิริยะ เป็นปัจจัยนำด้วยกันทั้งคู่

ทาน ย่อมเป็นเครื่องอุปการะให้เกิดสึล กล่าวคือ เมื่อการให้ได้สำเร็จลงแล้ว ก็ยังให้จิตใจเข้มแข็งเบิกบาน มีกายวาจาเรียบร้อยอ่อนโยน เพื่อมิให้กายวาจาตกไปในทางที่ไม่ดีอันจะมีแต่ความหมองหม่น จึงพึงเว้นในสิ่งที่ควรเว้น และกระทำในสิ่งที่ควรทำ นั่นคือ การรักษาสึล

ปฏิคาหก ผู้รับทานเป็นผู้ไม่มีสึล ทานนั้นก็ไม่มีผลใหญ่หลวง ด้วยว่า สึลนั้นเหมือนพื้นแผ่นดิน

ต่อเมื่อ ทายก ผู้ให้ ปฏิคาหก ผู้รับ มีสึลอันบริบูรณ์ด้วยกันแล้ว ไชริทานนั้นจึงจะมีผลไพบูลย์ยิ่งขึ้น ประหนึ่งพืชติเกิดในเนื้ออันดีฉะนั้น

สึลนลกฺขณา สึลปารมี ฯ (จரியปิฎกอรธกถา)

สึลบารมี มีการรักษาไว้ซึ่งกายวาจา เป็นลักษณะ

๓ เนกขัมมบารมี

กามภเวหิ นิกฺขมฺมนจิตฺตฺปฺปาโท เนกขมฺมปารมิตา ฯ

(จரியปิฎกอรธกถา)

จิตฺตฺปฺปาท ที่ไคร่พ้นจากกามและภพนั้น เรียกว่า เนกขัมมบารมี

- ๒๒๗ -

จิตที่ใคร่พ้นจากภพนั้น คำว่า กาม ในที่นี้จำแนกเป็น ๒ ประการ

ก. วัตถุกาม หมายถึง อารมณ์ที่อยู่ในภพทั้ง ๓ คือ อารมณ์ ๖ นั้นเอง
ซึ่งมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้อง และความนึกคิด

ข. กิเลสกาม หมายถึง เครื่องเศร้าหมองและเร่าร้อน รวมยอดแล้ว
มี ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

จิตที่ใคร่พ้นจากภพนั้น คำว่า ภพ ในที่นี้จำแนกเป็น ๓ คือ

ก. กามภพ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ

ข. รูปภพ " รูปภูมิ ๑๖ "

ค. อรูปภพ " อรูปภูมิ ๔ "

เนกขัมมะ ความใคร่หลุดพ้นนั้น ก็จำแนกได้เป็น ๓ เหมือนกัน คือ

ก. ปัพพัชชะ ออกบวช (ป = ทัว + ชะ = เว้น)

ข. เพื่อเจริญสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา

ค. เพื่อให้ถึงซึ่งความหลุดพ้น คือ พระนิพพาน

เนกขัมมบารมี ย่อมมีทานบารมีเป็นเครื่องอุปการะ กล่าวคือ บุคคล
บางคนมี สัทธา เลื่อมใสในพระพุทธานุศาสนายกจะสละเวลามาถือศีล ฟังธรรม
เล่าเรียนศึกษาธรรม แต่ก็ติดขัดเพราะไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอ ต้องทำมาหากิน
ตัวเป็นเกลียวก็ยังไม่ใคร่จะคุ้มปากคุ้มท้อง ทั้งนี้เป็นเพราะไม่ได้สร้างสมทานบารมี
มาแต่ปางก่อน ในชาตินี้จึงต้องยากจน ถ้าเป็นผู้ที่ได้สร้างสมทานบารมีมาพอควร
ก็จะไม่ถึงกับขัดสน ไปฟังเทศน์ศึกษาธรรมได้สะดวก อันจะเป็นเหตุให้เกิด

- ๒๒๘ -

สติปัญญาเห็นโทษในการหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ มีความเบื่อหน่ายต่อความเป็นอยู่ในทางโลก สละบ้านเรือนอันเป็นสมบัตินอกกาย ไปแสวงหาทรัพย์ภายในคือการออกบวชเรียน บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาสืบไป

กามโต จ ภวโต จ นิกุขมมตกุขณา เนกขมุปรามีฯ

(จริยปฏิญาณบรรพชา)

เนกขัมมบารมี ย่อมมีการใคร่พ้นจากกามและภพ เป็นลักษณะ

ในบรรดาบารมี ๑๐ ทศ จักว่า เนกขัมมบารมีนี้เป็นหัวใจของบารมี ด้วยเหตุผลประการใด จะได้อีกกล่าวต่อไปข้างหน้า

๔ ปัญญาบารมี

ธมฺมานํ สามณฺณวิเสสสกุขณา วโป โช ปตฺตาปารมิตา ฯ

(จริยปฏิญาณบรรพชา)

การรอบรู้สามัญญลักษณะ และ วิเสสลักษณะของรูปธรรมนามธรรมนั้น เรียกว่า ปัญญาบารมี

สามัญญลักษณะ เป็นลักษณะธรรมดาสามัญญทุกๆ ไป ที่รูปธรรม นามธรรมอันเป็นสังขาร จะต้องเป็นไปอย่างนั้น ซึ่งมี ๓ ลักษณะ จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์ คือ

ก. อนิจจลักษณะ เป็นลักษณะที่ไม่เที่ยง ตั้งอยู่ไม่ได้ตลอดไป เมื่อเกิดขึ้น คือ อุปปาทะ แล้วก็มี จิตฺติ การตั้งอยู่ในที่สุดก็ ภังคะ ดับไป

- ๒๒๘ -

ข. ทุกขลักษณะ เป็นลักษณะที่ไม่คงทน ทนอยู่ไม่ได้ มี อุปปาทะ
ฐิติ แล้วก็ถึงจะ ดับไปเหมือนกัน

ค. อนัตตลักษณะ เป็นลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน บังคับบัญชาให้เป็น
ไปตามใจชอบหาได้ไม่ มีอุปปาทะ มีฐิติ แล้วก็ ถึงจะ ดับไปเช่นเดียวกัน

ส่วนวิเสสลักษณะนั้น เป็นลักษณะจำเพาะตัวแห่ง รูปะรรณนามธรรม
แต่ละอย่าง ซึ่งแตกต่างกัน ไม่เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น

ปลฐวี	มีลักษณะ	แข็ง	กฤษพ
อาโป	"	เกาะกุม	อาพนฺชน
เตโช	"	ร้อน	อุณฺห
วาโย	"	เคร่งตึง	วิตุณฺภน
ผัสสะ	"	กระทบ	มุสน
เวทนา	"	เสวยอารมณ์	เวทยิต

เหล่านี้เป็นต้น

นอกจากนี้ แม้จะเป็นการเรียนรู้อวิชาทางโลกที่ไม่มีโทษ ก็ได้ชื่อว่าได้
อบรมให้เกิดปัญญาเหมือนกัน

ทาน ก็เป็นเครื่องอุปการะให้เกิดปัญญา กล่าวคือ คฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน
หรือ บรรพชิต ผู้ครองวัด ก็ตาม ถ้าขัดสนเงินทองของกิน ที่อยู่ มีปัจจัย ๔
ไม่เพียงพอแก่ความเป็นอยู่ตามสมควรแล้ว ขอมหาการศึกษาเล่าเรียน หรือว่าได้
ศึกษาเล่าเรียนบ้าง แต่ก็ไม่สู้จะสมบูรณ์ เมื่อขาดการศึกษาก็คือปัญญา ทั้งนี้ก็
เป็นเพราะขาดทานบารมีที่จะมาอุปถัมภ์ให้เกิดปัญญาบารมี ขาดปัญญาก็ยากที่จะ
บรรลุถึง ดังที่ในธรรมบท แสดงว่า

- ๒๓๐ -

ปณฺฑิตฺตํ ปริสุทฺตมิตฺติ ย่อมบริสุทฺธิได้ด้วยปัญญา
ยถา สภาวปฏิเวธลกฺขณา ปตฺตปาปารมฺมี ฯ (จริยปฏิภกอรธกถา)
ปัญญาบารมฺมี ย่อมมีการรู้แจ้งในสภาวธรรมตามความเป็นจริง เป็น
ลักษณะ

๕ วิริยบารมฺมี

กายจิตฺตเตหิ ปฺรหิตารมฺโห วิริยปารมิตา ฯ (จริยปฏิภกอรธกถา)
ความเพียรเพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วยกายใจนั้น เรียกว่า วิริยบารมฺมี
วิริยบารมฺมี จัดได้เป็น ๓ ชั้น

ก. หีนวิริยะ ความเพียรต่ำ เป็นความเพียรประกอบการกุศล
ที่มุ่งหวังชื่อเสียงเกียรติคุณ

ข. มัชฌิมวิริยะ ความเพียรอย่างกลาง เป็นความเพียรประกอบการ
กุศลที่มุ่งหวังความสุขในมนุษย์และในสวรรค์

ค. อุกกัฏฺฐวิริยะ ความเพียรอย่าง อุกฤษฏ์ เป็นความเพียรประกอบ
วิวิญญูนิสสิตกุศล หวังให้พ้นจากความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ

วิริยะ นี้เป็นธรรมที่ให้ผลอย่างกว้างขวางและสำคัญมาก เพราะแม้แต่
จะมีความตั้งใจกระทำสักเพียงใดก็ตาม ถ้าหากว่า ขาดความพากเพียรเสียแต่
อย่างเดี๋ยวนั้น การงานต่างๆ ก็จะไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ได้ตั้งใจไว้ ส่วนมาก
มักจะไม่ใคร่ได้คำนึงถึงความเพียรกันอย่างจริงจัง ดังนั้นเมื่อประสบกับความ
คับขันเข้าบ้าง ก็มักจะท้อถอยเสีย ยิ่งเป็นการบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนา
อันเป็นการประกอบวิวิญญูนิสสิตกุศลด้วยแล้ว ก็จะต้องเป็นความเพียรที่สมบูรณ์

- ๒๓๑ -

ด้วยองค์ ๔ ที่เรียกว่า จตุรงค์วิริยะ คือ แม่น้ำจะเหือดเลือดจะแห้ง ๑ จะเหลือแต่เพียงหนึ่ง ๑ จะเหลือแต่เพียงกระดูก ๑ จะเหลือแต่เพียงเอ็น ๑ ก็จะไม่ละเสียจากความเพียรที่กำลังกระทำอยู่นั้นเลย ผู้ที่พากเพียรอย่างนี้ย่อมล่วงทุกข์ได้ ดังในธรรมบทแสดงไว้ว่า วิริเยน ทุกขมจฺเจติ ย่อมล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร

(จตุรงค์วิริยะ ตามนัยแห่งสัมมปปธานนั้น หมายถึง ๑ เพียรละอกุศลที่เกิดแล้ว, ๒ เพียรไม่ก่ออกุศลใหม่ให้เกิดขึ้น, ๓ เพียรประกอบกุศลใหม่ให้เกิดขึ้น, ๔ เพียรเจริญกุศลใหม่นั้นให้ภิญโญยิ่งๆ ขึ้นไป)

ผู้ที่เคยสร้างทานกุศลไว้ ทานกุศลนั้นย่อมส่งผลให้เกิดมาเป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง ไม่ต้องมีความลำบากกังวลในเรื่องเงินทอง ก็สามารถทำความเพียรพยายามในการเจริญ สีล สมาธิ ปัญญา ได้โดยสะดวก ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า วิริยบารมีจะเกิดมีได้ก็ด้วยอาศัยทานบารมีเป็นเครื่องอุดหนุน

อุสุสาหลภขณา วิริยปารมี ฯ (จริยปิฎกอรรถถา)

วิริยบารมี ย่อมมีการอุตสาหะ เป็นลักษณะ

๖ ชั้นดีวารมี

สตุตฺตฺสงฺขาราปราชฺสหนิ อโทสปปฺชานิ ตทาการปฺปวตฺตตา

จิตฺตฺปฺปาโท ขนฺติ ปารมิตา ฯ (จริยปิฎกอรรถถา)

การอดทนในการล่วงเกินของปวงสัตว์ และสังขารธรรม ด้วยอโทสจิตฺตฺปฺปะทั้น นั้น เรียกว่า ชั้นดีบารมี

ตามปกติ ผู้ที่ประสบกับ อิกฺกุจฺวิสยะ คือ อารมณ์ที่ขบใจ ย่อมแสดงอาการที่แจ่มใสสว่างเรืองออกมาให้ปรากฏ ครั้นได้ประสบกับ อนิกฺกุจฺวิสยะ คือ

- ๒๓๒ -

อารมณ์ที่ไม่ชอบ ย่อมแสดงความบึ้งตึงมีนขาออกมาให้เห็นเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ถ้าเกี่ยวกับบุคคลหรือสัตว์เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความหวั่นไหวดังกล่าวนั้น ก็จำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ ปิยบุคคล ผู้ที่เป็นที่รักที่ชอบใจ, เเวริบุคคล ผู้ที่เกลียดชังกันเป็นศัตรูต่อกัน และ มัชฌัตตบุคคล ผู้ที่ไม่เป็นที่รักที่ชัง

ส่วนอโทสจิตตูปปาตะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีความโกรธเคือง ไม่เพียงแต่ไม่แสดงออกทางกายและวาจาเท่านั้น แม้ในจิตใจก็ไม่โกรธเกลียดชังเลยแม้แต่สักน้อยหนึ่ง ทั้งนี้เพราะไม่ได้ปล่อยกายวาจาใจให้พลัดเพี้ยนหลวอยู่แต่ในอารมณ์ที่ชอบจนเกินไป เลยหมดความยับยั้งใจในเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ชังที่ไม่ชอบ แต่ถ้าได้อบรมฝึกฝนจนมีสติและรู้ตัวเป็นอย่างดี จึงสามารถมีความอดทนต่อความดีใจหรือเสียใจได้ในทันทีที่ประสบกับอารมณ์นั้นๆ ดังนี้จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มี ขันติ

ขณุตฺตา ภิกฺขุ โข น วิชฺชติ สิ่งอื่นๆ ไม่ยิ่งไปกว่า ขันติ ความอดทน

ผู้มีทรัพย์ อันเป็นผลที่ได้รับมาจากทานกุศลที่ตนได้เคยทำไว้นั้น มักจะเป็นผู้ที่มิจิตใจฟ่องใสชื่นบาน เพราะไม่ต้องกังวลหรือมีความเดือดร้อนในเรื่องอาชีพ และย่อมมีโอกาสได้ศึกษาวิชาทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งทำให้จิตใจของผู้นั้นสูงและใฝ่ดี มีใจคอหนักแน่น จึงเป็นผู้ที่มีขันติอดทน ไม่หลงไปตามคำสรรเสริญ และไม่่วามไปตามคำนิินทา ดังนี้จึงกล่าวได้ว่า ทานบารมีอุปการะให้เกิด ขันติบารมี

ขมฺนลกฺขณา ขนฺติปารมี ฯ (จริยปิฎกอรุทธเถรา)

ขันติบารมี ย่อมมีการอดทน เป็นลักษณะ

- ๒๓๓ -

๗ สัจจบารมี

วิริตีเจตนาทีเภาท อวิสวาทน์ สจฺจปารมิตา ฯ (จริยปิฎกอรธกถา)

บรรดาเจตนาอันมีวิริตีเจตนาเป็นต้นที่ไม่คดโกงนั้น เรียกว่า สัจจบารมี

วิริตี แปลว่า การงดเว้น วัตถุที่เว้นมี ๓ คือ

มิจฉาวจาวิริตี เว้นจากวจีทุกจจริต ๔ มี มุสา พุคฺคปค, ปิสุณา พุคฺคส่อ
เสียด, พรุสฺวาจา พุคฺคหยาบคาย และ สัมผัปปลาป พุคฺคเพื่อเจ้าไร้สาระ

มิจฉากัมมันตวิริตี เว้นจากกายทุกจจริต ๓ มี ปาณา ฆ่าสัตว์, อทินนา
ลักทรัพย์ และ กามเม ล่วงประเวณี

มิจฉาอาชีวิวิริตี เว้นจากมีความเป็นอยู่ด้วยวาจาทุกจจริต ๔ กาย
ทุกจจริต ๓

อาการที่งดเว้น ก็มี ๓ คือ

สัมปัตตวิริตี เว้นจากความชั่วในขณะที่มีอารมณ์ อันพึงจะล่วงมา

ปรากฏเฉพาะหน้า

สมาทานวิริตี เว้นจากความชั่วโดยตั้งปณิธาน ตั้งความปรารถนาไว้
เป็นเครื่องสำนึกเป็นเครื่องเตือนใจ จะสมาทานกับพระสงฆ์ พระพุทธรูป ต้นโพธิ
หรือแม้แต่กับตัวเองก็ได้

สมุจเจทวิริตี เว้นจากการตัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ด้วยอำนาจแห่ง
ปัญญาในมกคจิต

วิริตีเจตสิก ที่ไม่คดโกงนั้น มีความหมายว่า ชั่วตรงต่อความตั้งใจใน
อันที่จะเว้นกล่าววาจาชั่ว เว้นกระทำชั่วและเว้นความเป็นอยู่อย่างชั่วๆ

- ๒๓๔ -

ความซื่อตรงต่อความตั้งใจไว้สิ่งชั่วๆ ดังกล่าวนี้แหละ เรียกว่า
สังขบารมี

ผู้ใดขัดสน ขาดทรัพย์สมบัติ ผู้นั้นย่อมรักษาสัจจะได้ยาก ส่วนผู้ที่มี
ทรัพย์ ย่อมสะดวกในการที่จะบำเพ็ญสังขบารมี จะเป็นผู้มีทรัพย์ ก็ต้องเป็น
ผู้ที่ได้เคยสร้างสมทานบารมีมาแต่ก่อน กล่าวแต่เพียงเท่านี้ก็พอจะเห็น
ได้แล้วว่า ทาน ก็เป็นปัจจัยแก่ สัจจะ

อวิสวาทนลกขณา สจฺจปารมี ฯ (จริยปิฎกอรรรถถา)

สังขบารมี ย่อมมีความไม่คดโกง เป็นลักษณะ

๘ อธิฐานบารมี

อจล สมาทานธิฏฺฐานํ ตทาการปวตุโต จิตฺตฺบุปฺปาโท อธิฐาน-
ปารมิตา ฯ (จริยปิฎกอรรรถถา)

จิตตฺบุปฺปาทะ ที่ตั้งใจแน่อนในการกระทำนั้น เรียกว่า อธิฐานบารมี
ท่านอรรรถถาจารย์ ได้จำแนกการ อธิฐาน คือ การตั้งความปรารถนา
อย่างแรงกล้าไว้เป็น ๔ ประการ คือ

๑ สัจจาธิฐาน เป็นความตั้งใจอันแน่อนเพื่อรู้แจ้งแทงตลอดใน
สังขธรรม ๔ ประการ มีทุกข์ สมุทัย นิโรธ และอัญจํกัมมัคค

๒ จาคาธิฐาน เป็นความตั้งใจอันแน่อนที่จะสละละทิ้งกิเลสให้
หมดไปจกตนอย่างเด็ดขาด

๓ อุปสมาธิฐาน เป็นความตั้งใจอันแน่อนเพื่อให้บรรลุถึงซึ่ง
พระนิพพาน

๔ ปัญญาธิฐาน เป็นความตั้งใจอันแน่อนเพื่อให้แจ้ง อนุวณ-
ญาณ (น=ไม่, อวณ=ห้วงใย, ปิดบัง, ญาณ=ความรู้) ซึ่งหมายถึง
พระสัพพัญญุตญาณ อันเป็นญาณที่รู้สิ้นปวงสังขตธรรมและอสังขตธรรม

- ๒๓๕ -

อธิฏฐานประการที่ ๔ ข่อมมีได้เฉพาะ สัมมาสัมโพธิญาณเท่านั้น
ที่เหลืออีก ๓ ประการเป็นสาธารณะทั้ง สัมมาสัมโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ
และ สวากโพธิญาณ (อัครคสวาก, มหาสวาก และ ปกติสวาก)

พึงเห็นได้ว่า อธิฏฐาน ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นการตั้งความปรารถนา
อย่างแรงกล้าแน่นอนในอันที่จะให้บรรลุถึงซึ่งพระนิพพาน

ผู้มีทรัพย์ เมื่อได้ตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าว่าจะบำเพ็ญกุศลอย่าง
นั้นอย่างนี้ ก็ย่อมกระทำตามความตั้งใจนั้นได้โดยสะดวก ไม่ใคร่มีอุปสรรคข้อ
ขัดข้องให้ต้องเลิกล้มความตั้งใจนั้นๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับผู้ที่ขัดสนจนยาก แม้จะ
ตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าว่าจะกระทำกุศล ก็มักจะขัดๆ ข้องๆ เพราะ
ต้องมีกังวลในการขวนขวายประกอบการเลี้ยงชีพอยู่ ทานจึงเป็นส่วนหนึ่ง
อุปการะให้การอธิฏฐานนั้นเป็นผลสำเร็จ

อนึ่งมีข้อที่ควรกล่าวไว้ว่า อธิฏฐานบารมีนี้ จะต้องเกิดร่วมกับบารมีอื่นๆ
เสมอ เพราะลำพังแต่อธิฏฐานบารมีอย่างเดียว ย่อมสำเร็จประโยชน์ไปไม่ได้
เช่น เพียงแต่ตั้งใจว่าจะทำ แต่ไม่ได้ลงมือทำสักที อย่างนี้ไม่จัดว่าเป็น
อธิฏฐานบารมี เพราะอธิฏฐานบารมีนั้นต้องประกอบไปด้วยอาการ ๒ อย่าง คือมี
ความปรารถนาอย่างแรงกล้าด้วย และมีการกระทำทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ให้
สำเร็จสมความตั้งใจนั้นด้วย อย่างนี้จึงจัดว่าเป็น อธิฏฐานบารมี

โพธิสมภารเรสุ อธิฏฐานลกขณา อธิฏฐานปารมี ฯ (จริยปิฎก
อรรถกถา)

อธิฏฐานบารมี ข่อมมีการตั้งใจอันแน่นอนเพื่อ โพธิญาณ เป็นลักษณะ

- ๒๓๖ -

๕ เมตตาวารมี

โลกสุส หิตสุชูปัสหาโร อตุถโต อพฺยาปาโท เมตฺตาปรามี ฯ

(จริยปิฎกอรรถถา)

จิตฺตฺตฺปาทะ ที่ยังให้โลกได้รับประโยชน์สุขโดยพ้นจากการพยาบาท
ปองร้ายนั้น เรียกว่า เมตตาวารมี

เมตตาวารมี เป็นบารมีที่สร้างได้ไม่ถ้ง่ายนัก เพราะบุคคลส่วนมากไม่มีความอิสระ เนื่องจากต้องตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เกิดทางทวารทั้ง ๖ นั้น ความวุ่นววมจึงมักเกิดขึ้นเสมอ ทำให้ขาดการเมตตาที่มีความประสงค้ดีต่อกันและกัน ดังนั้นเพื่อให้เมตตาธรรมนี้ได้เกิดขึ้นและดำรงคงเจริญอยู่ในขันธสันดาน จึงจำต้องหมั่นแผ่เมตตาให้แก่ปวงสัตว์ โดยไม่มีการกำหนดขีดคั่นประการใดๆ โดยถือหลักในการแผ่ ๔ ประการ คือ

อเวรรา โหนตุ จงอย่ามีเวรแก่กันและกันเลย

อพฺยาปชฺฌา โหนตุ จงอย่าพยาบาทเบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย

อนินฺชา โหนตุ จงอย่าได้มีความทูกข์ร้อนกันเลย

สุขี อตุถตานํ ปรีหฺรณฺตุ จงมีความสุขทุกอตุถตภาพโดยทั่วกัน เทอญ

ดังที่ได้กล่าวไว้ตอนต้น ตรงเมตตาก็มีภูฐาน มีข้อความละเอียดพอ

สมควร ขอให้ทบทวนดูที่นั่นด้วย

เมตตาวารมี เป็นความรักที่เกิดขึ้น โดยมิได้เกี่ยวแก่ตณหาเป็นเหตุ แต่เป็นความรักใคร่เอ็นดูต่อเพื่อนมนุษย์ตลอดจนสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ไม่มีจำกัด โดยเฉพาะๆ มีเจตนาจะให้เขาทั้งหลายได้มีความสุขความสบายโดยทั่วหน้ากัน

- ๒๓๗ -

ส่วนความรักใคร่เอ็นดูต่อลูกหลาน ญาติพี่น้อง ภริยาสามี บิดามารดา เหล่านี้
เป็นต้น เป็นเมตตาตามธรรมคาสามัญ ไม่ใช่เมตตาบารมี เพราะเมตตานี้เกิด
จาก ตัณหาเปรมะ คือ ความรักด้วยตัณหา จึงเกิดเมตตาขึ้นในวงแคบ โดยเฉพาะ
พวกของตัว

เมตตาเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยมีทานเป็นสิ่งอุปการะเกื้อหนุน เพราะผู้ที่ยาก
จนก็มักจะคิดเสียว่า ไม่มีใครเขาจะมารักใคร่ใยดีต่อคนยากจนเช่นเรา เราก็ไม่จำเป็น
จะไปรักใคร่คนอื่นเขา ดังนั้นเมตตาจิตจึงไม่เกิด ส่วนผู้มีทรัพย์มักจะได้รับความ
เคารพนับถือจากผู้อื่น ก็ย่อมจะเกิดความเอ็นดูรักใคร่เป็นการตอบแทน การ
มีใจรักใคร่เอ็นดู ปราบปรามให้ผู้อื่นได้รับความสุขเช่นนี้ นับว่ามีเมตตาจิตเกิดขึ้น
แล้ว เรียกได้ว่าเป็นเมตตาบารมีอันสืบเนื่องมาจาก ทานบารมี เป็นปัจจัย

หิตาการปวศุติลกฤษณา เมตตาบารมี ฯ (จริยปิฎกอรุณกถา)

เมตตาบารมี ย่อมมีการทำให้เกิดประโยชน์สุข เป็นลักษณะ

๑๐ อุเบกขาบารมี

อนุนยปฏิภมวิทุสฺสณิ อัญญานัญญุสฺส สุตตตสงฺขารสฺส สมปวศุติ
อุเบกขาบารมี ฯ (จริยปิฎกอรุณกถา)

การทำลายอารมณ์รักและชัง อันเกิดแก่สัตว์หรือสังขารธรรม เพื่อทรง
ไว้ซึ่งความสม่ำเสมอ นั้น เรียกว่า อุเบกขาบารมี

อุเบกขาธรรม มีโลกธรรม ๘ คือ ลาก อลาก ขส อยส นินฺนํ ปสนนํ
สูง ทุกข์ เป็นศัตรู คอยทำลายการทำจิตมิให้ลำเอียงนั้น ล้มเหลวลง

- ๒๓๘ -

ศัตรูเหล่านี้ย่อมสอดแทรกในอารมณ์ โดยมีสัตว์หรือสังขารธรรม คือ
ขันธ ๕ รูปนาม เป็นสื่อชักนำมาให้เกิดความลำเอียงไป ถ้าเป็น อិฏฐารมณ์
ก็เป็นสื่อให้เกิดความชื่นชมยินดี หากเป็น อนิฏฐารมณ์ ก็เป็นสิ่งให้เกิดความวู่วาม
หมกมุ่นยังคิด ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งความหลง คือ โมหะเมื่อจิตถูกครอบงำ
ไว้ด้วยอำนาจแห่งโมหะแล้ว ก็ขาดสติที่จะพิจารณา ยังมิให้หลงไปตามอิฏฐา-
รมณ์ และวู่วามไปตาม อนิฏฐารมณ์

ที่กล่าวมาเช่นนี้ ดูเหมือนว่าเหมือนกับลักษณะของขันธิขารมี จะว่าเป็น
อย่างเดียวกันก็ได้ หรือจะว่าเนื่องกันก็ได้ กล่าวคือ ถ้า อดทนไว้ได้ ไม่หวั่น
ไหวเอนเอียงไปในความชอบความชัง ก็เป็น อุเบกขา ถ้า ทนไม่ไหว และเอน
เอียงไปในความชอบความชัง ก็ไม่ใช่ อุเบกขา

อุเบกขาขารมีนี้ เป็นขารมีที่ไม่เกี่ยวกับทานขารมีเป็นเหตุ เพราะผู้ที่มี
จิตใจเป็นอุเบกขาได้นั้น ต้องการกระทำตนให้เปรียบประดุจพื้นแผ่นดิน รองรับ
สิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะดีหรือไม่ดีได้ทั้งนั้น โดยไม่มีอาการผิดแปลกแต่อย่างใด
ปราศจากอาการยินดีหรือยินร้าย เช่น ได้รับคำกล่าวสรรเสริญ ก็ไม่ตื่นเต้นยินดี
เมื่อได้รับคำนิทนาบว่าร้าย ก็ไม่เกิดความสะดุ้งสะเทือนขึ้น อาการอย่างนี้ก็เป็น
การยากที่ผู้ที่มีมั่งมีทรัพย์แต่อย่างเดียจะวางเฉยต่ออารมณ์เหล่านี้ เหตุนี้ ทาน
ขารมีจึงไม่เป็นเครื่องอุปการะอุดหนุนให้เกิดอุเบกขาขารมีได้

มขมุตตการปวัตตติลกขณา อุเบกขาปารมี ฯ (จริยปีฎกอรรรถถา)

อุเบกขาขารมี ย่อมมีอาการให้สม่าเสมอเป็นกลางๆ ไม่เอนเอียง เป็น
ลักษณะ

- ๒๓๘ -

ลำดับของบารมี

ตอนที่กล่าวถึง เนกขัมมบารมี อันเป็นลำดับที่ ๓ นั้น ได้กล่าวว่า เนกขัมมบารมี เป็นหัวใจแห่งบารมี ๑๐ ทัส ก็น่าจะสงสัยว่าเหตุใดจึงไม่ยกหัวใจขึ้นมาแสดงก่อนเป็นลำดับแรก แต่แสดง ทานบารมี และ สีลบารมี ก่อนเป็นลำดับที่ ๑ และ ๒ ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยเหตุว่า

บุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความตระหนี่เป็นนิสัยสันดานด้วยกันทั้งนั้น ต่างกันแต่ว่ามีมากหรือน้อย การสร้างบารมีต้องทำลายความตระหนี่ให้ลดลงเสียก่อน ดังนั้นจึงได้ทรงยกเอา ทาน เป็นปฐมบารมี

การบริจาคทานนี้เอง ทำให้จิตน้อมเข้าหาศีลธรรมจรรยา ประพฤติปฏิบัติ ตบให้มีกิริยาวาจาตามปกติ ไม่เป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนวุ่นวาย ดังนี้จึงได้ ทรงเทศนา สีล เป็นลำดับที่ ๒

เมื่อได้รักษาศีลไม่มีค้างพร้อยแล้ว ก็จะเกิดความสงบ ทำให้ตระหนักรู้ในความสับสนยุ่งยากของความเป็นอยู่ใน โลก จึงคิดใคร่จะหลีกปลีกตัวให้พ้นจากความโกลาหลนั้นๆ พระพุทธองค์จึงทรงแสดง เนกขัมมะ เป็นลำดับที่ ๓

การใคร่หนีให้พ้นจากความสับสนยุ่งยาก จะมั่นคงอยู่ได้ก็ต้องมีปัญหาเข้าไปแก้ในความจริงนั้นๆ จึงทรง เทศนา ปัญญาบารมี ในลำดับที่ ๔

ปัญญาที่เข้าไปแก้ในความจริงนั้น ต้องประกอบด้วยความเพียรเป็นอย่างมาก ขนาดที่ถึงเนื้อจะเหือดเลือดจะแห้ง จนเหลือแต่เพียงหนัง เพียงเอ็น เพียงกระดูก ก็ไม่ละจากความเพียรที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น จึงได้ทรง เทศนา วิริยะ ในลำดับที่ ๕

- ๒๔๐ -

แม้จะเปี่ยมไปด้วยความพอกเพียรดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หากขาดความอดทน ไม่ประกอบด้วยความอดทนแล้ว ความสำเร็จก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้จึงทรงยก ขันติ มาแสดงเป็นลำดับที่ ๖

ความอดทนจะตั้งมั่นอยู่ได้โดยไม่โยกคลอน ในเมื่อถูกปฏิบัติกรรมเจ้าเบียดเบียนนั้น ย่อมต้องอาศัยความสัจย์ชื่อถ้อยมั่นว่าจะเว้นจากความชั่ว อันเป็นปฏิบัติที่ทำให้คลายความอดทน คลายจากคุณงามความดีทั้งหลาย จึงทรงเทศนาสังขจะ เป็นลำดับที่ ๗

สังขธรรม ก็จะมั่นคงอยู่ได้ด้วยความปรารถนาอันแรงกล้าอย่างแน่นอน ไม่ปรวนแปรไปเป็นอื่น จึงทรงแสดง อธิฐานบารมี เป็นลำดับที่ ๘

การตั้งความปรารถนาอันแรงกล้าแน่นอน จะยืนยงอยู่ได้ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่จะทำให้เกิดความว้าวามนั้น ย่อมต้องอาศัยความไม่โกรธเป็นหลัก จึงทรงเทศนา เมตตา เป็นลำดับที่ ๙

บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ ย่อมต่อเนื่องกัน ไม่ขาดจากกันไปได้และไม่จำเป็นต้องเริ่มบำเพ็ญทานก่อน ดังที่ท่านปรมัตถที่ปณีติกถาจารย์ได้ขยายอธิบายของท่านอรรถกถาจารย์ว่า กุศลกรรมใดที่กระทำด้วย สมุชชานกต คือเกิดมีปัญญาแจ้งในผลบุญแล้ว บารมีทั้ง ๑๐ ทักษ ย่อมบริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวง โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงว่าต้องเริ่มด้วย ทานบารมีก่อน และได้ยก มหาโกปิตก คือ

- ๒๔๑ -

พญาวานร โภทิสัตว์ ที่ได้ช่วยชีวิตพราหมณ์หน่อเทวทัต นั้นมาประกอบด้วย ดังมีเรื่องโดยย่อว่า

ในสมัยหนึ่ง พราหมณ์หน่อเทวทัตได้ตามหาโคที่หาย จนหลงไปในป่าลึกหาทางออกไม่ได้ มีความหิวโหยเป็นกำลัง ไปพบต้นอินทผลัมกำลังมีผลสุก จึงปีนขึ้นไปบนต้นเพื่อเก็บผลสุกมาแก้หิว ด้วยความรีบร้อนจึงพลัดตกจากต้นอินทผลัมและหล่นลงไปในเหว ขึ้นไม่ได้

พญาวานร โภทิสัตว์ ผ่านไปทางนั้น เห็นพราหมณ์ตกลงไปในเหวลึก ก็มีความสงสาร รับปากว่าจะช่วยให้ขึ้นมาจากเหวและนำไปส่งให้พื้นป่าลึกจนถึงต้นทางที่จะกลับบ้าน ก่อนที่จะนำพราหมณ์ขึ้นมาจากเหว ด้วยปฏิภาณอันเฉียบแหลม ได้ลองกำลังของตนด้วยการแบกก้อนหินที่มีน้ำหนักพอๆ กับพราหมณ์กระโดดดูก่อน เมื่อได้นำพราหมณ์ขึ้นจากเหวลึกได้แล้ว ก็มีความอ่อนเพลียเพราะต้องใช้กำลังมาก จึงขอให้พราหมณ์ช่วยพิทักษ์ตนเพื่อจักได้นอนเอาแรงสักงีบหนึ่ง แล้วล้มตัวหลับลงบนตักพราหมณ์

พราหมณ์กลับคิดร้าย หมายถึงเอาเนื้อลิงไปกำนันแก่ภรรยา ก็คว่ำก้อนหินมาทุบศีรษะพญาวานรที่กำลังหลับอยู่บนตักของตน แต่ทุบพลาดไปไม่ถูกเหมาะ พญาวานรจึงไม่ถึงแก่ความตาย แต่ก็ศีรษะแตกเลือดไหลอาบไปทั่วร่าง แม้กระนั้นพราหมณ์ออกจากป่าลึกมาส่งจนถึงต้นทางที่จะกลับ

ชาคคเรื่องนี้ ฟังเห็นได้ว่าพญาวานร โภทิสัตว์ได้บำเพ็ญบุญบารมีครบทั้ง ๑๐ ทิศ กล่าวคือ

- ๒๔๒ -

ความเมตตาปราณีต่อพราหมณ์ที่ตกอยู่ในห้วงลึกลึนั้น ได้ชื่อว่า เมตตา
บารมี

ก่อนที่จะนำพราหมณ์ขึ้นมาจากเหว พญาวานรได้ทดสอบกำลังของตน
ก่อนนั้น เป็นการใช้ปัญญาเพื่อให้เกิดผลสำเร็จ นับว่าได้สร้างสม ปัญญาบารมี

ด้วยปณิธานที่จะให้พราหมณ์ได้พ้นขึ้นมาจากเหว ต้องใช้ความเพียร
ไม่ใช้น้อย จึงเป็นการสร้าง วิริยบารมี

การถูกทำร้ายในขณะที่กำลังหลับ และผู้ทำร้าย ก็คือผู้ที่ตนได้ช่วยด้วย
ความเมตตาและปากเพียรนั่นเอง ถึงกระนั้นพญาวานรก็หาได้โกรธเคือง กลับ
อดทนต่อความเจ็บปวดไว้ได้ ดังนี้เป็น ขันติบารมี และยังวางเฉยต่อเหตุการณ์
ที่ผ่านไปเหมือนหนึ่งว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้น ก็ได้ชื่อว่าเป็น อุเบกขาบารมี

ได้นำพราหมณ์ออกจวนพ้นจากป่า ใหม่ๆ ที่เลือดตกยางออกเช่นนี้ เป็น
การเสียสละเป็นการให้อภัยที่ยากจะหาผู้เสมอเหมือนได้ ดังนี้เป็น ทานบารมี

ตลอดเวลา นับแต่ถูกทำร้ายเป็นต้นมา พญาวานรไม่ได้เอ่ยวาจาหรือ
แสดงกริยาท่าทางส่อไปในทางตัดพ้อต่อว่าเลย คงรักษากายวาจาไว้ได้อย่างปกติ
นับว่าเป็น สีลบารมี

ความไม่โกรธ ไม่ตัดพ้อต่อว่า คงรักษากายวาจาได้เป็นปกติ ก็เป็นอันว่า
ตลอดเวลา นั้นพ้นจากกิเลสขาม อันเป็นเครื่องเศร้าหมอง จึงเป็น เนกขัมมบารมี

ด้วยความปรารถนาอันแรงกล้าอย่างแน่วนอน ในอันที่จะนำส่งพราหมณ์
ให้พ้นจากป่า เช่นนี้เป็น อธิภูฐานบารมี

- ๒๔๓ -

การกระทำที่สมกับวาจาที่ได้ลั่นไว้ว่า จะช่วยให้ขึ้นจากเหว พาส่งให้
พ้นจากป่านั้น เรียกว่า สัจจบารมี

บารมีจัดได้เป็น ๓ ชั้น

บารมี ที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังจัดได้เป็น ๓ ชั้นคือ

ก. บารมี ๑๐ ทัส หรือ บารมี

ข. บารมี ๒๐ ทัส หรือ อุปบารมี

ค. บารมี ๓๐ ทัส หรือ ปรมัตถบารมี

บารมี ๓ ชั้นนี้ มี วัตถุ ทำให้แตกต่างกัน กล่าวคือ จำแนกเป็น วัตถุ
ภายนอก (พหิทฺฐ) และ วัตถุภายใน (อหฺมตฺติก)

การสร้างสมบารมีด้วยการให้วัตถุภายนอกล้วนๆ เช่น การให้ธนสาร
สมบัติ บุตร ภริยา เหล่านี้ได้ชื่อว่า สร้างบารมี ท่านอรรถกถาจารย์ได้ให้
อรรถาธิบายเกี่ยวแก่ความแตกต่างกันนี้ โดยยกเอาทานบารมีเป็นที่ตั้งเป็นตัวอย่าง
แต่อย่างเดียว ส่วนบารมีอย่างอื่นที่เหลือนอกนั้น ให้พึงเข้าใจโดยอนุโลมตาม
แนวทางของทานบารมี

ปุตุตฺถาร ะนาทิ อุปฺกรณ ปริจฺจาโค ปน ทานบารมี ฯ

เจตนาที่สามารถสละให้ซึ่ง บุตร ภริยา ธนสารสมบัติ เป็นต้นนั้น
เรียกว่า ทานบารมี

องฺคปฺริจฺจาโค ทานอุปฺปารมี ฯ

เจตนาที่สามารถ สละ อุทิส ซึ่งส่วนต่างๆ ของร่างกายนั้น เรียกว่า
ทานอุปบารมี

- ๒๔๔ -

อตุตโน ชีวิต ปริจาโค ทานปรมตูปารมี ฯ

เจตนาที่สามารถ สละ อุทิส ซึ่งชีวิตของตนนั้น เรียกว่า ทานปรมัตต-
บารมี

ผู้บำเพ็ญบารมีเพียงแค่ขั้น บารมี เรียกว่า บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัส การ
บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทสนี้ ย่อมสาธารณะแก่บุคคลทั่วไปที่ปรารถนา โพธิญาณ
ซึ่งได้แก่ อัครสาวก มหาสาวก และปกตีสาวก

ผู้บำเพ็ญบารมีถึงขั้น อุปบารมี เรียกว่า บำเพ็ญบารมี ๒๐ ทัส เพราะ
ผู้บำเพ็ญบารมีมาถึงขั้นนี้ ย่อมต้องมีการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัส มาแล้วอย่างมา
มาย จึงสามารถบริจาคส่วนของร่างกายได้ การบำเพ็ญ อุปบารมี หรือบารมี
๒๐ ทสนี้ ย่อมสาธารณะแก่บุคคลผู้ปรารถนา ปัจเจกโพธิญาณ

ผู้บำเพ็ญบารมี จนถึงขั้น ปรมัตตบารมี เรียกว่า บำเพ็ญบารมี ๓๐
ทัส อันเป็นการบำเพ็ญบารมีที่สุดยอดแล้ว การบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทสนี้ ย่อม
สมบูรณ์เฉพาะแต่ผู้ที่ปรารถนา สัมมาสัมโพธิญาณ เท่านั้น

อานิสงส์ของบารมี

อานิสงส์ของบารมีนั้น มี ๖ ประการ คือ

๑ อายุสมุปทา	มีอายุยืน
๒ รูปสมุปทา	มีรูปงาม
๓ กุสมุปทา	เกิดในตระกูลสูง
๔ อิศุสริยสมุปทา	มียศและมีเกียรติ

- ๒๔๕ -

๕ อาเทยวจนตา ได้รับการยกย่องโดยทั่วไป

๖ มหานุกาตวา เป็นผู้ทรงอำนาจภาพ

เรื่องบารมีนี้ ในพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ไม่ได้กล่าวไว้ด้วย จึงนำมา
แทรกไว้ ณ ที่นี้แต่โดยย่อ ด้วยมีความมุ่งหมายว่าจะมีผลแก่ออกุศลใจในบางท่าน
ที่บุญบารมียังน้อยอยู่ จึงได้ตั้งเลใจจนถึงกับละเลยในการที่จะเจริญวิปัสสนา-
ภาวนา

พุทธศาสนิกชนผู้มีบุญทั้งหลาย ที่ได้ศึกษาพระอภิธรรมมัตตสังคหะมา
จนถึงเพียงนี้แล้ว ไม่เป็นการสมควรเลยที่จะคาดคิดเอาเองว่ายังมีบุญบารมี
น้อยอยู่ เพราะการคาดคิดเช่นนี้เป็นการเดาเอาโดยแท้ และเป็นการเดาที่ไม่
เป็นคุณแก่ตนเลย แม้จะ สมมติว่าบารมียังมีน้อยจริง ก็ไม่เป็นการสมควร
ละหรือที่จะเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อสร้างสมบุญบารมีให้พอกพูนเพิ่มมาก
ยิ่งขึ้นไป จะได้เต็มเปี่ยมในกาลภายหน้าที่ไม่เนิ่นนานนัก

นักศึกษาพระอภิธรรมผู้มีปัญญาทั้งหลาย คงได้พิจารณาเห็นแล้วว่า
สังขารนี้ไม่ยั่งยืน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะพากเพียรให้ถึงซึ่งธรรมอัน
ไม่จุติ ตัดขาดจากความเชื่อใจในสิ่งที่ผูกมัดอยู่เสียได้จนหมดสิ้นแล้ว ก็ไม่
ต้องสืบต่อภพใหม่ชาติใหม่อีก จักเสวยแต่วิมุตติสุข อันประเสริฐสุดกว่า
สุขทั้งปวง

มิฉะนั้นก็จะเป็นเหมือนอย่างที่ปรากฏใน สัทธัมมัมปปกาสินี ว่า มีเหมือน
ไม่มี ๔ ประการ คือ

- ๒๔๖ -

ทุกขเมว น โภจิ ทุกขิโต

ทุกข์มีจริง แต่คนเป็นทุกข์ไม่มี

การโก น กิริยา ว วิชชติ

ผู้ทำไม่มี แต่การกระทำมีอยู่แท้

อตุถิ นิพพุติ น นิพพุโต ปุมา

ความดับมีอยู่ แต่ผู้ดับไม่มี

มคฺโล อตุถิ คม โภ น วิชชติ

ทางมีอยู่ แต่ผู้เดินไม่มี

ดังนั้น จึงขอให้นายในกามให้สมตามนัยที่ ขุททกนิกาย ธรรมปท
แสดงไว้ว่า

อปฺปสฺสทาหา ทุกฺขา อิติ วิตุตฺตาย ปณฺฑิโต

อปี ทิพฺเพสฺส กามสฺส รตฺตี โส นาริศจฺจติ ฯ

กามทั้งหลาย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว

ย่อมไม่ยินดีในกาม แม้เป็นของทิพย์

อวสานคาถา ปริจเฉทที่ ๘

๔๐ อิจฺจานุรุชฺชจฺจิตฺเต อภิธมฺมคฺฤตฺสงฺคฺเห

น วโม ปริจฺเฉโท สมาสเสนว นินฺนุโต ฯ

นี่ปริจเฉทที่ ๘ (ชื่อ กัมมัฏฐานวังคหวิภาค) ในปกรณ์อันรวบรวม
ซึ่งอรรถแห่งพระอภิธรรม ที่พระอนุรุทธาจารย์ รัจนาไว้ นั้นจบแล้วโดยย่อ
แต่เพียงเท่านี้แล

- ๒๔๗ -

อวสานแห่งปกรณ์ (วสันตติลกนันท)

จาริตุตโต - ภิตวิส - ล กุโลทเขน

สพฐาภิวุฑ - ฐปริสุทฐ - คุโณทเขน

นมพวุหเย - น ปณิธา - ย ปรานุกม ปิ

ยิ ปฏฐิต ปกรณ์ ปรินิฏฐิตาติ ฯ

ปกรณ์ ซึ่งอุบาสกชื่อว่า นัมพะ ผู้เกิดในตระกูลอันใหญ่ไพศาล งามด้วย
มารยาท มีความบังเกิดขึ้นแห่งคุณอันเจริญยิ่ง และบริสุทฐิแล้วด้วยสัทธา หวัง
ความเอ็นดูแก่ผู้อื่น อาราธนาข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนรุทธาจารย์ ให้รจนาคัมภีร์สัตต-
ปกรณ์นั้น ก็สำเร็จบริบูรณ์แล้วดังความประสงค์

ปญฺญเณน เต-น วิปฺเล-น ตุมฺลโสมนํ

ชฺญญาธิวา-สมุทฺติโต- ทิตมายุคนุกํ

ปญฺญาวทา-ตคฺคณโส- ภิตลชฺชชิ ภิกฺขุ

มลฺลญฺนตุ ปตฺ- ตวิภโว- ทยมงฺคลาเย ฯ

ขอภิกษุทั้งหลาย ผู้งามแล้วด้วยคุณอันขาวบริสุทฐิด้วยปัญญาเป็นลัทธิ จง
สำคัญซึ่งมูลโสมนวิหาร เป็นที่เคารพสักการแทนองค์พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สังคหะ
นี้ ด้วยว่ามูลโสมนวิหารเป็นอธิวาสสถานแห่งพระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สังคหะนี้ และ

- ๒๔๘ -

แห่งพระสมณะผู้มีบุญทั้งหลาย องค์อื่นๆ อีกด้วย เพื่อได้เป็นมิ่งมงคล ยังความ
บังเกิดขึ้นแห่งสมบัติ คือ กองบุญ ตลอดจนถึงที่สุดแห่งอายุ เทอญ

อิติ อนนุรุธาจริเยน วิรจิตํ อภิธมฺมตฺตสฺส กหนฺนํ ปกรณํ ฯ

คัมภีร์ชื่อ อภิธมมัตถสังคหะ ที่พระอนนุรุธาจารย์ รัจนาไว้โดยพิเศษ
ด้วยความเพียร จบบริบูรณ์แล้ว

นิพพาน ปจฺจโยโหตุ

อุปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

จงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาทเถิด

- ๒๔๘ -

รายนามผู้บริจาคทรัพย์

ร่วมพิมพ์คู่มือการศึกษา กัมมัฏฐานสังคหวิภาค

พระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉท ๘

รายละเอียด ๘๔๐ บาท ๑ ราย

คุณเทียม กาญจนจარი

รายละเอียด ๕๐๐ บาท ๒ ราย

๑. คุณวัฒน์ กรวิงศ์ ๒. คุณวิเชียร เชิดชูชาติ

คุณชวัช กับ คุณเสริมศรี ทานสัมฤทธิ์

รายละเอียด ๓๐๐ บาท ๑ ราย

พ.ท. เสด็จ บุนนาค

รายละเอียด ๒๖๗ บาท ๑ ราย

มูลนิธิกุศลสงเคราะห์ อ.แก่งคอย จ.ว.สระบุรี

คุณสิทธิ กัลยาณมิตร รวบรวมนำส่ง

รายละเอียด ๑๕๐ บาท ๒ ราย

๑. คุณบุญมี พรหมแก้ว ๒. ผู้ไม่ประสงค์ออกนามหลายราย

รายละเอียด ๒๐๐ บาท ๔ ราย

๑. คุณลออ ม่วงน้อยเจริญ ๒. อุทิสำให้นายชู โอสถาพันธ์

๓. คุณชูป ศาလာชีวิน ๔. คุณเพ็ญ เพ็งปรีชา

- ๒๕๐ -

รายละเอียด ๑๐๐ บาท ๒๘ ราย

๑. พล.ต.ต. ชิต อัมพะเตมีย์	๒. พ.ต.ท. ถาวร สดาวรินทร์
๓. คุณภักดี กาญจนกุล	๔. คุณเนียน กุระมะโรหิต
๕. คุณสุดา อนันตกุล	๖. พ.ต.ต. ไพฑูรย์ ไวจรรยา
๗. พ.ต.ต. สุจินต์ สงวนหมู่	๘. คุณสง่า สงวนมณี
๙. จ.ส.ต. พจน์ เดชสิงห์	๑๐. คุณหลุย ฐระวานิช
๑๑. สองพี่น้องไม้ประสงค์ออกนาม	๑๒. คุณระเบียบ ศรีแมน
๑๓. คุณอุไรกาญจน์ แสนสุข	๑๔. คุณถวิล สังขวิจิตร
๑๕. คุณเสถียร ติมปีสวัสดิ์	๑๖. พ.ท. จำรัส ฤทธิ
๑๗. คุณพงษ์ รักษ์ศิริ	๑๘. ผู้ใช้นามสกุล "วรรณกุล"
๑๙. คุณสุณี คุ้มตระกูล	๒๐. คุณหญิงโพยม เสนีย์รัตนฤทธิ
๒๑. คุณวิวัฒน์ เตมียพันธ์	๒๒. คุณอินทนา ศิริเดช
๒๓. คุณเจริญ สุวรรณ	๒๔. คุณสงวน ชูจิตารมณี
๒๕. คุณไพโรจน์ กัตัญญูทวีทิพย์	๒๖. คุณเลื่อน ธารีลาภ
๒๗. พล.ร.ต. เขียน กับ คุณลออ สุเสาร์จ	
๒๘. น.ต. จำนงค์ กับ คุณเยาวภา เจตานนท์	

รายละเอียด ๖๐ บาท ๑ ราย

คุณเชียร ศิวะประดิษฐ์

รายละเอียด ๕๐ บาท ๒๔ ราย

๑. คุณเวก ฤกษ์เกษม	๒. คุณพุ่ม โกมารกุล ณ นคร
๓. คุณประทุม พัฒนกุล	๔. คุณประจวบ ติมพะสุต

- ๒๕๑ -

๕. คุณสาย คู้นวงศ์	๖. คุณโกวิท กุลโกวิท
๗. คุณธรรมบุญ สิงคาลวนิช	๘. คุณลมัย สิริภูบาล
๙. คุณฉลวย พรหมแพทย์	๑๐. คุณเฉลียว ศิริโพธิ์
๑๑. คุณเที่ยง คู้นวงศ์	๑๒. คุณเล็ก ตันติกาญจน์
๑๒. พ.ต.อ.ตระหนัก เทพวัลย์	๑๔. คุณพวงพวงค์ สีจร
๑๕. คุณเพ็ริช นันทมงคล	๑๖. คุณสุนทร สุริยานนท์
๑๗. ม.ล.เนือง นิรัตน์	๑๘. พ.ต.ท. สุชาติ เผือกสกนธ์
๑๙. ร.ท. พลอย นิยมไทย	๒๐. คุณอำนาจ บุญญะฐิติ
๒๑. พ.ต.อ. เปรม พานิชผล	๒๒. คุณเมย์ ทูมาพร
๒๓. ร.ต.อ.ขาบ กับ คุณถนอมศรี สุทธิศรี	
๒๔. คุณถม กับ คุณนายสาตี โกสินานนท์	

รายละเอียด ๔๐ บาท ๒ ราย

๑. ร.ต.อ. ประสงค์ ปาจริย์	๒. ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายละเอียด ๓๐ บาท ๘ ราย

๑. คุณชูศรี เทพานนท์	๒. ด.ช. มหาตม์ บัวแจ้ง
๓. พ.ต.ท.สำนอง พิรานนท์	๔. คุณหลวงศรีสามารถ
๕. อุบาสิกาลึก รุ่งวงษา	๖. ม.ร.ว.เกื้อกมล สวัสดิศรยุทธ
๗. คุณป่วน ปิยะ	๘. พ.ต.ต. วิฑูร พิทักษ์ผล

รายละเอียด ๒๕ บาท ๑ ราย

คุณพูล อมาตยกุล

- ๒๕๒ -

รายละเอียด ๒๐ บาท ๔๕ ราย

๑. พ.ต.ต. สม ทิพย์รัตน์	๒. พ.อ. สนิตร ทองภูเบศร
๓. คุณมนัญญา บุญชนะ	๔. คุณชุมแสง ลขิตาวงศ์
๕. คุณนบ สัมมาพันธ์	๖. น.ต. วงษ์ อัมระพยาขร
๗. ร.ต.ท. โกศล กะลันตะบุตร	๘. ร.ต.ท. สันติ ศตะภูริ
๙. ร.ต.ท. ชูพันธ์ ตรันฟอง	๑๐. คุณกำพง ประภาสะวัต
๑๑. ม.ร.ว.เกศินี ทองแถม	๑๒. คุณเขื่อน ยुरประเสริฐ
๑๓. คุณบุญลักษณ์ ไชยวงศ์	๑๔. คุณเกศินี เจริญฤทธิศาสตร์
๑๕. คุณยงยศ ศ.ม. ณ พัทลุง	๑๖. คุณเกตุว บุนนาค
๑๗. คุณสุวีร์ สุวรรณประเสริฐ	๑๘. นายแพทย์เยี่ยม จันทรักคะ
๑๙. ร.อ. คำรณ รัตนบุตร	๒๐. คุณสงวนศักดิ์ ภูหาสวรรค์
๒๑. คุณวิเชียร อินทรคูสิน	๒๒. คุณประณีต ก้องสมุทร
๒๓. คุณสังข์ รวยสำราญ	๒๔. คุณฉลวย สุเสदानนท์
๒๕. คุณสวัสดิ์ เตมียพันธ์	๒๖. คุณทัศนีย์ กุลโกวิท
๒๗. คุณฉอ้อน เกษมสุวรรณ	๒๘. พล.อ. หลวงชาตินักรบ
๒๙. จ.ส.ต. ปราโมทย์ ศิริทรัพย์	๓๐. คุณไสว เรื่องพานิช
๓๑. คุณชนะ ศกุนสิงห์	๓๒. คุณเล็ก เพิ่มจ่าย
๓๓. คุณโสภณ ศรีเชียรอินทร์	๓๔. คุณสว่าง แผงสภา
๓๕. คุณประสงค์ รัตนพฤกษ์	๓๖. พ.ต.ต. เขาว์ นิมพลิกานนท์
๓๗. คุณสง่า ยิ้มพัฒน์	๓๘. คุณบุญธรรม ลิมสวัสดิ์

- ๒๕๓ -

๓๘. คุณทองใบ แซ่เบ๊	๔๐. พ.ต.ต.เทียม โคจรานนท์
๔๑. คุณถวิล จุฑาธรรม	๔๒. คุณอังกาบ วสุนทรवास
๔๓. คุณทองปุ่น วสุวานิช	๔๔. คุณเจียร โสมนคร
๔๕. ร.ต.ท.ประเดิม ชมอินทร์	๔๖. คุณสมพร บิณฑลันต์
๔๗. คุณสอางค์ศรี อินทรคชลักษณ์	๔๘. คุณเสริงรณณ์ อมันตรกุล
๔๙. คุณผัน พงษ์สัมพันธ์	๕๐. คุณสามเชย กระเทศ
๕๑. คุณเลื่อน ทักษณพันธ์	๕๒. คุณสงศรี จัปจิตใจดล
๕๓. คุณสุพัฒน์ อินทรเชียรศิริ	๕๔. คุณวิรัช จงกลณี
๕๕. คุณศักดิ์วัลย์ จงวัฒนา	

รายละเอียด ๑๕ บาท ๒ ราย

๑. คุณจิระ เจริญเลิศ	๒. ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ๓ ราย

รายละเอียด ๑๐ บาท ๔๔ ราย

๑. คุณหลวงพหลหาญศึก	๒. ท่านขุนศิริสุขการ
๓. ร.ต.ท.อนุวัฒน์ แก้วอุบล	๔. คุณพิพัฒน์ สิงหเสน
๕. คุณทองอยู่ ธรรมศิริ	๖. ม.ล. สละ ศิริวงศ์
๗. ร.อ.ประยูร นิรามัย บุนนาค	๘. คุณผอบ นรเศรษฐสุนิถ
๙. คุณเข้า มั่นจันทร์	๑๐. คุณอนงค์ ก้องสมุทร
๑๑. ม.ร.ว. ศรีคำ ทองแถม	๑๒. คุณสำเนียง จงกลณี
๑๓. คุณฉอ้อน อารมณ์เกลี้ยง	๑๔. คุณสุภาพ โรจนธรรม

- ๒๕๔ -

๑๕. คุณทองอยู่ สมุทรวานิช	๑๖. คุณสมคิด จิตตระกูล
๑๗. คุณชิง ทิพย์รัตน์	๑๘. คุณสำเนียง พันธุ์มงคล
๑๙. คุณบัววัย เปรมมานนท์	๒๐. พ.ต.ต.เฉลิม สุขนพรัตน์
๒๑. คุณสมพร ทยประคิษฐ์	๒๒. คุณนิจ เหลี่ยมอุไร
๒๓. ร.อ. ไฉน กิจบุรี	๒๔. คุณเต็ม ฐาปโนสถ
๒๕. คุณสุรพล วีรวรรณ	๒๖. พ.ต.อ.กระจำง มีเสียงศรี
๒๗. คุณจำลอง สุขนรวัต	๒๘. จ.ส.ต.น้อย วิทย์ประพัฒน์
๒๙. พ.ต.ท. ทำเนียบ บุณนาค	๓๐. ค.ช. วันชัย ตากอนันต์
๓๑. อุบาสิกาทองคำ มลาสาณ	๓๒. คุณสมพงษ์ วัตตราณนท์
๓๓. คุณชั้น เข้มสุข	๓๔. คุณวิชัย คำจิม
๓๕. คุณทรงพร คูหา	๓๖. คุณสุภา เกษสุคนธ์
๓๗. คุณปริพัตร พงษ์ธานี	๓๘. คุณถนอม กรุณานนท์
๓๙. คุณฉวี ศิริพงษ์	๔๐. ร.ต.ต. เรือง ปัญญาธร
๔๑. คุณเพ็ญ อุปคิสสกุล	๔๒. ค.ช. บวรพจน์ วรรณตะกุล
๔๓. คุณสมใจ แซ่ห่าน	๔๔. คุณลำควน ชูโต

รายละเอียด ๕ บาท ๕ ราย

๑. คุณสำราญ โลหารชุน	๒. อุบาสิกา เลื่อม สีนุญเรื่อง
๓. คุณอิทธิชัย ไวชนะ	๔. คุณปราโมทย์ น้อยวัฒน์
๕. คุณเผือก นิลรัตน์	

- ๒๕๕ -

รายละเอียด ๓ บาท ๑ ราย

คุณเสาร์ พวงราช

รวม ๑๘๓ ราย เป็นเงิน ๕,๕๑๐ บาท

จ่ายเป็นค่าพิมพ์หนังสือ ๘,๘๐๐ บาท

จ่ายค่าทำบล็อกหน้าปก ๑๑๐ บาท

คงเหลือเงิน ๑,๐๐๐ บาท

จะได้สมทบการพิมพ์หนังสือคราวต่อไป

- ๒๕๖ -

โปรดแก้คำผิดในหนังสือคู่มือเล่มนี้

หน้า	บรรทัด	คำผิด	คำถูก
๕	๕	วิถิตทกอสุภะ	วิถิตทกอสุภะ
๑๑	๒	แถ	และ
๒๓	๔ (นับขึ้น)	อุปมทานุสสติ	อุปสมทานุสสติ
๔๔	๑๓	ปฏิบัติ	เว้น
๓๐	๘	กรุณามี	กรุณา
๓๖	๕	ขีดคำว่า "อติ" ออก	
๓๖	๕	มม ปิยปุคคตา	มม อติ ปิยปุคคตา
๓๘	๑๐	รูปาวาร	รูปาวจร
๑๓๓	๑๓	ป็นต้น	เป็นต้น
๑๓๘	๓ (นับขึ้น)	ชัมมานปีสสนาสติปฏิฐาน	ชัมมานุปัสสนาสติปฏิฐาน
๑๔๐	๔	ปรมัต	ปรมัตถ
๑๔๔	๔	วิริยรัพพะ	วิริยรัมพะ
๑๕๒	๑๕	พิจรณา	พิจารณา
๑๖๑	๓ (นับขึ้น)	อธรรม	ธรรม
๑๘๔	๑๖	พิจารณา	พิจารณา
๑๘๖	๓	วิทุทธิ	วิสุทธิ
๑๘๖	๑๔	ทัสสวิสุทธิ	ทัสสนวิสุทธิ
๒๒๓	๘	เดือนร้อน	เดือนร้อน
๒๓๑	๓ (นับขึ้น)	จิตตูปปะทะ	จิตตูปปาทะ